

Статистика України

Щоквартальний
науково-інформаційний
журнал

2010, №4 (51)
Видається з липня 1998 року

У номері:

Теорія та методологія статистики

- Ващаєва Н. А.* Підхід до оптимізації дизайну вибірки для підвищення надійності оцінювання показників на регіональному рівні. 4
- Пугачова М. В., Нерб Г.* Кон'юнктурні обстеження в моделях нерівноваги для дослідження стану промисловості України та Німеччини. 8
- Ревенко А. П.* Розробка енергетичного балансу України. 15

Статистика та економіка, аналіз

- Белкін Л. М.* Нормативно-статистичний підхід до обґрунтування витрат на харчування учнів загальноосвітніх шкіл України. 28
- Герасименко С. С., Чуприна О. А., Чуприна О. О.* Україна у сучасному світі: порівняльна багатомірна оцінка. 31
- Нечитайло У. П., Кардаш О. Р.* Проблеми адаптації державного статистичного спостереження за інвестиційними процесами до стандартів Європейського Союзу. 37

Регіональна статистика

- Васьків С. Ф.* Методичні підходи до статистичної оцінки транскордонної торгівлі товарами. 43
- Звірід Н. В.* Кількісні методи аналізу впливу трудової міграції на соціально-економічний розвиток регіону. 48
- Кобилінська Т. В.* Охорона земельних ресурсів Житомирщини: статистичний аспект. 53

Міжнародні проекти та досвід

- Жукович І. А., Рижкова Ю. О.* Методологічні засади розрахунку індексу наукової продукції для України. 57
- Попова О. Л.* Система індикаторів сталого сільського розвитку. 61

Державне управління

- Весельська Л. А.* Демографічна ситуація в Україні як чинник впливу на соціальну безпеку. 66
- Ворона М. В.* Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. 71
- Клюзко В. М.* Принципи державного управління в галузі охорони здоров'я. 75
- Малиш Н. А.* Особливості реалізації державної екологічної політики в Україні. 78
- Морозова Н. Г.* Теоретико-методологічні засади дослідження проблем зайнятості на державній службі. 84

Ювілеї, пам'ятні дати

- Олександрю Григоровичу Осауленку – 60.* 89
- Анатолію Варфоломійовичу Головачу – 80.* 91
- Галицька Е. В.* Дмитро Петрович Журавський (до 200-річчя з дня народження). 93
- Галицька Е. В.* Юлій Едуардович Янсон (до 175-річчя з дня народження) 95

- Хроніка** 97
- Анотації** 99
- Алфавітний покажчик прізвищ авторів статей, опублікованих у журналі "Статистика України" у 2010 році. 103

Статистика Украины

2010, №4 (51)

В номере:

Теория и методология статистики

- Вацаева Н. А.* Подход к оптимизации дизайна выборки для повышения надежности оценки показателей на региональном уровне. 4
- Пугачева М. В., Нерб Г.* Конъюнктурные обследования в моделях неравновесия для исследования состояния промышленности Украины и Германии. 8
- Ревенко А. Ф.* Разработка энергетического баланса Украины. 15

Статистика и экономика, анализ

- Белкин Л. М.* Нормативно-статистический подход к обоснованию расходов на питание учащихся общеобразовательных школ Украины. 28
- Герасименко С. С., Чуприна Е. А., Чуприна Е. А.* Украина в современном мире: сравнительная многомерная оценка. 31
- Нечитайло У. П., Кардаш О. Р.* Проблемы адаптации государственного статистического наблюдения за инвестиционными процессами к стандартам Европейского Союза. 37

Региональная статистика

- Васькив С. Ф.* Методические подходы к статистической оценке трансграничной торговли товарами. 43
- Звирид Н. В.* Количественные методы анализа влияния трудовой миграции на социально-экономическое развитие региона. 48
- Кобылинская Т. В.* Охрана земельных ресурсов Житомирщины: статистический аспект. 53

Международные проекты и опыт

- Жукович И. А., Рыжкова Ю. А.* Методологические основы расчета индекса научной продукции для Украины. 57
- Попова О. Л.* Система индикаторов устойчивого сельского развития. 61

Государственное управление

- Весельская Л. А.* Демографическая ситуация в Украине как фактор влияния на социальную безопасность. 66
- Вороня М. В.* Гендерные стереотипы: сущность, функции, последствия. 71
- Клюзко В. Н.* Принципы государственного управления в области здравоохранения. 75
- Мальш Н. А.* Особенности реализации государственной экологической политики в Украине. 78
- Морозова Н. Г.* Теоретико-методологические основы исследования проблем занятости на государственной службе. 84

Юбилеи, памятные даты

- Александру Григорьевичу Осауленко – 60.* 89
- Анатолию Варфоломеевичу Головачу – 80.* 91
- Галицкая Э. В.* Дмитрий Петрович Журавский (к 200-летию со дня рождения). 93
- Галицкая Э. В.* Юлий Эдуардович Янсон (к 175-летию со дня рождения). 95

- Хроника** 97
- Аннотации** 99
- Алфавитный указатель фамилий авторов статей, опубликованных в журнале “Статистика Украины” в 2010 году. 103

Statistics of Ukraine

2010, №4 (51)

In the Issue:

Theory and Methodology of Statistics

<i>Vaschayeva N. A.</i> Approach to Sample Design Optimization for Reliability Growth of Data Estimation at the Regional Level.	4
<i>Pugachova M. V., Nerb G.</i> Business Surveys in Disequilibrium Models for Studying the State of Industry of Ukraine and Germany.....	8
<i>Revenko A. P.</i> Development of Energy Balance of Ukraine.....	15

Statistics and Economics, Analysis

<i>Belkin L. M.</i> Normative and Statistical Approach to Substantiation of Food Expenses for Pupils of General Education Schools of Ukraine.....	28
<i>Gerasymenko S. S., Chupryna O. A., Chupryna O. O.</i> Ukraine in the Contemporary World: Comparative Multivariable Estimation.....	31
<i>Nechytailo U. P., Kardash O. R.</i> Problems of Adaptation of State Statistical Observation over Investment Processes to the EU Standards.....	37

Regional Statistics

<i>Vaskiv S. F.</i> Methodical Approaches to Statistical Estimation of Transboundary Trade in Commodities.	43
<i>Zvirid N. V.</i> Quantitative Analysis Methods of the Influence of Labour Migration on the Socio-Economic Development of a Region.	48
<i>Kobyllynska T. V.</i> Land Resources Protection in the Zhytomyr Region: Statistical Aspect.	53

International Projects and Experience

<i>Zhukovych I. A., Ryzhkova Yu. O.</i> Construction of Price Indices of Research and Development Output for Ukraine: Methodological Basis.	57
<i>Popova O. L.</i> The System of Indicators of Steady Rural Development.....	61

Public Administration

<i>Veselska L. A.</i> Demographic Situation in Ukraine as a Factor of Effect on Social Safety.	66
<i>Vorona M. V.</i> Gender Stereotypes: Essence, Functions, Consequences.	71
<i>Klyuzko V. M.</i> Public Administration Principles in Public Health Service.....	75
<i>Malysk N. A.</i> Peculiarities of Realization of State Ecological Policy in Ukraine.	78
<i>Morozova N. G.</i> Theoretical and Methodological Basis for Studying the Problems of Employment in Public Service.	84

Anniversaries, Memorial Dates

<i>Olexander Hrygorovych Osaulenko is 60.</i>	89
<i>Anatoli Varfolomiyovych Golovach is 80.</i>	91
<i>Galytska E. V.</i> Dmytro Petrovych Zhuravsky (the 200-th Anniversary since Birthday).	93
<i>Galytska E. V.</i> Yuli Eduardovych Yanson (the 175-th Anniversary since Birthday).	95

<i>Chronicle</i>	97
<i>Abstracts</i>	99
Alphabetic Index of the Authors of Papers Published in "Statistics of Ukraine" in 2010.	103

Підхід до оптимізації дизайну вибірки для підвищення надійності оцінювання показників на регіональному рівні

Розглянуто підхід до оптимізації дизайну вибірки на основі перерозподілу обсягу вибірки для підвищення надійності оцінювання окремих показників бідності на рівні регіонів. Наведено результати з урахуванням вагомості показників, для яких потрібно покращити характеристики надійності.

Ключові слова: дизайн вибірки, оптимізація дизайну вибірки, розподіл обсягу вибірки, надійність даних.

Одним із найважливіших завдань організації державних вибірових обстежень є розробка дизайну (плану) вибірки, що забезпечує потрібний рівень надійності даних. Зрозуміло, що для реальних обстежень, які проводяться на постійній основі (щорічно, щоквартально, щомісячно), неможливо розробити ефективний дизайн раз і назавжди. Це пов'язано, насамперед, із динамічними змінами потреб користувачів даних. Наприклад, у певний період пріоритетом може вважатись отримання надійних даних на національному рівні, але з часом виникає потреба у даних на регіональному або субрегіональному рівнях. Крім того, можуть змінюватись масштаби та закономірності протікання явищ і процесів, що вимірюються, вдосконалюється методологія вимірювання, технічне забезпечення обстежень тощо.

Проблема надійного визначення актуальних соціально-економічних показників за результатами вибірових обстежень для регіонального рівня та для окремих верств населення характерна для багатьох країн світу. В таких розвинених країнах, як США, Велика Британія, Канада, Франція, Італія та ін., значну увагу приділяють розробці та застосуванню спеціальних методологічних підходів до оптимізації дизайну вибірки для вимірювання ряду важливих показників. При цьому за оптимальний дизайн вибірки частіше за все приймають такий, що забезпечує найвищу точність оцінювання показників із урахуванням наявних обмежень, зокрема ресурсних.

Досвід інших країн свідчить, що за умови вдосконалення дизайну вибірки надійність оцінювання окремих показників за регіонами можна помітно підвищити. Певні кроки в цьому напрямі були зроблені Держкомстатом при розробці дизайну вибірки для проведення обстеження умов життя домогосподарств (далі – ОУЖД) у 2009–2013 рр. [1]. Зазначена загальнодержавна територіальна вибірка сформована для проведення трьох базових вибірових обстежень населення: ОУЖД, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості.

У статті розглянуто підхід до оптимізації дизайну вибірки на основі перерозподілу обсягу

вибірки для підвищення надійності оцінювання декількох показників на рівні регіонів за умови врахування важливості показників, для яких потрібно покращити характеристики надійності, та за різних пріоритетів оцінювання для національного та регіонального рівнів. При цьому суттєвим обмеженням для дослідження варіантів дизайну вибірки є необхідність збереження загального обсягу вибірки, що пов'язано з відсутністю можливості збільшення витрат на обстеження. Для ілюстрації основних результатів застосування підходу розглянуто проблему оцінювання показників бідності за результатами ОУЖД.

Необхідно зазначити, що для проведення ОУЖД у 2009–2013 рр. теоретичні обсяги вибірки за регіонами розраховувалися з урахуванням забезпечення достатнього рівня надійності оцінювання частки домогосподарств із середньодушовими сукупними витратами на місяць нижче прожиткового мінімуму, оскільки цей показник має найнижчий рівень надійності серед показників, визначених користувачами як найбільш важливі. Загальний обсяг вибірки залишився приблизно на тому самому рівні, що і для циклу обстежень 2004–2008 рр. [1].

У 2010 році методологічною комісією Держкомстату було затверджено методологічні положення щодо оптимізації, у яких розглянуто підходи до оптимізації, що забезпечать потрібний рівень надійності оцінювання декількох показників за річними даними на регіональному рівні, а саме: рівень бідності за національною та регіональною межею, рівень бідності за прожитковим мінімумом [2].

За основний критерій надійності оцінок показників за результатами ОУЖД прийнято вимогу, за якої значення коефіцієнта варіації (відносно стандартної похибки, CV) оцінки показника має бути меншим за встановлений граничний рівень. Характеристики надійності оцінювання декількох основних показників бідності за даними ОУЖД на основі дизайну вибірки 2004–2008 рр. свідчать про значну диференціацію значень коефіцієнтів варіації за регіонами (рис. 1а–1в, за даними 2008 р.).

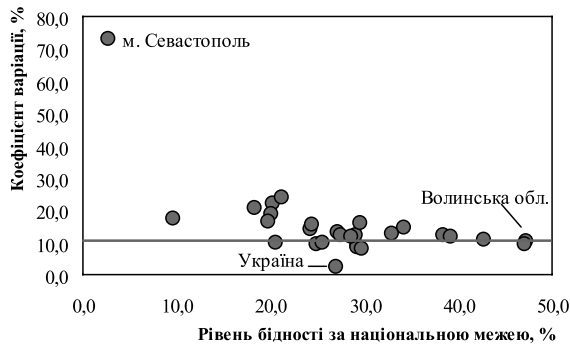

Рис. 1а. Характеристики надійності оцінювання рівня бідності за національною межею за регіонами України

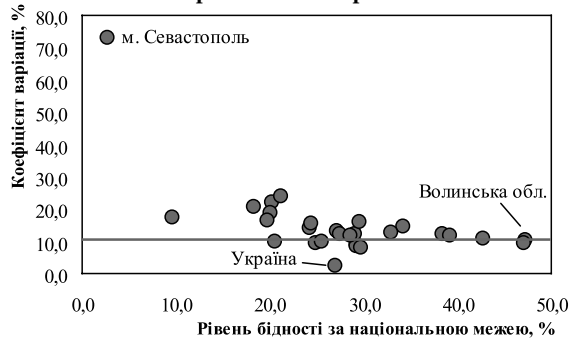

Рис. 1б. Характеристики надійності оцінювання рівня бідності за регіональною межею за регіонами України

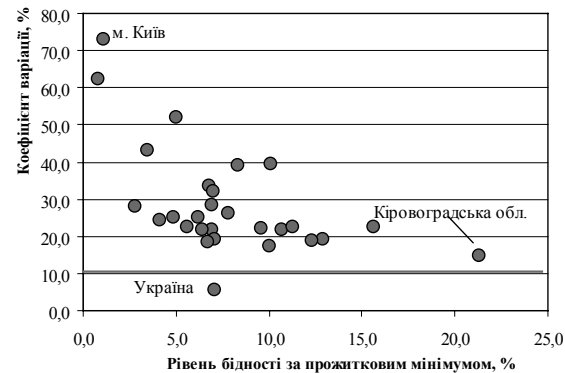

Рис. 1в. Характеристики надійності оцінювання рівня бідності за прожитковим мінімумом за регіонами України

Представлені на рисунках дані свідчать про суттєве коливання за регіонами України рівня надійності оцінювання показників бідності, що розглядаються. Таким чином, при розв'язанні проблеми недостатньої надійності оцінювання показників бідності на регіональному рівні доцільним є вдосконалення дизайну вибірки з метою забезпечення меншої варіації характеристик надійності оцінювання.

При використанні коефіцієнта варіації як основного критерію надійності даних оптимізація дизайну вибірки здійснюється за відносною величиною середньоквадратичної похибки – $RMSE(\hat{y}_k; y_k)$, яка за відсутності зміщення визначається таким співвідношенням [3; 4]:

$$RMSE(\hat{y}_k; y_k) = CV^2(\hat{y}_k) = \frac{\text{var}(\hat{y}_k)}{\hat{y}_k^2}, \quad (1)$$

де $\hat{y}_k$ – оцінка показника y_k за результатами вибіркового обстеження;
 $\text{var}(\hat{y}_k)$ – дисперсія вибірових оцінок показника y_k ;
 k – підрядковий індекс, що відносить величину до регіону, $k=1, \dots, K$.

Тоді задачу оптимізації для трьох основних показників бідності за величиною коефіцієнта варіації можна представити у вигляді [2]:

$$\begin{cases} \sum_{k=1}^K R_k \cdot \left(\frac{\text{var}(\hat{y}_{1k})}{\hat{y}_{1k}^2} + \frac{\text{var}(\hat{y}_{2k})}{\hat{y}_{2k}^2} + \frac{\text{var}(\hat{y}_{3k})}{\hat{y}_{3k}^2} \right) \rightarrow \min, \\ \sum_{k=1}^K n_k = n, \end{cases} \quad (2)$$

де R_k – ваговий коефіцієнт, пріоритет для k -го регіону; n – загальний обсяг вибірки.

Валовий коефіцієнт R_k дозволяє більш гнучко враховувати пріоритетність національного та регіонального рівнів оцінювання показників при формуванні дизайну вибірки. Він визначається за формулою:

$$R_k = N_k^q, \quad (3)$$

де N_k – чисельність населення k -го регіону; $q \in (0; 2)$ – параметр пріоритету, який необхідно визначити [4]. Екстремальні значення параметра відповідають розподілу обсягів вибірки, що не враховують чисельність населення регіонів ($q=0$), та близькому до оптимального розподілу ($q=2$). Значення параметра q може також визначатися ступенем, до якого допустимо зменшити надійність оцінки показника на національному рівні.

При розв'язанні задачі (2) визначаються обсяги вибірки за регіонами n_k , які забезпечують мінімізацію величини квадрата коефіцієнта варіації вибірових оцінок усіх трьох показників, що розглядаються:

$$\begin{cases} \sum_{k=1}^K R_k \cdot \left(\frac{\text{diff}_{1k} \cdot (1 - \hat{y}_{1k})}{n_k \hat{y}_{1k}} + \frac{\text{diff}_{2k} \cdot (1 - \hat{y}_{2k})}{n_k \hat{y}_{2k}} + \frac{\text{diff}_{3k} \cdot (1 - \hat{y}_{3k})}{n_k \hat{y}_{3k}} \right) \rightarrow \min, \\ \sum_{k=1}^K n_k = n, \end{cases} \quad (4)$$

де diff – дизайн-ефект відповідного показника.

Розв'язок цієї задачі може бути представлений у вигляді:

$$n_k = n \cdot \frac{\sqrt{R_k \cdot \left(\text{diff}_{1k} \cdot \frac{(1 - \hat{y}_{1k})}{\hat{y}_{1k}} + \text{diff}_{2k} \cdot \frac{(1 - \hat{y}_{2k})}{\hat{y}_{2k}} + \text{diff}_{3k} \cdot \frac{(1 - \hat{y}_{3k})}{\hat{y}_{3k}} \right)}}{\sum_{k=1}^K \sqrt{R_k \cdot \left(\text{diff}_{1k} \cdot \frac{(1 - \hat{y}_{1k})}{\hat{y}_{1k}} + \text{diff}_{2k} \cdot \frac{(1 - \hat{y}_{2k})}{\hat{y}_{2k}} + \text{diff}_{3k} \cdot \frac{(1 - \hat{y}_{3k})}{\hat{y}_{3k}} \right)}}. \quad (5)$$

Варто зазначити, що оптимізація дизайну вибірки за формулою (5) здійснюється без урахування важливості показників, рівень надійності яких на регіональному рівні потрібно підвищити. Для розрахунків обсягу вибірки було прийнято припущення, що пріоритет установлюється незалежно від показника бідності. Як свідчать результати розрахунків, за таких умов покращання надійності є більш суттєвим для показника, що мав найгірші

характеристики надійності до проведення оптимізації дизайну. Так, розподіл обсягу вибірки для трьох показників бідності, що відповідає формулі (5), найбільше наближений до обсягу вибірки, розрахованого для рівня бідності за прожитковим мінімумом (рис. 2).

Слід урахувати, що показники з найменшим рівнем надійності не завжди мають першочергову важливість для аналізу і на практиці може виникнути необхідність уточнення більш важливих показників. Для забезпечення такої можливості задачу оптимізації у загальному випадку доцільно сформулювати так:

$$\begin{cases} \sum_{k=1}^K R_k \sum_{p=1}^P w_p \frac{\text{var}(\hat{y}_{pk})}{\hat{y}_{pk}^2} \rightarrow \min, \\ \sum_{k=1}^K n_k = n, \\ \sum_{p=1}^P w_p = 1, \end{cases} \quad (6)$$

де w_p – ваговий коефіцієнт; p – індекс, що визначає підрядковий номер показника, $p=1, P$; P – загальна кількість показників.

Розв'язком задачі (6) є співвідношення:

$$n_k^* = n \cdot \frac{\sqrt{R_k \cdot \sum_{p=1}^P w_p \cdot \frac{\text{var}(\hat{y}_{pk})}{\hat{y}_{pk}^2}}}{\sum_{k=1}^K \sqrt{R_k \cdot \sum_{p=1}^P w_p \cdot \frac{\text{var}(\hat{y}_{pk})}{\hat{y}_{pk}^2}}}, \quad (7)$$

де n_k^* – обсяг вибірки, визначений із використанням підходу, що базується на мінімізації квадрата коефіцієнта варіації з урахуванням вагомості показників.

Вагові коефіцієнти W_p можуть визначатися, виходячи з характеристик надійності оцінок показників, за даними попередніх обстежень або шляхом експертних оцінок. За першим підходом, вагові коефіцієнти для трьох показників бідності можуть бути розраховані, наприклад, за формулами:

$$\begin{cases} w_1 = \frac{CV(\hat{y}_2)CV(\hat{y}_3)}{CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_2) + CV(\hat{y}_2)CV(\hat{y}_3) + CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_3)}, \\ w_2 = \frac{CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_3)}{CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_2) + CV(\hat{y}_2)CV(\hat{y}_3) + CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_3)}, \\ w_3 = \frac{CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_2)}{CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_2) + CV(\hat{y}_2)CV(\hat{y}_3) + CV(\hat{y}_1)CV(\hat{y}_3)}, \\ w_1 + w_2 + w_3 = 1, \end{cases} \quad (8)$$

де $CV(\hat{y}_1)$ – коефіцієнт варіації для рівня бідності за національною межею; $CV(\hat{y}_2)$ – коефіцієнт варіації для рівня бідності за регіональною межею; $CV(\hat{y}_3)$ – коефіцієнт варіації для рівня бідності за прожитковим мінімумом.

На основі результатів обчислювальних експериментів встановлено, що при розподілі обсягу вибірки за регіонами доцільно використовувати значення параметра пріоритету на рівні $q=1,25$ [2]. Це забезпечує, з одного боку, врахування чисельності населення регіонів, а з іншого – зменшення варіативності значень коефіцієнтів варіації оцінок показників бідності за регіонами. За даними ОУЖД 2008 р., з урахуванням співвідношень (8) вагові коефіцієнти для показників бідності дорівнюють: для рівня бідності за національною межею – 0,4; для рівня бідності за регіональною межею – 0,4; для рівня бідності за прожитковим мінімумом – 0,2, що відповідає ступеню важливості показників для потреб аналізу. Результати цих розрахунків зображено на рис. 2.

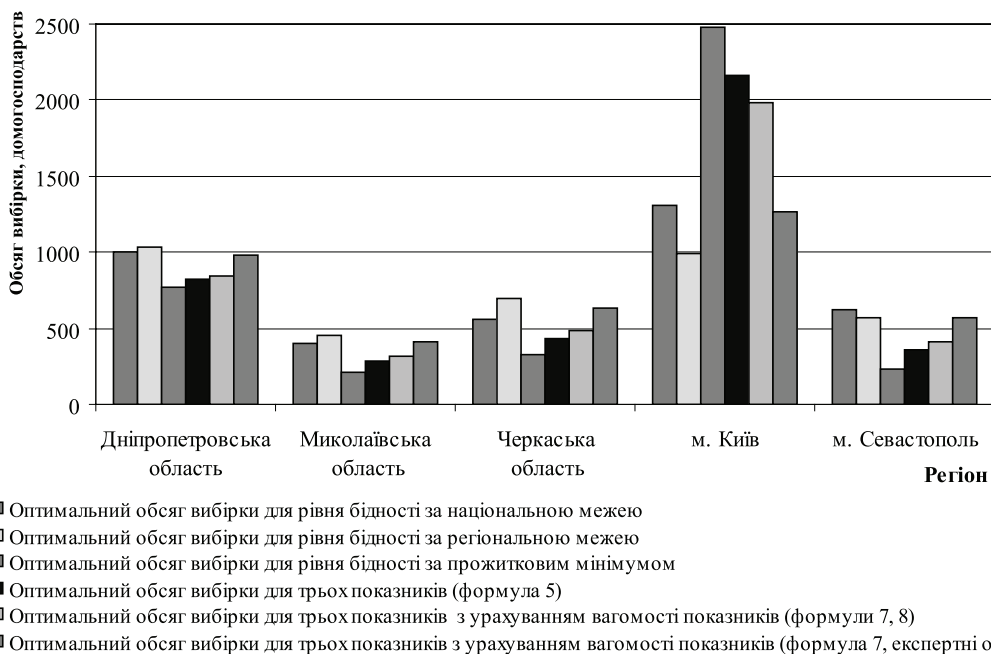

Рис. 2. Обсяги вибірки за оптимальним розподілом без урахування та з урахуванням вагомості показників

Як видно з рис. 2, обсяги вибірки за оптимальним розподілом з ваговими коефіцієнтами, розрахованими за співвідношеннями (8), несуттєво відрізняються від оптимальних обсягів вибірки, розрахованих за формулою (5). Якщо необхідно підвищити рівень надійності таких показників, як рівень бідності за національною межею та рівень бідності за регіональною межею більш суттєво, то при визначенні вагових коефіцієнтів слід використовувати метод експертних оцінок. За результатами розрахунків, вагові коефіцієнти для досліджуваних показників доцільно встановити на такому рівні: для рівнів бідності за національною та регіональною межею – 0,495, а для рівня бідності за прожитковим мінімумом – на рівні 0,01. На рис. 2 наведено результати для регіонів, у яких найбільш яскраво відображаються зазначені закономірності. Очікувані характеристики надійності оцінювання рівня бідності за регіонами України за оптимальним розподілом та з урахуванням вагомості показників зображено на рис. 3а – 3в.

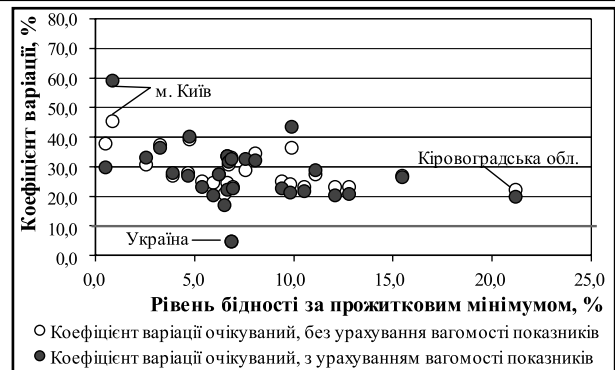

Рис. 3в. Очікувані характеристики надійності оцінювання рівня бідності за прожитковим мінімумом

Результати дослідження свідчать, що введення вагових коефіцієнтів дозволяє регулювати ступінь уточнення певних показників, ураховуючи їх важливість для користувачів даних ОУЖД. Тобто обсяг вибірки розподіляється так, що рівень надійності покращується більш суттєво для важливіших показників (рис. 3а, 3б) і незначно погіршується для менш важливих показників (рис. 3в) порівняно з оптимальним розподілом обсягу вибірки без урахування вагомості показників.

Отже, у статті запропоновано підхід до оптимізації розподілу встановленого загального обсягу вибірки за регіонами при оцінюванні декількох показників із урахуванням важливості (вагомості) показників для подальшого аналізу та пріоритетів різних рівнів оцінювання показників. Показано, що при неврахуванні вагомості показників на оптимальний дизайн вибірки найбільш суттєво впливає показник із найнижчим рівнем надійності, що не завжди може задовольняти потреби аналізу. Запропоновано постановку задачі оптимізації дизайну вибірки з урахуванням вагомості показників з метою підвищення надійності оцінювання на регіональному рівні декількох показників бідності. Отримано розв'язок поставленої задачі для таких показників: рівень бідності за національною межею, рівень бідності за регіональною межею, рівень бідності за прожитковим мінімумом. Доведено, що залежно від ваги показників може бути досягнутий різний ступінь уточнення показників (різні розподіли обсягів вибірки за регіонами).

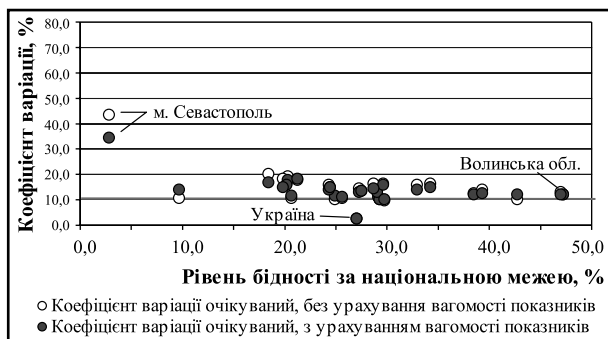

Рис. 3а. Очікувані характеристики надійності оцінювання рівня бідності за національною межею

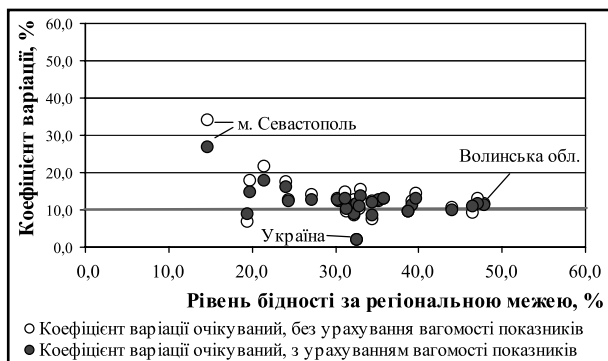

Рис. 3б. Очікувані характеристики надійності оцінювання рівня бідності за регіональною межею

Список використаних джерел

1. Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2009–2013 роках вибірових обстежень населення (домогосподарств): умов життя домогосподарств, економічної активності населення та сільськогосподарської діяльності населення у сільській місцевості; затверджена Наказом Держкомстату від 14.08.2009 р. № 308 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/sdg/page_6.htm
2. Методичні рекомендації щодо оптимізації плану вибірки обстеження умов життя домогосподарств з метою підвищення надійності оцінки показників бідності на регіональному рівні; затверджені Наказом Держкомстату від 08.04.2010 р. № 153 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/sdg/page_8.htm
3. Longford N. T. Estimation of the poverty rates in the regions of Ukraine / N. T. Longford // The report prepared for the Social Assistance System Modernization Project, Ukraine. – Barcelona : Universitat Pompeu Fabra, 2009. – 18 p.
4. Longford N. T. An alternative analysis of variance / N. T. Longford // SORT, Journal of the Catalan Statistical Institute. – 2008. – № 32. – P. 77–92.

Кон'юнктурні обстеження в моделях нерівноваги для дослідження стану промисловості України та Німеччини

Представлено новий підхід до отримання більш ранніх сигналів про зміни фази циклу ділової активності, який передбачає сегментацію підприємств на основі інформації, отриманої під час кон'юнктурних обстежень. Проаналізовано ситуацію у промисловості України та Німеччини, що суттєво змінилася під впливом світової фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: кон'юнктурні обстеження, цикли ділової активності, моделі нерівноваги, сегментація підприємств.

Дослідження фаз економічних циклів завжди було актуальним завданням для фахівців. Проте в останні роки, коли несподівано для багатьох науковців і пересічних споживачів розпочалася світова фінансово-економічна криза, ця проблема ще більше привернула до себе увагу. Всі дослідження з економічної теорії, пов'язані з визначенням та вивченням циклів, можна поділити на два етапи: до і після Дж. Кейнса (рубежем можна вважати його головну працю [1]). До 80-х років ХХ століття в академічних колах та політичному світі превалювала саме кейнсіанська теорія загального балансування короткотермінового економічного розвитку.

З того часу було розвинуто багато теорій. Так, головним припущенням теорії раціональних очікувань [2] було те, що підприємці та покупці раціонально будують свою поведінку, яка до того ж коригується ринком. Наразі багато економістів вважає, що оцінка ступеня раціональності поведінки підприємців була дещо перебільшеною, оскільки дослідження показали: очікування споживачів та підприємств не є раціональними у строгому сенсі. Очікування не кореспондують ні з яким розвитком раціональних тенденцій, погано моделюються, проте залежать від загальної економічної ситуації та можуть бути вимірянні тільки шляхом емпіричних обстежень у певний час [3]. Отже, новий, більш прагматичний висновок економістів щодо передумов задовільного розвитку охоплює два аспекти: з одного боку – це потреба у заходах, орієнтованих на більш довгостроковий період з метою стимулювання зростання (наприклад, інвестиції у навчання й освіту, стимулювання інновацій, імміграційна політика тощо), а з іншого – необхідність балансування короткотермінового економічного розвитку (з фокусуванням на фінансових та монетарних питаннях і політиці регулювання заробітної плати, орієнтованій, в основному, на розвиток продуктивності) [4].

Ґрунтуючись на цих загальних міркуваннях, особливо на так званому підході до визначення

нерівноваги, дослідження доцільно здійснювати з використанням кон'юнктурних обстежень (далі – КО). Вони відображають дійсні очікування агентів ринку незалежно від того, наскільки ці очікування раціональні у строгому сенсі. Відправною точкою цього підходу, який був уперше запропонований Е. Malinvaud, є той факт, що відносно велика кількість компаній завжди буде стикатися з обмеженням або попиту, або пропозиції. Під час фази спаду циклу відсоток компаній, що зіткнулися з проблемами попиту, збільшується. З іншого боку, на більш довгих фазах циклічного підйому зростає частка компаній, що стикається з проблемами постачання. Нормальна (задовільна) циклічна ситуація буде характеризуватися так: переважна частка компаній (значно більша 50%) знаходиться у стані рівноваги (без суттєвих перепопів у попиті та пропозиції). Зміни частки компаній, що відчують проблеми з попитом або з пропозицією, мають бути не тільки чутливим індикатором поточного стану економіки, але й характеристикою її розвитку у найближчому майбутньому.

Перші моделі нерівноваги були розроблені на початку 1980-х років R. Barro та H. Grossman [5]. Для емпіричного економічного дослідження ці моделі були не зовсім зручними, оскільки через високий рівень агрегування дозволяли робити тільки загальні висновки, що стосувалися економіки в цілому [6]. Тому надалі економісти приділили увагу дослідженням на мікроекономічному рівні.

Придатність кон'юнктурних обстежень для такого аналізу очевидна, бо вони призначені для вимірювання відхилень від нормального стану (наприклад, вищі чи нижчі обсяги запасів готової продукції за нормальний рівень; виробничі потужності підприємства занадто недозавантажені, чи, навпаки, їх резерв дуже малий щодо очікуваного попиту). Першим досягненням у галузі цих досліджень є робота J.-P. Lambert [7]. Запропонована ним модель дає результати, значно ближчі до дійсності й більш придатні для вироблення економічної політики, ніж моделі нерівноваги “першої

генерації”, оскільки у цій моделі перехід від одного переважаючого стану нерівноваги до іншого не такий різкий, а більш поступовий. Науковець не працює з “чорно-білими шаблонами”, а враховує різноманітність сірих тонів, що існують у дійсності.

Далі у статті показано, що емпіричний аналіз підтверджує прогнозну здатність такого аналітичного підходу. Щоб продемонструвати його загальну корисність для циклічного аналізу, розглянемо дві різні за структурними та політичними характеристиками країни. З одного боку, – це Німеччина як традиційно промислово розвинена країна, з іншого – Україна як країна, що знаходиться у процесі трансформації.

Грунтуючись на роботі [7], наведемо типологію промислових підприємств за такими категоріями економічної діяльності:

1. Низький рівень попиту.
2. Відсутність економічних труднощів.
3. Труднощі у виробництві (постачанні).
4. Низький рівень попиту та труднощі у виробництві (постачанні).

Підґрунтям для сегментації підприємств є використання інформації кон’юнктурних обстежень, отриманої за багатоваріантними запитаннями стосовно факторів, що стримують розвиток виробництва. Разом із такою інформацією можуть застосовуватися і розрахунки балансів за триваріантними запитаннями, наприклад, щодо оцінки бізнес-ситуації або змін обсягів попиту запасів. Така градація підприємств за сегментами може бути поглиблена, приміром, розшаруванням деяких із них на підсегменти (зокрема, використовуючи додаткові змінні “завантаженість потужностей у наступні періоди”, “фінансові переponsи у розвитку виробництва” тощо).

Сегментація українських підприємств. Для виконання такого дослідження на основі даних обстежень українських промислових підприємств взято результати КО, починаючи з 2001 року, коли було запроваджено Класифікацію видів економічної діяльності (далі – КВЕД). Промислові види економічної діяльності агреговано за трьома укрупненими групами, як це рекомендовано Єврокомісією: виробництво товарів споживчих, промислового споживання та інвестиційних (табл. 1).

Таблиця 1

Групування промислових підприємств

Групи за виробництвом товарів	Скорочена назва	Коди за КВЕД
Виробництво споживчих товарів	CONS	15.1 – 15.5, 15.8 – 15.9, 16, 17.4 – 17.5, 17.7, 18, 19, 22, 24.4 – 24.5, 29.7, 32.3, 33.4 – 33.5, 35.4 – 35.5, 36.1 – 36.6
Виробництво товарів промислового споживання	INTM	15.6 – 15.7, 17.1 – 17.3, 17.6, 20, 21, 24.1 – 24.3, 24.6 – 24.7, 25, 26, 27, 28.4 – 28.7, 31.2 – 31.6, 32.1
Виробництво інвестиційних товарів	INVE	28.1 – 28.3, 29.1 – 29.6, 30, 31.1, 32.2, 33.1 – 33.3, 34, 35.1 – 35.3

Для сегментації підприємств визначено три індикатори, тобто стосовно кожного підприємства протягом певного часу розглядаються комбінації відповідей на такі запитання кварталової анкети КО [8]:

– оцінка поточного фінансово-економічного стану на підприємстві. Варіанти відповідей: “добре”, “задовільно”, “незадовільно”;

– майбутні зміни (у наступному кварталі) фінансово-економічного стану на підприємстві. Варіанти відповідей: “покращиться”, “не зміниться”, “погіршиться”;

– “вузькі місця” у виробництві. Варіанти відповідей: “недостатній попит”, “нестача робочої сили”, “нестача кваліфікованих кадрів”, “нестача сировини”, “нестача енергії”, “фінансові проблеми”, “інше”.

На основі комбінації цих показників сформовано чотири сегменти з двома підсегментами: *b.1* і *b.2* (відповідно, явні та тимчасові перешкоди у виробництві), *d.1* і *d.2* (відповідно, явне і тимчасове зниження попиту). Таке визначення сегментів, на нашу думку, має адекватно відображати ситуацію, що склалася в галузях економіки й у країні в цілому в кожному досліджуваному кварталі.

Діаграми, розміщені на рис. 1–4 (за даними кон’юнктурних обстежень українських підприємств, що проводяться системою Держкомстату), ілюструють саме такі випадки, тобто тут розглянуто комбінацію наведених вище критеріїв. До визначених груп потрапили підприємства, що надавали такі відповіді на запитання:

- сегмент *a* (низький попит та перешкоди у виробництві). Наявність усіх основних причин, що стримують виробництво на підприємстві: “низький попит”, “нестача сировини”, “високі податки”, “нестача устаткування”, “застаріле обладнання”, “нестача оборотних коштів”, “нестача кваліфікованих кадрів”;

- сегмент *b.1* (явні перешкоди у виробництві). Усі основні причини з сегмента *a*, крім “низького попиту”, та очікуване погіршення майбутньої фінансово-економічної ситуації на підприємстві;

- сегмент *b.2* (тимчасові перешкоди у виробництві). Всі основні причини з сегмента *a*, крім “низького попиту”, та відсутність змін у майбутній фінансово-економічній ситуації на підприємстві;

- сегмент *c* (без циклічних порушень). Відсутність причин, що стримують виробництво, оцінки фінансово-економічного стану підприємства добрі та задовільні;

- сегмент *d.1* (явне зниження попиту). Причина, що стримує виробництво на підприємстві, – низький попит, крім того, очікуване погіршення фінансово-економічного стану;

- сегмент *d.2* (тимчасове зниження попиту). Причина, що стримує виробництво на підприємстві, – низький попит, крім того, прогнозований фінансово-економічний стан залишається без змін (на рівні попереднього кварталу).

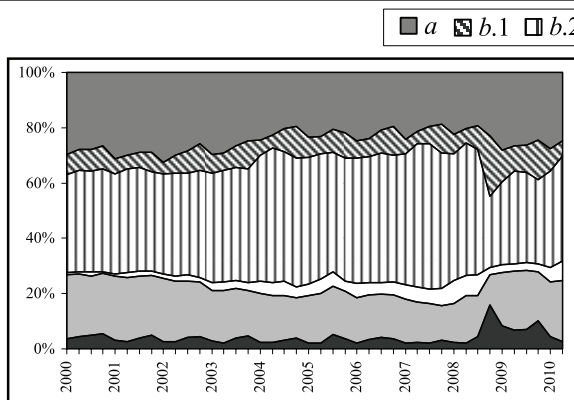

Рис. 1. Сегментація українських промислових підприємств у цілому

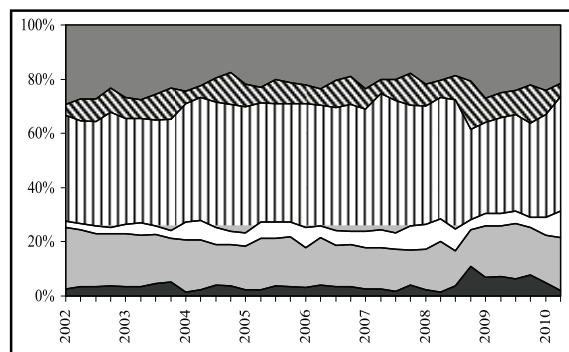

Рис. 2. Сегментація українських промислових підприємств групи CONS

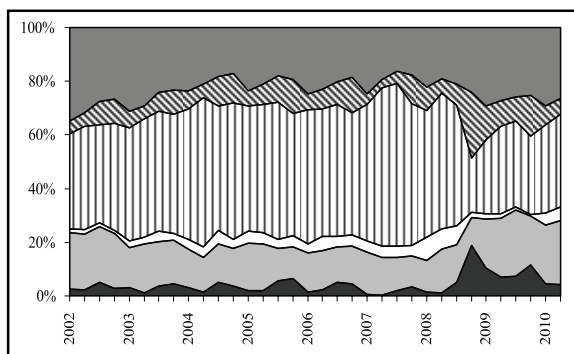

Рис. 3. Сегментація українських промислових підприємств групи INTM

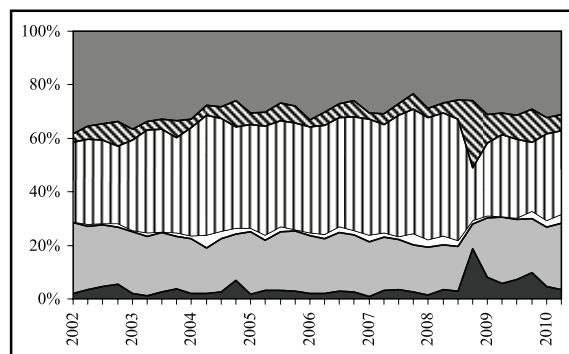

Рис. 4. Сегментація українських промислових підприємств групи INVE

Як видно з діаграм, зміни в економіці адекватно відображено в оцінках керівників підприємств як по промисловості в цілому, так і за її підгалуззями. Зміни економічного стану промисловості, зумовлені світовою фінансовою кризою, одразу відобразилися на площі всіх зазначених сегментів. І деяке покращання, зафіксоване у промисловості протягом першого півріччя 2010 року, теж позначилося на розмірі сегментів: знову зменшилася площа секторів *b.1* та *d.1*, які відображають тимчасові та явні перешкоди у виробництві й низький попит, і, відповідно, збільшилися сектори *b.2*, *c* та *d.2*.

Протягом усього досліджуваного часу до сегмента *c*, на жаль, потрапляла значно менша частка підприємств, що виробляють інвестиційні, а не споживчі товари, і в 2009 році ця частка скоротилася ще більше. При цьому і для останньої групи сегмент *c* значно менший, ніж у розвинених країнах: українські промислові підприємства майже не перебували у стані рівноваги попиту та пропозиції протягом досліджуваних 9-ти років. Сегмент *a* у промисловості при цьому занадто великий, і хоча до середини 2008 року його ширина дещо звужилася, у першому півріччі 2009 року знову спостерігалася його розширення. У середині 2010 року в цілому по промисловості (рис. 1) ситуація наблизилася до стану 2007 року, хоча тимчасове зниження попиту все ще значно більше впливає на функ-

ціонування підприємств, ніж у докризовий період. Суттєве погіршення ситуації у групі підприємств, що виробляють товари проміжного споживання, було зафіксовано раніше, ніж у двох інших групах: уже в III кварталі 2008 року. Проте у найгіршому стані в період розгортання кризи знаходилися підприємства, що виробляють інвестиційні товари (види економічної діяльності – виробництво готових металевих виробів, котлів, машин та устаткування, офісного устаткування та обчислювальних машин, електричних машин, апаратури та приладів). Саме на ці товари зареєстровано найнижчий попит. У середині 2010 р., як і протягом 2009 р., найкраща ситуація спостерігалася щодо групи CONS: для неї сегмент *c* (рівноваги чи балансу) найширший, а сегменти *a* та *d.1* значно вужчі, ніж для інших груп.

Той факт, що найбільшим сегментом для всіх груп підприємств та промисловості в цілому є *b.2* (тимчасові перешкоди у постачанні), свідчить про постійне функціонування підприємств в умовах впливу факторів, що обмежують виробництво. Крім того, найбільш впливовими з них є фінансові проблеми українських підприємств, особливо нестача оборотних коштів. Цей висновок легко обґрунтувати з огляду на стан, у якому знаходяться промислові підприємства України протягом усього періоду дослідження: частка підприємств, що фік-

сюють вплив таких факторів, як нестача оборотних коштів та високі податки, упродовж усього періоду обстежень коливалася у межах 40–63%, при цьому інші фактори впливали значно менше і деякою мірою знову таки залежали від фінансових факторів (наприклад, нестача сировини і матеріалів заважала нормально функціонувати 16–39% респондентів, застаріле обладнання – 12–36%, інші фактори – ще менше). Серед фінансових причин, що стримують виробництво, нестача оборотних коштів, по-перше, є найвпливовішою, а по-друге, саме її можна вважати першопричиною виникнення більшості інших стримуючих факторів (якщо не брати до уваги “нестачу платоспроможного попиту”, але цей фактор враховується окремо при формуванні інших сегментів). Вплив нестачі оборотних коштів найбільше відчувався у 1996–2001 рр., коли його відмічали 49–63% респондентів; у період 2004 р. – перша половина 2008 р., що був найбільш сприятливим у розвитку української економіки, цей показник коливався в межах 35–36%, а з початком кризи знову зріс до рівня 2002 року (43–45%). У І–ІІ кварталах 2010 року зазначений вплив дещо знизився (41–42%). Високі ставки податків теж суттєво погіршують фінансові можливості підприємств (вплив цього чинника постійно відмічають не менше 40% респондентів), примушуючи їх занижувати звітність про заробітну плату та прибутки. Згідно з дослідженнями, здійсненими на базі інформації кон’юнктурних обстежень, на 41% підприємств промисловості приховується частка інформації щодо заробітної плати та на 42% – щодо прибутку.

Отже, жодний з інших стримуючих факторів (крім низького платоспроможного попиту) не змінив так суттєво своїх значень під впливом кризи, як “нестача оборотних коштів”. Слід також зауважити: проблеми з фінансуванням, що більш за все турбують керівництво українських підприємств, стосуються як обігових коштів, яких постійно не вистачає суб’єктам господарювання (причому не тільки у період кризи), так і власних грошей для

фінансування інвестицій, без яких неможливо розвивати промислове виробництво, та прямих іноземних інвестицій. Найбільше інвестицій потребують основні засоби, що майже не оновлювалися протягом останніх 20-ти років; також необхідно фінансувати впровадження інновацій та заходи з підвищення продуктивності праці. Спрямування іноземних інвестицій в Україну значно уповільнюється поганою законодавчою та інституційною базою, зокрема бюрократичними перешкодами. Ці причини також відчутно обмежують конкуренцію.

Ще одним фактором, який впливає на фінансовий стан та розвиток підприємств, є доступність банківських кредитів, що була значно більшою у докризовий період: в останні два роки банки не тільки суттєво підняли ставки по кредитах, але й посилили вимоги до підприємств-позичальників.

Дуже важливим фактором є вплив конкуренції з боку як вітчизняних, так і закордонних виробників на функціонування підприємств промисловості. Підвищення конкурентоспроможності підприємств, їх здатності витримувати конкуренцію як із вітчизняними, так і з закордонними виробниками, є одним із чинників зростання виробництва. Проте не можна стверджувати, що рівень конкуренції в Україні є достатнім для такого зростання, до того ж, за повідомленнями керівників підприємств, у 2009–2010 рр. її вплив значно знизився. Так, високу конкуренцію з закордонними виробниками у 2006–2008 рр. відмічали 19–21% респондентів, а в останні 1,5 роки – тільки 16–18%. Трохи вищою є конкуренція серед українських виробників, але її рівень теж знизився з докризових 33–36% до 28–29% у 2010 р.

Такі результати підтверджуються і рейтингом конкурентоспроможності, наданим Світовим економічним форумом: якщо Німеччина знаходиться на 1-му місці за гостротою місцевої конкуренції, то Україна займає 111-те місце, ступінь домінування на ринку – відповідно 1-ше та 91-ше місце, а ефективність антимонопольної політики – 3-тє та 111-те місце (табл. 2, за даними [9; 10]).

Таблиця 2

Рейтинги конкурентоспроможності для окремих країн, 2009 рік

Країна	Внутрішнє споживання	Гострота місцевої конкуренції	Ступінь домінування на ринку	Ефективність антимонопольної політики
Німеччина	14	1	1	3
Польща	68	33	47	51
Болгарія	91	66	67	99
Румунія	66	69	39	66
Росія	105	106	92	107
Україна	122	111	91	111

За результатами проведеного аналізу для української промисловості можна зробити такі висновки. Криза продемонструвала загострення кількох основних проблем: низький платоспроможний попит на продукцію підприємств; нестача фінансових ресурсів; високі податки, що вимушені сплачувати підприємства. Серед інших, помірно важливих стримуючих факторів – внутрішня конкуренція,

високі тарифи природних монополій та застаріле обладнання. Проте у першій половині 2010 року, коли почало відчуватися певне покращання ситуації у промисловості, поліпшилися оцінки поточного фінансово-економічного стану підприємств і прогнози щодо його змін на майбутнє, водночас дещо послабився негативний вплив стримуючих виробництва факторів.

За умови здійснення державою ряду заходів, що стимулюватимуть промислове виробництво (а саме: створення сприятливого інвестиційного клімату, вдосконалення відповідного законодавства й оптимізація податків), на фоні послаблення кризових явищ у світовій економіці можна сподіватися і на покращання бізнес-клімату у цьому секторі економіки.

Сегментація німецьких підприємств. Зрозуміло, що нещодавня рецесія у промисловості Німеччини, яка почалась у другій половині 2008 року, є результатом глобального скорочення попиту, а не відсутності конкурентоспроможності товарів. Такий висновок можна зробити тому, що всі значення індикаторів конкурентоспроможності для німецької промисловості упродовж періоду кризи залишалися вищими за їх довгострокове середнє значення. Водночас нестача попиту, зазначена протягом усього 2009 року, є однією з головних причин, на яку вказують близько 3 500 компаній, щомісячно опитуваних у рамках кон'юнктурних обстежень Іфо-інституту (Інституту економічних досліджень при Мюнхенському університеті).

Якщо до кризи головними проблемами промислових підприємств різних країн були нестача кваліфікованої робочої сили та інфляція, то в останні 1,5–2 роки на першому плані постали саме проблеми з попитом. Такі зміни є типовими для різних стадій економічного циклу, і дослідження природи та глибини цих проблем має велике значення для аналітиків. На стадії збільшення безробіття (якою можна вважати поточний період) зменшення реальної заробітної плати може негативно впливати на зайнятість. При цьому необхідним є впровадження фінансових (зокрема податкових) та монетарних заходів, що зумовлюватимуть зрос-

тання зайнятості завдяки ефектам мультиплікації та акселерації без розгортання інфляції. З іншого боку, у так званій “класичній економічній ситуації”, коли головною причиною безробіття є занадто висока вартість робочої сили, фінансове або монетарне стимулювання попиту зумовлює, в основному, зростання інфляційного тиску, а не зростання зайнятості.

Такі підходи до аналізу рівноваги корисні для розробки політичних та економічних заходів, особливо коли для цього використовується інформація КО, що доповнює традиційні підходи до побудови випереджаючих індикаторів і дозволяє раніше отримати сигнали про зміни напрямку тенденцій та визначити поворотні точки циклу.

Частка компаній, що повідомляли про проблеми з попитом, збільшилася з близько 10% на початку 2007 року до 52% навесні 2009 року, досягнувши найвищого рівня за останні 20 років (рис. 5, за даними кон'юнктурних обстежень Іфо-інституту. Зазначимо, що тут і далі квартальні дані наведено у відсотках, при цьому до III кв. 2008 р. представлені дані тільки по Західній Німеччині). Такі проблеми у виробництві, як нестача кваліфікованої робочої сили або виробничих потужностей до недавнього часу не були дуже важливими. Водночас усередині 2007 року близько 25% компаній повідомляли саме про такі стримуючі фактори у промисловості. Значна частка підприємств, що зіткнулися з проблемами попиту, не розглядає їх як тимчасові, тобто це явні перепони, коли компанії не тільки повідомляють про поточні проблеми завантаження виробничих потужностей, а й оцінюють їх прогнозовану завантаженість на найближчі 12 місяців.

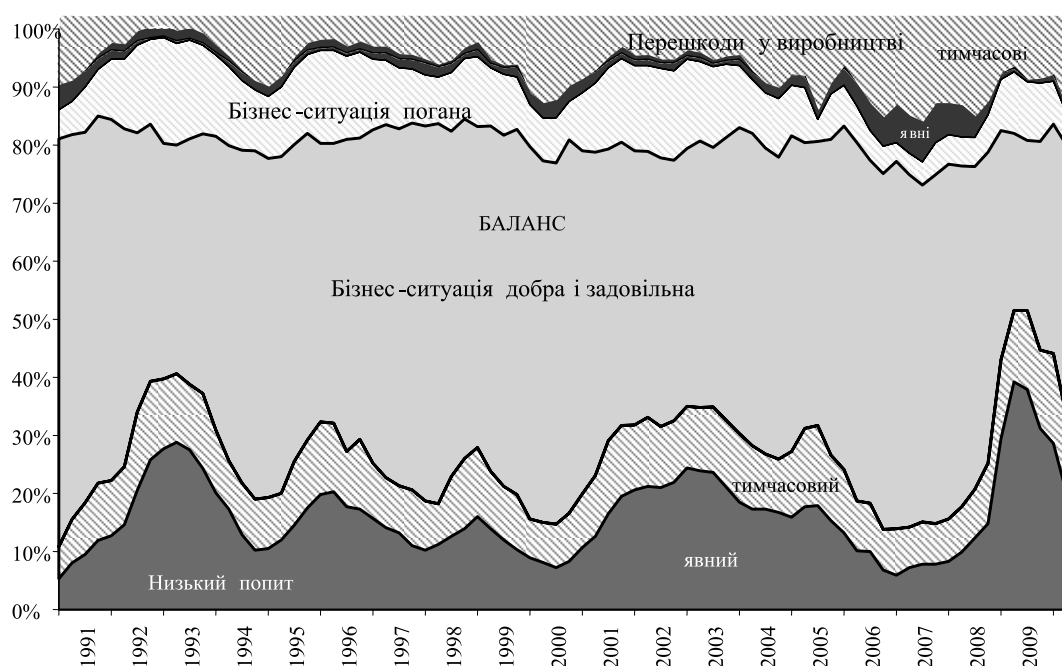

Рис. 5. Сегментація німецьких промислових підприємств

Зазвичай циклічний спад першими відчувають підприємства, що виробляють товари для проміжного споживання (залізо, сталь, продукція хімічного виробництва тощо), тобто групи INTM. У цьому секторі пік проблем з попитом був досягнутий на 6 місяців раніше, ніж у цілому по промисловості (рис. 6, за даними кон'юнктурних обстежень Іфо-інституту). Причина того, що ця група компаній першою як відчуває проблеми з попитом, так і зазвичай виходить з кризи, пов'язана з якістьми циклу запасів. Попит на продукти проміжного

споживання зменшується на фазі спаду не тільки тому, що скорочується фінальний попит компаній-споживачів, а й тому, що ці споживачі зменшують свої запаси таких товарів. Аналогічно, у разі відновлення попиту на ці товари його збільшення відбувається не тільки тому, що зростає виробництво, але й тому, що компанії отримують стимул створювати запаси нормальних обсягів, щоб мати змогу брати активну участь у відновлювальній фазі циклу.

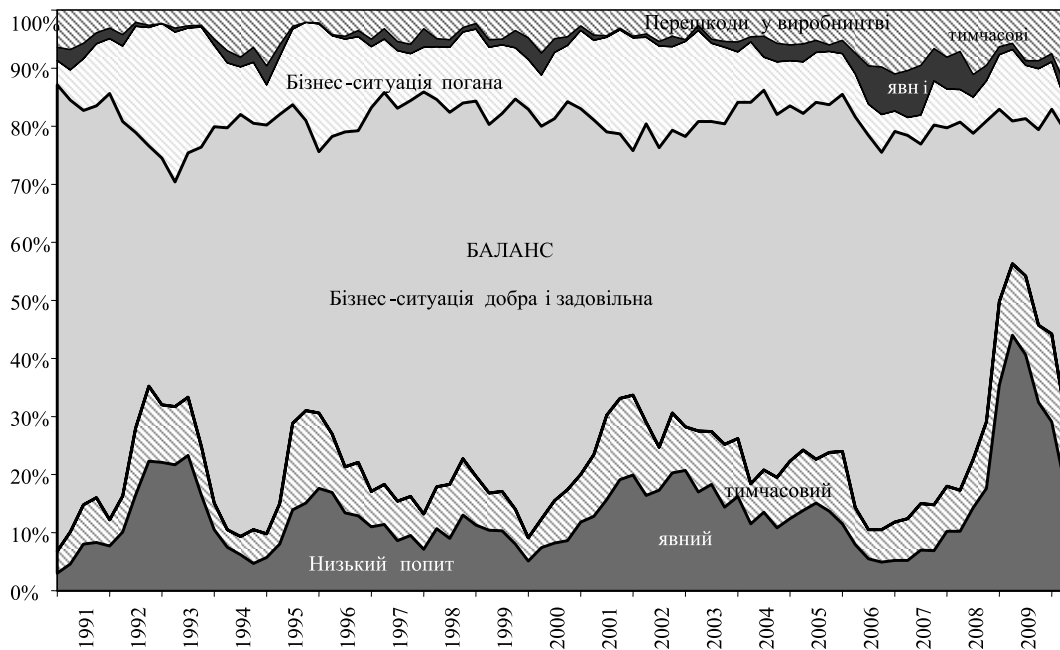

Рис. 6. Сегментація німецьких промислових підприємств групи INTM

Для товарів групи INVE (устаткування, машини, механізми тощо) падіння виробництва розпочинається, як правило, з деякого його уповільнення порівняно з середньою тенденцією зростання промисловості. Причина полягає у тому, що виробники цих товарів зазвичай мають суттєвий резерв замовлень, отриманий під час попередньої фази буму; це дозволяє їм підтримувати виробництво всупереч зменшенню обсягів нових замовлень на їх товари. З іншого боку, зростання також відбувається з певною затримкою порівняно з середнім по промисловості в цілому через те, що додаткові обсяги інвестиційних товарів, як правило, замовляються тільки тоді, коли потужності компаній-клієнтів уже нормально завантажені, а клієнти очікують, що найближчим часом економіка буде зростати. Виходячи з цього, випереджаючі індикатори для групи INVE лише порівняно нещодавно демонстрували покращання, яке, ймо-

вірно, може настати у 2011 році (рис. 7, за даними кон'юнктурних обстежень Іфо-інституту).

Підприємства групи CONS циклічно знаходяться посередині між "лідерами-першопрохідцями" виробниками товарів проміжного споживання та "відстаючими" виробниками інвестиційних товарів (рис. 8, за даними кон'юнктурних обстежень Іфо-інституту). Порівняно з попередніми рецесіями, наприклад тією, що відбулася на початку 1990-х років, проблеми попиту у групі споживчих товарів ті самі. Причина їх появи – висока частка компаній, що беруть участь в урядовій програмі підтримки "короткотермінової роботи", яка допомагає стабілізувати кінцевий споживчий попит. А більш стійкі (з циклічного погляду) у групі підприємств CONS компанії, що виробляють харчові продукти і тютюнові вироби, значно менше відчувають вплив проблем циклічного попиту, ніж промисловість у цілому.

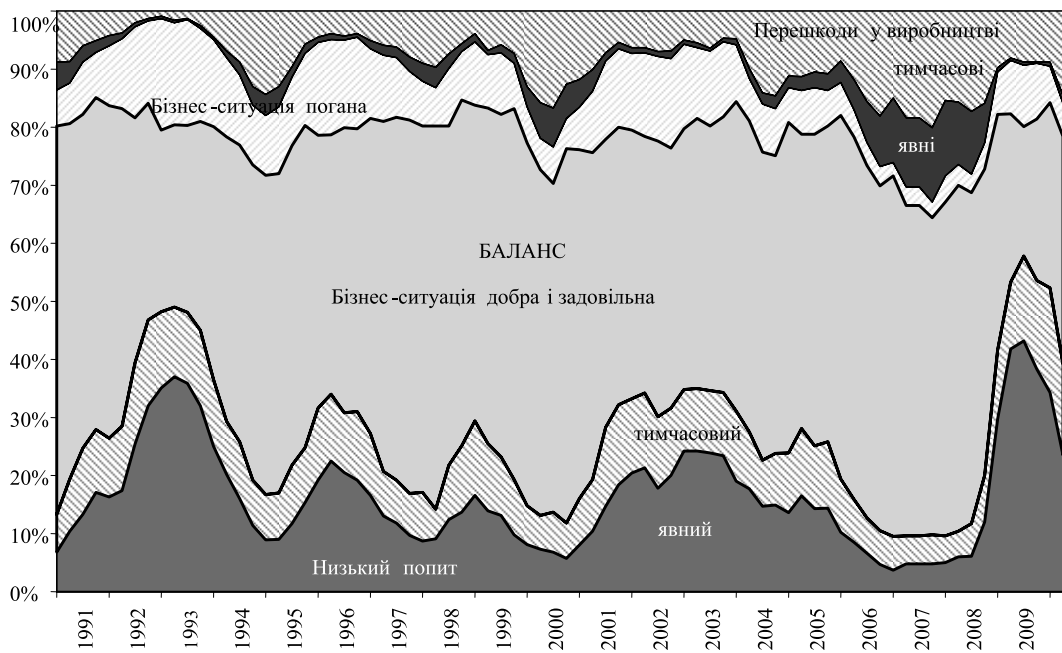

Рис. 7. Сегментація німецьких промислових підприємств групи INVE

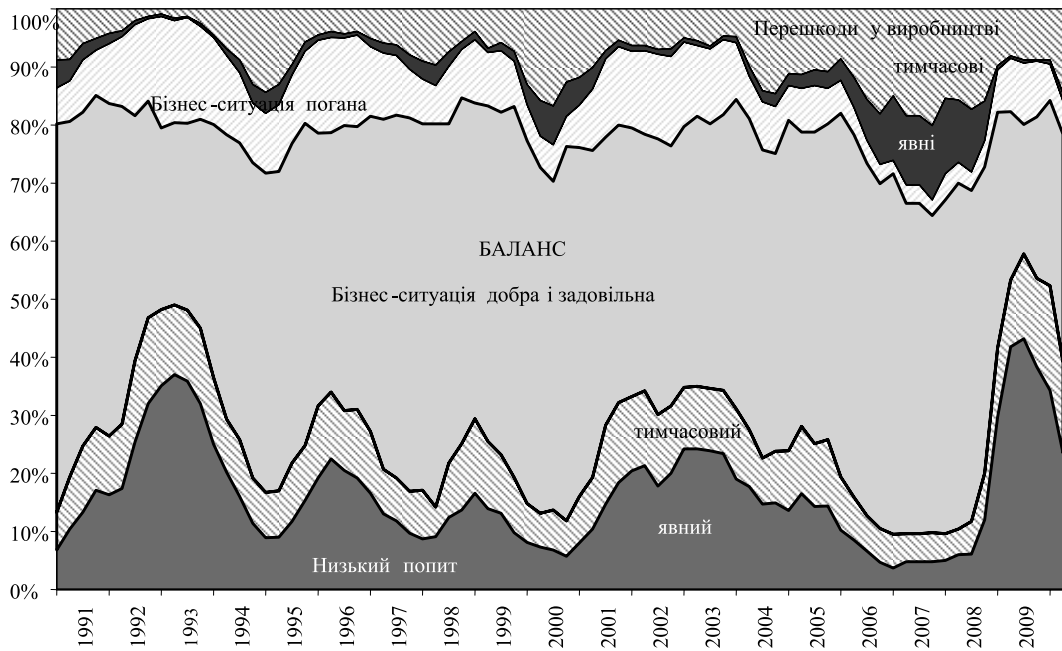

Рис. 8. Сегментація німецьких промислових підприємств групи CONS

Отже, у статті представлено зовсім інший спосіб подання результатів кон'юнктурних обстежень як додаткової інформації до звичайної статистичної. Інформація обстежень, згрупована за промисловими видами економічної діяльнос-

ті (це особливо зручно для дослідження поведінки підприємств), дозволяє визначати циклічні та структурні елементи для детального аналізу економічних циклів та раннього отримання сигналів стосовно зміни фаз – точок перегину.

Список використаних джерел

1. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money / Keynes J. M. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 1936. – 472 p.
2. Friedman M. Free to Choose: A Personal Statement / Friedman M., Friedman R. – New York : Harcourt Publishers, 1980. – 338 p.
3. Nerb G. The Importance of Representative Surveys of Enterprises for Empirically Oriented Business Cycle Research / Nerb G. ; ed. by G. Goldrian // Handbook of Survey-Based Business Cycle Analysis. – Cheltenham UK ; Northampton, USA : Edward Elgar Publishing, Ltd., 2007. – P. 3–16.

4. Malinvaud E. Macroeconomic Rationing of Employment / E. Malinvaud // Unemployment in Western Countries : Proceeding of a Conference held by International Economic Association at Bischenberg, France / ed. by E. Malinvaud, J.-P. Fitoussi. — Basingstoke : Palgrave Macmillan, 1980. — 247 p.
5. Barro R. J. A General Disequilibrium Model of Income and Employment / R. J. Barro, H. I. Grossman // The American Economic Review. — 1971. — № 61 (1). — P. 82–93.
6. Malinvaud E. Some New Concepts for the Microeconomic Foundations of Macroeconomics / E. Malinvaud, Y. Younes // Microeconomic Foundations of Macroeconomics / ed. by H. Harcourt. — Chicago : Cowles Foundation Paper, 1977. — 455 p.
7. Lambert J.-P. Disequilibrium Macromodels Based on Business Survey Data: Theory and Estimation for the Belgian Manufacturing Sector. — Cambridge : Cambridge University Press, 1986. — 112 p.
8. Пугачова М. В. Нові методи аналізу інформації кон'юнктурних обстежень для дослідження стану економіки / М. В. Пугачова // Статистика України. — 2009. — № 2. — С. 18–23.
9. The Global Competitiveness Report 2009–2010 [Electronic resource] // World Economic Forum, 2009. — Access mode : <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>
10. Відновлення і підтримка сталого зростання в Україні: Меморандум про економічний розвиток / Матеріали семінару Світового банку. — Вашингтон : Світовий банк, 2010. — 127 с.

УДК 311.312

А. П. Ревенко,

доктор економічних наук, професор

Розробка енергетичного балансу України

Проаналізовано стан сучасної енергетичної статистики України у контексті її переведення на міжнародні стандарти. Розглянуто заходи, спрямовані на розробку енергетичного балансу за форматом Міжнародного енергетичного агентства. Показано можливості застосування енергетичної статистики у макро-економічному аналізі.

Ключові слова: енергетична статистика, продуктові енергобаланси, зведені енергобаланси, стандарти Міжнародного енергетичного агентства, нафтовий умовний еквівалент, енергетичний баланс України, макроекономічний аналіз.

В Україні необхідність розробки сучасного енергетичного балансу наразі є актуальним питанням, що зумовлено впливом декількох вагомих чинників. Насамперед, в Україні не вистачає власних енергетичних ресурсів, у зв'язку з чим вона потребує імпорту нафти і деяких продуктів її переробки, а також відчуває суттєву нестачу власного природного газу. Зазначене вище спричинює серйозні зовнішньополітичні проблеми у відносинах зі східними та західними країнами (перш за все – з Російською Федерацією), додатково загострює внутрішньополітичні суперечності, істотно впливає на економіку, фінанси, цінову політику, життєвий рівень населення та в цілому створює загрозу національній безпеці держави. Енергетичні ресурси в Україні використовуються дуже незадовільно. Їх питомі витрати на одиницю ВВП є значно вищими не тільки порівняно з показниками розвинутих західних країн, але й щодо середньосвітових показників. Важливим чинником є також те, що розробка енергетичних балансів допомагає одержати інформацію про викиди парникових газів, які суттєво впливають на кліматичні зміни.

У статистичному аспекті необхідність побудови енергетичних балансів України за міжнародним форматом зумовлена Указом Президента України “Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики” [1], прийнятим у 1992 році за ініціативи тодішнього Міністерства статистики. Варто зазначити,

© А. П. Ревенко, 2010

що з часу видання цього Указу вітчизняною статистикою був здійснений перехід на міжнародні стандарти, впроваджено розробки таких принципів нових статистичних напрямів, як національні рахунки, обстеження економічної активності населення та умов життя домогосподарств, міжгалузєва статистика підприємств та ін. Ці нововведення були складнішими, ніж адаптація офіційної паливно-енергетичної статистики до міжнародних стандартів, тому впровадження останніх є одним із найбільш пріоритетних завдань удосконалення енергетичної статистики України.

За останні роки вже приймалися урядові рішення щодо розробки енергетичного балансу, однак вони досі залишаються нереалізованими. У Розпорядженні Кабінету Міністрів “Про схвалення Концепції формування енергетичного балансу” [2] зокрема підкреслено, що “... забезпечення енергетичної безпеки неможливе без сучасної статистики енергетики з урахуванням вітчизняного досвіду і міжнародних методологій” і що необхідне “удосконалення методичної бази статистики енергетики та адаптація її до міжнародних рекомендацій”. Цим Розпорядженням передбачався місячний термін для розробки проекту плану заходів з реалізації концепції. Але з різних причин вагомих кроків на шляху реалізації цього урядового документа не було здійснено. У березні 2010 р. Кабінет Міністрів прийняв Постанову “Про затвердження цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2015 роки” [3]. Метою цієї Програми

визначено два основні напрями: створення умов для наближення енергоємності ВВП України до рівня розвинених країн та оптимізація структури енергетичного балансу. В ній також йдеться про необхідність підвищення рівня достовірності статистичної інформації щодо показників енергоспоживання. У липні 2010 р. Кабінетом Міністрів було внесено деякі зміни до попередньої Постанови [4], якими, зокрема, задекларовано виділення Держкомстату 2 млн. грн. з державного бюджету на 2010 р. для здійснення заходів, передбачених Концепцією формування енергетичного балансу [2]. Таким чином, прийняті у 2010 р. урядові рішення також мають стати поштовхом до активізації розробки енергетичного балансу України.

Енергетична статистика Міжнародного енергетичного агентства. Сучасна стандартна схема енергетичних балансів розроблена Міжнародним енергетичним агентством (МЕА), що знаходиться у Парижі та є автономним органом Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). МЕА на базі інформації із запитальників, які ця установа щорічно надсилає національним статистичним органам, розраховує два види енергетичних балансів. Перший – це баланси для 31-го виду енергетичних продуктів у загальноприйнятих натуральних одиницях вимірювання – тоннах, м³, кВт•г, Дж. Другий – зведені енергетичні баланси, в яких окремі енергопродукти перераховуються в умовний нафтовий еквівалент. Окрім 31-ї країни, що нині є членами ОЕСР, МЕА розробляє енергетичні баланси приблизно для 110-ти країн, що не є членами цієї міжнародної організації, серед яких і Україна.

Крім побудови енергетичних балансів для окремих країн, МЕА зводить їх для груп країн, зокрема для країн – членів ОЕСР, європейських країн, які не є членами ОЕСР, країн Африки, Латинської Америки, Азії, Близького Сходу, колишнього СРСР, та складає енергобаланс світу в цілому. Для країн, які не є членами ОЕСР, МЕА щорічно видає два статистичних збірники: перший – “Energy Statistics of Non-OECD Countries”, обсягом до 850-ти сторінок – містить дані з окремих продуктових балансів [5]; другий – “Energy Balances of Non-OECD Countries”, обсягом більше 500 сторінок – зведених енергобалансів [6]. Ці видання, з огляду на необхідність отримання, перевірки, опрацювання та зведення національних даних, виходять досить оперативно. Так, останні збірники, оприлюднені у 2010 році, вже містять баланси за 2008 рік. Наведення енергетичних балансів у стандартній формі відкриває широкі можливості для аналізу та міжнародних порівнянь.

Варто зазначити, що Статистичний департамент Секретаріату ООН видає статистичні щорічники з енергетики “Energy Balances and Electricity Profiles” [7]. До них не включені енергетичні баланси країн – членів ОЕСР, але додатково за стандартами МЕА наводяться баланси по країнах та

територіях, що не відображені у публікаціях Міжнародного енергетичного агентства. Також енергетичні баланси у них подаються не в умовному нафтовому еквіваленті, як у МЕА, а у тераджоулях (ТДж, 1 ТДж = 10¹² Дж). У щорічниках ООН наводяться дуже важливі показники, що характеризують ефективність виробництва електроенергії, але відсутні у виданнях МЕА та в українській статистиці.

Розробка енергетичних балансів МЕА здійснюється на основі даних п'яти стандартних об'єднаних запитальників – анкет по вугіллю, нафті, природному газу, електро- та теплоенергії, а також відновлювальним джерелам енергії та відходам (ВДЕВ). Кожна з цих анкет включає кілька таблиць: по вугіллю – 6, нафті – 7, природному газу – 6, електро- та теплоенергії – 10, ВДЕВ – 6. Баланси МЕА, як і будь-які інші економічні баланси, мають дві основні частини: перша характеризує формування ресурсів, друга – їх використання. Ці баланси є більш сучасними, системними, послідовними та логічними, вони значно вдосконалені порівняно з попередніми розробками національних балансів окремих країн, зокрема з паливно-енергетичним балансом колишнього СРСР. МЕА розробляє окремі продуктові та зведені баланси практично за однаковою схемою, що дозволяє доволі легко перераховувати продуктові баланси, представлені у натуральних одиницях вимірювання, у зведені, які наводяться в умовному нафтовому еквіваленті.

Розглянемо схему продуктових балансів МЕА. Для цього розділимо їх на ліву текстову частину, що у статистиці називається підметом, та праву з цифровими даними – присудок. Ліва частина має такий стандартний вигляд:

- Виробництво
- Інші джерела
- Імпорт
- Експорт
- Міжнародна морська бункеровка
- Міжнародна авіаційна бункеровка
- Зміна запасів
- ВНУТРІШНЄ ПОСТАЧАННЯ**
- Міжпродуктові трансфери
- Статистичне розходження
- СЕКТОР ПЕРЕТВОРЕНЬ ЕНЕРГІЇ**
- Електричні станції
- Теплоелектроцентралі
- Теплоцентралі (котельні)
- Доменні печі
- Газові заводи
- Коксові печі та виробництво вугільних брикетів
- Нафтопереробка
- Нафтохімічна переробка
- Скраплення газів
- Інші види перетворення палива
- ВИКОРИСТАННЯ НА ВЛАСНІ ПОТРЕБИ**
- Видобуток вугілля
- Видобуток нафти і газу
- Нафтопереробка

Електростанції, ТЕЦ, теплоцентралі (котельні)
Електроенергія для перекачування води на ГАЕС
Інші сектори енергетики

Втрати

КІНЦЕВЕ СПОЖИВАННЯ

Промисловість і будівництво

Чорна металургія
Хімія і нафтохімія
Кольорова металургія
Неметалічні мінерали
Транспортне машинобудування
Інше машинобудування
Видобувна промисловість
Харчова і тютюнова промисловість
Паперово-целюзна та поліграфічна промисловість
Виробництво деревини і деревообробка
Текстильна, швейна, шкіряна промисловість
Інші галузі промисловості та нерозподілено
Будівництво

Транспорт

Внутрішній повітряний транспорт
Автомобільний транспорт
Залізничний транспорт
Трубопровідний транспорт
Внутрішній водний транспорт
Інші види транспорту та нерозподілено

Інше

Побутовий (житлово-комунальний) сектор
Торгівля і послуги
Сільське і лісове господарство
Рибництво
Інші сектори

Неенергетичне використання

Промисловість
у т. ч. напівфабрикати нафтопереробки
Транспорт
Інші сектори

Зведені енергобаланси мають таку саму схему, як і продуктові баланси щодо розділів “Внутрішнє постачання” (англ. DS – domestic supply) та “Загальне кінцеве споживання” (англ. TFC – total final consumption). А частини балансу, що характеризують перетворення, власне споживання в енергетичному секторі, передачу, статистичне розходження і втрати, об’єднані у розділ “Загальне постачання первинної енергії” (ЗППЕ, англ. TPES – total primary energy supply). Зведені баланси доповнюють інформацією, що деталізує виробництво електричної (у кВт•г) і теплової (у Дж) енергії, з розподілом електроенергії за її виробництвом на електростанціях та теплоелектростанціях, а теплоенергії – за її виробництвом на теплоелектростанціях та теплоцентралях.

Права частина у продуктових балансах передбачає наведення даних по країнах щодо 31-го виду енергетичних продуктів у натуральних одиницях вимірювання (крім газу та ВДЕВ, дані щодо яких наведено у ТДж), що об’єднані у п’ять груп:

ВУГІЛЛЯ І ТОРФ (тис. тонн)

Коксівне вугілля
Антрацит та інші види бітумінозного вугілля
Напівбітумінозне вугілля

Буре вугілля (лігніт)
Торф
Доменний та газозаводський кокс
Брикети з кам’яного, бурого вугілля та торфу
НАФТА І НАФТОПРОДУКТИ (тис. тонн)

Сира нафта
Газовий конденсат
Нафтопереробні напівфабрикати
Присадки та оксигенати
Гази нафтопереробки
Скраплені нафтові гази і етан
Автомобільний бензин
Авіаційне паливо
Керосин
Дизельне паливо (газойль)
Мазутне паливо
Нафта
Нафтовий кокс
Інші нафтопродукти

ГАЗ (Тераджоулі)

Природний газ
Заводський газ
Коксовий газ
Доменний газ

ВІДНОВЛЮВАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ ТА ВІДХОДИ (ВДЕВ)

Тверда біомаса (Тераджоулі)
Біогаз (Тераджоулі)
Рідка біомаса (тис. тонн)
Відходи (Тераджоулі)

ЕЛЕКТРИЧНА І ТЕПЛОВА ЕНЕРГІЯ

Електрична енергія (млн. кВт•г)
Теплова енергія (Тераджоулі)

У правій частині зведених балансів передбачено виділення 10-ти груп, у які зведено 31 продуктовий баланс, перерахований у тис. тонн нафтового еквівалента:

1. Вугілля та торф.
2. Сира нафта.
3. Нафтопродукти.
4. Природний газ.
5. Атомна енергія.
6. Гідроенергія.
7. Геотермальна, вітрова, сонячна та припливна енергія.
8. Відновлювальні види енергії та відходи.
9. Електрична енергія.
10. Теплова енергія.

11. УСЬОГО

У схемі продуктових та зведеного енергобалансів МЕА потребує додаткового пояснення зміст двох блоків – сектору перетворень енергії та власного використання енергопродуктів в енергетичному секторі, яких не було у радянських паливно-енергетичних балансах. У першому відображено процеси перетворення одних енергопродуктів чи їх частини, які не можуть бути безпосередньо (без додаткової технологічної переробки) використані у кінцевому споживанні, на інші. Так, нафта потребує переробки у нафтопродукти, бо вона безпосередньо не може бути використана як паливо для

автомобільного, залізничного та ін. транспорту; значна частина електроенергії, що виробляється на ТЕС, ТЕЦ та АЕС і в подальшому йде на кінцеве споживання, потребує використання для її одержання енергетичного вугілля, природного газу, ядерного палива, нафтопродуктів. Тому в енергетичних балансах є виправданим виділення цих перетворювальних процесів у окремих блоках. Від кінцевого споживання також відділяється інший блок – використання енергопродуктів на власні потреби, що містить таку інформацію: обсяги електроенергії, без технологічного використання якої на електростанціях неможливе її виробництво; частка природного газу, що використовується компресорами на забезпечення його транспортування магістральними газопроводами, тощо. Таким чином, виділення цих двох блоків необхідне для того, щоб виокремити ту частку первинних та перетворених енергопродуктів, які вживаються як паливо та енергія поза енергетичним сектором для кінцевого використання у промисловості, транспорті, інших секторах економіки та домашніми господарствами.

Слід звернути увагу, що продуктові та зведені енергобаланси передбачають також виділення частини енергопродуктів, в основному природного газу та нафтопродуктів, не як палива, а як сировини, а саме: бітуму (для будівництва і ремонту доріг), мастил, мікробіологічних продуктів, етилену, пропілену, бутілену, ароматичних речовин.

На відміну від радянських часів, коли широко використовувалося поняття “паливно-енергетичні баланси”, наразі МЕА застосовує поняття “енергетичні баланси”, в якому відсутній термін “паливо”. Оскільки паливо по суті є джерелом енергії, таке вилучення усуває термінологічну тавтологію зазначених понять.

Потенціал енергетичної статистики України.

Сучасна енергетична статистика України поєднує статистичний інструментарій (форми статистичної звітності та інструкції до них), розроблений у радянські часи, з новим інструментарієм, що відповідає вимогам переходу на міжнародні стандарти МЕА.

Слід виділити два важливі заходи, що уможливили розрахунки даних за форматом МЕА. Перший – це перехід у 2001 році з колишньої радянської галузевої економічної класифікації (Загальна класифікація галузей народного господарства) на Класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД), розроблену відповідно до Міжнародної стандартної галузевої класифікації усіх видів економічної діяльності ISIC (Rev. 3.1), що забезпечує якісне заповнення показників розподільчої частини продуктових та зведеного балансів МЕА. Другий, найбільш вагомий, – це прийняття Держкомстатом у 2005 р. форми № 4-МТП та інструкції до неї, спрямованої на розробку значної частини даних, необ-

хідних для якісних розрахунків енергобалансів за форматом МЕА.

Основним статистичним інструментарієм сучасної енергетичної статистики в Україні є такі форми:

- ф. № 4-МТП “Звіт про залишки та використання неенергетичних матеріалів і продуктів перероблення нафти”. Періодичність – піврічна (I півріччя, рік);
- ф. № 11-МТП “Звіт про результати використання палива, теплоенергії та електроенергії”. Періодичність – піврічна (I півріччя, рік);
- ф. № 11-МТП (паливо) “Фактичні витрати палива на виробництво окремих видів продукції і робіт”. Періодичність – річна;
- ф. № 11-МТП (вер) “Утворення та використання вторинних енергетичних ресурсів”. Періодичність – річна;
- ф. № 11-ер “Звіт про витрати палива, теплоенергії та електроенергії”. Періодичність – піврічна (I півріччя, рік);
- ф. № 23-Н “Баланс виробництва та розподілу електричної енергії” (річна);
- ф. № 24-енергетика “Електробаланс, склад енергетичного устаткування і звіт про роботу електростанції (електрогенераторних установок). Періодичність – річна.
- ф. № 1-теп (річна) “Звіт про постачання теплоенергії населенню та на комунально-побутові потреби”.

Форма № 4-МТП забезпечує отримання даних щодо змін запасів енергопродуктів у постачальників та споживачів, що є необхідним компонентом розрахунків ресурсної частини енергобалансів МЕА (розділ 1 цієї форми). До цієї форми також включено блок даних, які характеризують напрями використання енергетичних матеріалів (із виділенням частки, що припадає на давальницьку сировину, розділ 2) та розподіл використання ресурсів за основними напрямками. Це – базовий елемент розробки енергобалансів, що забезпечує складання їх розподільчої частини: на кінцеве споживання з виділенням промисловості, сільського господарства, транспорту, будівництва, торгівлі, реалізації населенню, на неенергетичні цілі, тобто як сировини і матеріалів, а не палива (розділ 3), та втрати під час видобутку, виробництва, транспортування, розподілу та зберігання (розділ 4). Але ця форма не охоплює електро- та теплоенергію. Більшість необхідних даних щодо електроенергії забезпечують вищезазначені ф. № 23-Н (інформація про виробництво за всіма типами електростанцій, втрати, експорт та імпорт електроенергії зі сторони) та ф. № 24-енергетика (детальний розподіл відпущеної електроенергії споживачам за видами економічної діяльності та населенню).

Розглянемо три інформаційні блоки, необхідні для складання продуктових та зведеного енергобалансів за форматом МЕА, які в нашій статистиці

поки що відсутні або ж потребують додаткового охоплення та вдосконалення. Перший блок характеризує ресурсну частину балансів, у яких передбачено виділення двох позицій: міжнародної морської та авіаційної бункеровки палива. Йдеться про паливо, що використовується морськими суднами та літаками (всіх країн, включаючи й Україну), які здійснюють міжнародні перевезення пасажирів та вантажів і заправляються в інших країнах. Це відносно незначний за обсягом компонент енергетичних ресурсів. Наразі не тільки Україна, а й чимало інших країн не організували збирання відповідних даних.

Другий блок стосується теплової енергії. Існуюча ф. № 1-теп охоплює лише ту частину виробленої теплоенергії, що витрачається на комунально-побутові потреби. На жаль, ця форма не містить показники, що характеризують розподіл кінцевого використання теплоенергії у промисловості та в інших секторах економіки. Це найбільша прогалина в нашій енергетичній статистиці, оскільки, згідно з даними МЕА у нафтовому еквіваленті, обсяг кінцевого споживання теплоенергії у 2008 р. в Україні складав 12,1% усього кінцевого енергоспоживання і був не набагато меншим за кінцеве споживання електроенергії (14,7%), вугілля (14,9%) і нафтопродуктів (17,1%). Із кінцевого споживання теплоенергії населенням та на побутово-комунальні потреби було використано 46,2%, а більша частина (53,8%) залишилася нерозподіленою. Крім того, у її виробництві занадто велику частку становлять втрати – 25,0% порівняно з 6,7% у країнах – членах ОЕСР [6, р. II.37, II.286]. У спеціально підготовленій монографії про енергетичну політику України фахівці МЕА звертають увагу на відсутність надійної статистики виробництва та даних щодо використання теплової енергії [8, с. 308, 312, 316, 332]. Продуктові баланси щодо теплової енергії розробляються в Росії, Білорусі, Казахстані. Українська статистика може запозичити методологію і досвід їх розробок за цією проблематикою.

Особливістю третього блоку є відсутність статистичної інформації щодо трьох із чотирьох продуктів, які входять до групи відновлювальних джерел енергії та відходів. По цій групі вітчизняна статистика збирає дані лише щодо твердої біомаси (дрова для опалення). Три інші види енергопродуктів – біогаз (здебільшого – газ із органічних відходів при гнитті), рідка біомаса (оля з ріпака, соняшника) та відходи – статистика системно не обліковує. Поки що їх частка в енергобалансі України невелика – лише 0,7% у 2008 р. порівняно з 4,2% у країнах – членах ОЕСР [5, р. II.15, II.432]. Тому слід передбачити статистичний облік виробництва та розподілу цих нових і нетрадиційних видів енергоресурсів.

Варто додати, що дійсна ресурсна частина твердої біомаси швидше за все охоплюється неповністю, особливо щодо самозаготівель населенням,

оскільки відповідні ресурсні показники в Україні у 2008 р. були в 1,5 раза меншими, ніж у Білорусі, у 1,7 раза – у Латвії, у 4,2 раза – у Румунії та лише у 1,2 раза перевищували показники по Литві та Естонії [5, р. II.81, II.186, II.267, II.279, II.360, II.432]. Водночас усі ці країни порівняно з Україною мають меншу територію, площу лісів і чисельність населення. При цьому в енергобалансах Латвії, Литви, Румунії та Росії (не кажучи вже про країн – членів ОЕСР) уже налагоджений статистичний облік біогазу, рідкої біомаси та відходів. Так, у Росії в 2008 р. обсяги енергії, одержані за рахунок використання відходів та твердої біомаси, практично однакові [5, р. II.366] і складають уже 0,5% внутрішніх енергоресурсів [2, р. II.246].

Підсумовуючи, варто зазначити, що існуючий потенціал енергетичної статистики України на 90–95% забезпечує потреби розробки продуктових та зведеного енергетичних балансів за форматом МЕА. Важливе значення має те, що їх розробка в Києві, а не у Парижі скоротить терміни їх побудови й оприлюднення приблизно на рік – рік з четвертю. Безумовно, це є ключовою передумовою забезпечення ефективності моніторингу здійснення енергетичної політики. Крім того, для внутрішніх потреб необхідно додатково дезагрегувати окремі позиції балансів за форматом МЕА. Так, доцільно з імпорту природного газу, нафти та нафтопродуктів виділити основні країни, що постачають їх Україні, а також розгорнути й деталізувати укрупнені позиції кінцевого використання енергоресурсів, особливо щодо переробної промисловості. Це сприятиме забезпеченню конкретизації та адресності заходів реалізації Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2015 роки.

Переведення зведених енергобалансів з вугільного у нафтовий умовний еквівалент. Обов'язковою умовою для переходу на розробку енергетичних балансів в Україні за форматом МЕА є переведення обчислень з умовного вугільного еквівалента на нафтовий. Під час перерахунків окремих видів палива в умовне в Україні досі використовується вугільний еквівалент, що дорівнює 7000 ккал/кг. Така практика існувала ще у радянській статистиці з довоєнних часів та успадкована Україною і більшістю пострадянських країн. У статистиці зарубіжних країн тривалий період окремі види палива також спочатку перераховувалися в умовне на базі вугільного еквівалента. Та оскільки в післявоєнний період у світовій економіці, особливо у міжнародній торгівлі, значно підвищилася роль нафти, то міжнародна статистика (як і національна статистика більшості зарубіжних країн) перейшла на нафтовий еквівалент, що дорівнює 10000 ккал/кг, тобто у 1,43 раза більший за вугільний ($10000:7000 \approx 1,43$). Нафтовий еквівалент використовується МЕА під час розрахунків зведених енергетичних балансів.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ СТАТИСТИКИ

За останні роки у статистичному збірнику “Паливно-енергетичні ресурси України”, що видається раз на два-три роки, для окремих енергетичних продуктів паралельно наводяться дані щодо їх виробництва і трьох основних напрямів використання у натуральних та умовних (у вугільному

еквіваленті) одиницях вимірювання [9, с. 19–24]. На основі цих даних, що збираються за формою № 11-МТП (паливо), розраховуємо середні показники для кожного виду цих продуктів за 2001–2008 рр. (табл. 1, за даними [9–11]).

Таблиця 1

Калорійність енергопродуктів України у вугільному еквіваленті

(ккал/кг, гази – ккал/м³)

Енергопродукти	Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	Кам'яне вугілля		6800	7200	7110	7130	7220	7280	7490
Буре вугілля		2340	2465	2480	2620	2640	2640	2450	2880
Вугільні брикети		5455	5667	5580	5640	5640	5900	5640	5340
Торф паливний		3400	3400	3400	3410	3420	3410	3410	3670
Нафта сира		14300	14300	14300	14300	14300	14300	14300	14300
Газовий конденсат		14080	14375	14300	14300	14300	14300	14300	14300
Природний газ		11500	11500	11500	11500	11500	11500	11500	11580
Дрова для опалення		2650	2650	2650	2650	2650	2650	2650	2350
Кокс, напівкокс		9730	9730	9730	9730	9730	9730	9730	9760
Топковий мазут		13700	13700	13700	13700	13700	13700	13700	13810
Бензин автомобільний		14900	14900	14900	14900	14900	14900	14900	14900
Дизельне паливо		14500	14500	14500	14500	14500	14500	14500	14390
Гас		14700	14720	14740	14700	14700	14700	14700	14700
Коксовий газ		5710	5710	5710	5710	5710	5710	5710	5710
Доменний газ		...	...	...	1460	1460	1460	1460	1390
Бітум		...	...	...	13500	13500	13500	13500	13500
Масла і мастила		...	...	...	13700	13700	13700	13700	13700
Пропан, бутан скраплені		...	...	...	15700	15700	15700	15700	15700
Етилен, пропілен, бутілен, бутадієн		...	...	...	14900	14900	14900	14900	14900

Як видно з таблиці, протягом 2001–2007 рр. для більшості енергетичних продуктів, крім вугілля, коефіцієнти перерахунку в умовне паливо не змінювались. А у 2008 р. (порівняно з попереднім) для деяких продуктів вони вперше змінилися, причому у бік як збільшення, так і зменшення. Маючи дані по окремих енергетичних продуктах у вугільному еквіваленті, їх легко перерахувати у відповідні показники у нафтовому еквіваленті, що використовується у зведених енергетичних балансах МЕА, зменшивши їх у 1,43 раза. Тобто такий перерахунок даних по суті є лише технічною операцією. Однак якби українська статистика не розраховувала виробництво і використання окремих енергетичних продуктів в умовному паливі, то проблема побудови зведеного енергетичного балансу України за форматом МЕА значно б ускладнювалася.

МЕА під час розрахунків енергетичних балансів по Україні, як і по інших країнах, застосо-

вує власні коефіцієнти перерахунку калорійності окремих енергопродуктів в умовне нафтове паливо. У табл. 2 (за даними [6, р. I.17, II.24; 9, с. 19–24]) наводяться порівняльні дані щодо калорійності окремих енергетичних продуктів, а саме дані, що оприлюднює Держкомстат в існуючому вугільному еквіваленті, які перераховані у нафтовий еквівалент шляхом зменшення у 1,43 раза, а також ті, що використовуються для цих продуктів фахівцями МЕА для України у нафтовому еквіваленті. Відмінності між ними є незначними, і, скоріше за все, у національній енергетичній статистиці було б доцільно використовувати нафтові коефіцієнти МЕА для уникнення розходжень з розрахунками цієї організації з огляду на те, що під час обчислення для всіх країн нею застосовуються однакові коефіцієнти. Проте за необхідності цей аспект можна розглянути додатково.

Таблиця 2

Порівняння калорійності окремих енергопродуктів, 2008 р.

Енергопродукти	Держкомстат, ккал/кг, газ – ккал/м ³		МЕА, нафтовий еквівалент, ккал/кг, газ – ккал/м ³	Держкомстат до МЕА, %
	Вугільний еквівалент	Нафтовий еквівалент		
Вугілля кам'яне – антрацит	7410	5197	5054	102,8
Вугілля буре	2880	2016	1848	109,1
Нафта сира	14300	10010	10050	99,6

Газовий конденсат	14300	10010	10010	100,0
Природний газ	11580	8106	8100	100,1
Кокс та напівкокс	9760	6832	6000	113,9
Бензин моторний	14900	10430	10670	97,8
Газойль (дизельне паливо)	14390	10073	10700	94,1
Гас	14700	10290	10460	98,4
Мазут топковий	13810	9667	9600	100,7
Пропан і бутан скраплені	15700	10990	11200	98,1
Етилен, пропілен, бутилен	14900	10430	10700	103,6
Бітум нафтовий	13500	9450	9313	101,5
Кокс нафтовий	10800	7560	7640	99,0
Масла і мастила	13700	9590	10030	95,6
Газ коксовий	5710	3997	4040	98,9
Торф	3670	2570	2330	110,3

Додатково варто розглянути, як виражаються в умовному паливному еквіваленті виробництво і розподіл електро- та теплоенергії, що взагалі не обчислювалися вітчизняною статистикою, але розраховуються МЕА, оскільки є компонентами зведених енергобалансів. Це передбачає перерахунок в умовне паливо електричної енергії, що виробляється АЕС, ГЕС, ГАЕС і вітряними електростанціями, а також пари та гарячої води від АЕС за середніми фактичними питомими витратами палива на їх відпуск.

В енергетичній статистиці МЕА та ООН поширено подання показників виробництва та використання окремих продуктів у джоулях, водночас ця одиниця майже не використовується в українській статистиці. Нагадаємо, що джоуль – це одиниця вимірювання енергії (1 Дж $\approx$ 0,2388 кал.), а тонна нафтового еквівалента дорівнює 41,868 ГДж (1 ГДж = 10^9 Дж).

Енергетична статистика у публікаціях України та зарубіжних країн. В умовах загострення проблем енергозабезпечення у багатьох краях світу, серед яких і Україна, зростає інтерес різних груп користувачів до статистичної інформації з енергетики. Переважна більшість користувачів має можливість отримати її з національних статистичних щорічників або спеціальних статистичних збірників. Основне видання Держкомстату – “Статистичний щорічник України” – обмежується наведенням балансу електричної енергії та шести таблиць небалансового формату з використання енергетичних ресурсів [12, с. 98–101], тобто, в основному, успадковує колишню радянську практику презентації енергетичних даних. Серед країн СНД такий підхід зберігається лише у Білорусі, Вірменії, Киргизстані й Узбекистані. У статистичних щорічниках інших країн – членів СНД за останні роки представлення енергетичної статистики розширилось і наблизилось до стандартів МЕА. Так, у статистичному щорічнику Росії вже наводиться ресурсна частина енергобалансу за

форматом МЕА [13, с. 385], але відсутня не менш важлива частина щодо розподілу енергопродуктів. Досить розгорнуто і наближено до балансів МЕА наводяться дані з енергетичної статистики у статистичних щорічниках Молдови, де вони винесені в окремий розділ [14, с. 309–314]. А найбільш деталізовано за форматом МЕА представлено дані Державного комітету статистики Азербайджану, яким у 2008 р. був виданий спеціальний збірник, що містить інформацію по балансах паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів. У цьому збірнику трьома мовами – азербайджанською, англійською та російською – представлена енергетична статистика, включаючи розподільчу частину, за форматом МЕА та нафтовому еквіваленті [15, с. 4–90, 122–209, 241–328]. Варто додати, що в СРСР було здійснено перші спроби побудови і представлення енергетичного балансу, наближеного до формату МЕА, а показники його ресурсної частини були наведені в останньому радянському щорічнику (1990 р.) [16, с. 298]. Новий баланс істотно відрізнявся від схеми попередніх паливно-енергетичних балансів [17, с. 53–54]. Водночас у той період не передбачалася щорічна розробка останніх по союзних республіках, баланси склалися лише в цілому по СРСР. Щодо інших зарубіжних країн, то у країнах Євросоюзу та ОЕСР енергетична статистика повністю розробляється за стандартами МЕА. Це стосується і країн Прибалтики, що раніше входили до складу СРСР і в яких наразі енергетична статистика представлена в національних статистичних щорічниках або окремим розділом, як в Естонії [18, с. 343–349], або разом зі статистикою навколишнього середовища, як у Латвії [19, с. 343–350] та Литві [20, с. 586–593].

Уважаємо, що наразі є необхідною певна перебудова структури статистичного збірника “Паливно-енергетичні ресурси України” та включення до нього нових статистичних даних. Упродовж тривалого часу він має незмінний, однаковий

зміст і структуру. Безумовно, це дуже корисне статистичне видання, в якому подаються основні показники за регіонами. На нашу думку, краще було б змінити назву збірника на “Енергетичні ресурси України”, що відповідає сучасному міжнародному трактуванню цієї категорії статистики, тимчасом як чинна назва повторює термін, який існував ще у радянські часи. А основним напрямом удосконалення цього важливого галузевого видання має стати наведення якнайбільшої частини даних за існуючими міжнародними стандартами МЕА. Наразі в аналізованому збірнику наводиться лише один, причому не дуже розгорнутий продуктивний баланс по електроенергії, побудований за старою схемою. Доки немає можливості представляти зведених енергобаланс за форматом МЕА, можна було б наводити продуктивні баланси по електроенергії, вугіллю, природному газу, нафті, основних нафтопродуктах, що нескладно побудувати на базі запитальників, які щорічно надсилаються до МЕА.

Про потенційні можливості наближення розробок показників енергетичної статистики до сучасних міжнародних стандартів свідчать розрахунки використання палива в умовному обчисленні у І півріччі 2010 р. [21, с. 1] та аналогічна розробка за підсумками 2009 року.

Продуктові енергобаланси у форматі МЕА. Як було зазначено вище, МЕА розраховує зведені

енергетичні баланси на базі побудови 31-го продуктового балансу, що наводяться у натуральних одиницях вимірювання за стандартною схемою, максимально наближеною до їх перерахунку за відповідними нафтовими еквівалентами у зведений енергетичний баланс. Із 31-го виду енергопродуктів в Україні нині не розробляються баланси по чотирьох продуктах. Зазначимо, що четвертий вид енергопродуктів, крім указаних вище, – це напівбітуминозне вугілля, яке в Україні не видобувається.

Складання продуктивних балансів за форматом МЕА передбачається за єдиним стандартним алгоритмом, адаптованим до схеми зведеного енергетичного балансу з використанням для цього відповідного програмного забезпечення. Для деяких продуктів, що наведені у правій частині таблиці, щодо більшості позицій, вміщених у лівій частині, проставлено прочерки, що позначають відсутність явища. Так, коксівне вугілля може використовуватися лише на перетворення в кокс у коксових печах і тому кореспондує лише з цією позицією. Електроенергія та теплова енергія технологічно не можуть зберігатися у формі запасів, тому для цих продуктів у продуктивних таблицях у рядку “зміна запасів” також ставляться прочерки. У табл. 3 (за даними [5, р. II.430 – II.432]) наведені баланси для восьми найбільш вагомих енергопродуктів України за форматом МЕА.

Таблиця 3

Продуктові баланси по основних енергетичних продуктах за форматом МЕА, 2008 рік

Енергетичні продукти	Постачання та споживання							
	Коксівне вугілля, тис. т	Антрацит, тис. т	Природний газ, ТДж	Нафта, тис. т	Бензин, тис. т	Дизельне паливо, тис. т	Електроенергія, млн. кВт•г	Теплова енергія, ТДж
Виробництво	19776	39689	836745	3184	3323	3362	192586	536868
Імпорт	7173	5632	2051828	6568	2233	3271	2101	–
Експорт	–197	–4597	–195	–9	–239	–716	–8831	–
Зміна запасів	970	1936	–282973	91	75	–187	x	x
ВНУТРІШНЄ ПОСТАЧАННЯ	27722	42660	2605405	9834	5292	5730	185856	536868
Статистичне розходження	–	–37	1658	–	–	–	–	–
Сектор перетворень енергії	27722	36604	1029706	9811	–	82	–	–
Електричні станції	–	34043	60331	–	–	80	–	–
Теплоелектроцентралі	–	1125	259604	–	–	–	–	–
Теплоцентралі (котельні)	–	–	708113	–	–	–	–	–
Коксові печі та виробництво вугільних брикетів	27722	1436	–	–	–	2	–	–
Нафтопереробка	–	–	–	9811	–	–	–	–
Скrapлення газів	–	–	1091	–	–	–	–	–
Інші види перетворення палива	–	–	567	–	–	–	–	–
Використання на власні потреби	–	541	54969	3	–	134	28636	3539
Видобуток вугілля, нафти і газу	–	158	48258	3	–	79	7442	–
Нафтопереробка	–	–	5104	–	–	–	1200	–
Електростанції, ТЕЦ, теплоцентралі (котельні)	–	383	1421	–	–	36	15164	3539
Електроенергія для перекачування води на ГАЕС	–	–	–	–	–	–	182	–
Інші сектори енергетики	–	–	8	–	–	19	4648	–

Втрати	–	24	40878	20	–	–	22363	134217
КІНЦЕВЕ СПОЖИВАННЯ	–	5454	1481510	–	5292	5514	134857	399112
Промисловість	–	1981	438130	–	–	831	65549	214747
Чорна металургія	–	896	209680	–	–	164	29033	–
Хімія і нафтохімія	–	7	26238	–	–	23	6004	–
Кольорова металургія	–	53	34593	–	–	3	1793	–
Неметалеві мінерали	–	746	109580	–	–	88	4128	–
Транспортне машинобудування	–	1	3745	–	–	27	1975	–
Інше машинобудування	–	13	12917	–	–	46	4569	–
Видобувна промисловість	–	173	19143	–	–	284	9667	–
Харчова і тютюнова промисловість	–	62	14274	–	–	138	4651	–
Текстильна, швейна, шкіряна, взуттєва промисловість	–	3	340	–	–	4	451	–
Паперово-целюзна та поліграфічна промисловість	–	1	1445	–	–	8	1182	–
Виробництво й обробка деревини	–	–	2055	–	–	13	551	–
Інші галузі та нерозподілено	–	26	4120	–	–	33	1545	214747
Будівництво	–	10	2526	–	–	389	1593	–
Транспорт	–	65	141270	–	5292	2905	10678	–
Внутрішній повітряний транспорт	–	–	–	–	–	1	–	–
Автотранспорт	–	–	2606	–	5292	2524	–	–
Залізничний транспорт	–	63	–	–	–	265	6959	–
Трубопровідний транспорт	–	–	137651	–	–	9	970	–
Внутрішній водний транспорт	–	–	–	–	–	106	–	–
Інші види і нерозподілено	–	2	1013	–	–	–	2749	–
Інше	–	1821	675963	–	–	1223	57037	184365
Житлово-комунальний сектор	–	1345	643160	–	–	–	31094	184365
Торгівля і послуги	–	427	25354	–	–	–	22749	–
Сільське і лісове господарство	–	49	7430	–	–	1223	3147	–
Рибництво	–	–	19	–	–	–	47	–
Неенергетичне використання	–	1577	223621	–	–	166	–	–
Промисловість, у т. ч.	–	1577	223621	–	–	166	–	–
напівфабрикати нафтопереробки	–	–	222602	–	–	164	–	–

Продуктові баланси дають всебічну, розгорнуту інформацію щодо структури утворення ресурсів енергопродуктів, їх перетворень та кінцевого використання. Так, щодо найбільш критичного продукту для енергетики України – природного газу – видно, що на його видобуток у країні припадало лише 32,1% ресурсної частини, 78,7% було імпортовано та – 10,9% склала зміна запасів. Із загальних ресурсів більше чверті (27,2%) було витрачено на виробництво пари та гарячої води у теплоцентралях, 10,0% використано теплоелектроцентралями та 2,3% – електростанціями. А на кінцеве використання було направлено 56,9% газу. Визначено п'ять найбільших споживачів природного газу:

- 1) житлово-комунальний сектор – 24,7%;
- 2) виробництво нафтопереробних напівфабрикатів – 8,5%;
- 3) чорна металургія – 8,0%;
- 4) компресорні установки на магістральних газопроводах – 5,3%;
- 5) виробництво неметалевих мінералів – 4,2% [5, р. 432].

Єдиною “білою плямою” у продуктовому балансі залишається теплова енергія, значну частину якої неможливо розподілити за групами споживачів.

Зведений енергобаланс по Україні. Зведений енергобаланс України за 2008 рік, складений МЕА шляхом переведення окремих продуктових балансів енергопродуктів в умовні нафтові одиниці, подано у табл. 4 (за даними [6, р. II.286]). Загальний обсяг внутрішніх ресурсів (постачання) усіх енергопродуктів становив 136,1 млн. т у нафтовому еквіваленті. З них 41,1% складав природний газ, 30,0% – вугілля і 18,6% – електро- і теплоенергія АЕС, ГЕС, ГАЕС та вітрових електростанцій, що не вимагали інших видів первинних енергоресурсів на виробництво. Виробництво інших видів енергії на АЕС, ГЕС та геотермальних (сонячних тощо) електростанціях складає 23413, 979 та 4 тис. т нафтового еквівалента відповідно. Із загального обсягу електроенергії (192456 ГВт•г) вироблено за джерелами енергії: ядерної – 89841, гідро- – 11382 та геотермальної (сонячної тощо) – 45 ГВт•г.

Зведений енергетичний баланс України за 2008 рік

(тис. т нафтового еквівалента)

Енергетичні продукти								
	Усього	Вугілля, торф	Нафта	Нафто-продукти	Газ	Електро-енергія	Теплова енергія	Інші види енергії
Постачання та споживання								
Виробництво	81289	33863	4345	-	17982	-	-	25279
Імпорт	67090	8557	7038	7220	44094	181	-	-
Експорт	-7732	-3080	-9	-3880	-4	-759	-	-
Міжнародна морська бункеровка	-	-	-	-	-	-	-	-
Міжнародна авіаційна бункеровка	-262	-	-	-262	-	-	-	-
Зміна запасів	-4242	1623	-	118	-6081	-	-	17
ВНУТРІШНЄ ПОСТАЧАННЯ	136143	40783	11455	3197	55990	-579	-	25296
Трансфери – передачі	-	-	-	-	-	-	-	-
Статистичне розходження	-167	-63	-	-139	34	14894	-	-
Електричні станції	-29372	-18402	-	-171	-1297	1658	-	-23396
Теплоелектроцентралі	-1433	-584	-	-11	-5628	-	3133	-
Теплоцентралі (котельні)	-5908	-378	-	-1	-15217	-	9688	-
Доменні печі	-4820	-4820	-	-	-	-	-	-
Газові заводи	73	-	-	-	73	-	-	-
Коксові печі та виробництво вугільних брикетів	-3000	-2998	-	-2	-	-	-	-
Нафтопереробка	56	-	-11433	11489	-	-	-	-
Нафтохімічна переробка	-	-	-	-	-	-	-	-
Скраплення газів	-21	-	2	-	-23	-	-	-
Інші види перетворення палива	-591	-1	-	-262	-12	-	-	-317
Використання на власні потреби	-6253	-1840	-4	-627	-1203	-2452	-85	-44
Втрати	-6041	-14	-20	-	-878	-1923	-3205	-
КІНЦЕВЕ СПОЖИВАННЯ	78665	11685	-	13472	31839	11598	9531	539
Промисловість	30146	8839	-	1073	9417	5637	5128	53
Чорна металургія	14671	7355	-	313	4506	2497	-	-
Хімія і нафтохімія	1125	16	-	29	564	516	-	-
Кольорова металургія	934	29	-	7	743	154	-	-
Неметалеві мінерали	3220	383	-	97	2355	355	-	29
Транспортне машинобудування	285	2	-	32	81	170	-	-
Інше машинобудування	747	19	-	58	278	393	-	-
Видобувна промисловість	1736	187	-	306	411	831	-	-
Харчова і тютюнова промисловість	909	31	-	167	307	400	-	4
Текстильна, шкіряна, виробництво одягу та взуття	52	2	-	4	7	39	-	-
Паперово-целюлозна та поліграфічна промисловість	141	1	-	8	31	102	-	-
Виробництво деревини і деревообробка	123	-	-	13	44	47	-	18
Інші галузі та нерозподілено	6205	815	-	39	89	133	5128	1
Будівництво	616	5	-	419	54	137	-	1
Транспорт	12560	33	-	8571	3036	918	-	2
Внутрішній повітряний транспорт	39	-	-	39	-	-	-	-
Автотранспорт	8200	-	-	8144	56	-	-	-
Залізничний транспорт	902	32	-	270	-	598	-	2
Трубопровідний транспорт	3051	-	-	9	2958	83	-	-
Внутрішній водний транспорт	108	-	-	108	-	-	-	-
Інші види транспорту	260	1	-	1	22	236	-	-

<i>Інше</i>	27968	1659	–	1990	14526	4905	4403	484
Житлово-комунальний сектор	23394	1407	–	667	13822	2674	4403	422
Торгівля і послуги	2838	228	–	68	545	1956	–	41
Сільське і лісове господарство	1732	25	–	1256	160	271	–	21
Рибництво	4	–	–	–	–	4	–	–
Інші сектори	–	–	–	–	–	–	–	–
Неенергетичне використання	7374	1149	–	1419	4806	–	–	–
Промисловість, у т. ч.	7374	1149	–	1419	4806	–	–	–
напівфабрикати нафтопереробки	5047	5	6	257	4784	–	–	–
Транспорт	–	–	–	–	–	–	–	–
Інші сектори	–	–	–	–	–	–	–	–
ВИРОБНИЦТВО ЕЛЕКТРИЧНОЇ ТА ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ								
Електроенергія, млн. кВт•г	192456	68466	x	687	22035	x	101269	x
ТЕС, АЕС, ГЕС	173181	66443	x	644	4826	x	101269	x
ТЕЦ	19275	2023	x	43	17209	x	x	x
Теплова енергія, ТДж	536868	18075	x	264	518529	x	x	x
ТЕЦ	131188	12630	x	231	118327	x	x	x
Теплоцентралі (котельні)	405680	5445	x	33	400202	x	x	x

Із загального обсягу внутрішніх енергоресурсів 42,2% було використано на перетворення у вторинні енергопродукти, в основному на виробництво електро- та теплоенергії електростанціями, теплоелектроцентралями та теплоцентралями – 27,0%; на власні потреби було використано 4,6%; втрати склали 4,4%. А більше половини енергоресурсів (57,8%) пішло на кінцеве використання. Основними кінцевими споживачами були: промисловість – 22,1% (у ній 10,8% енергії використано у чорній металургії); житлово-комунальний сектор – 17,2%; транспорт – 9,2%; 5,4% направлені на перетворення у неенергетичні продукти. А на всі інші сектори економіки, включаючи сільське господарство, будівництво, торгівлю, припало лише 3,9% загально-го обсягу енергоресурсів [6, р. II.286].

Енергетичні баланси і макроекономіка. Побудова енергетичних балансів за форматом МЕА забезпечує можливості гармонізувати їх з основними макроекономічними показниками, здійснювати міжнародні порівняння, поглиблювати економічний аналіз, реалізувати потенційні можливості прогнозування, відстежувати реалізацію Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2015 роки.

Основні узагальнюючі макроекономічні та енергетичні показники, що базуються на енергетичному балансі у форматі МЕА, наведено у табл. 5 (за даними [6, р. II.326–II.429; 22, с. 16; 23, р. II.251–II.362]; одиниця вимірювання “мтне” означає млн. тонн нафтового еквівалента, ПКС – паритет купівельної спроможності).

Таблиця 5

Узагальнюючі макроекономічні й енергетичні показники

№ з/п	Роки Показники	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2008 до 1990, %	2008 до 2000, %
		1	ВВП, % (за даними Держкомстату)	100,0	47,8	43,2	62,7	67,3	72,6	74,2
2	Загальний обсяг енергоресурсів, мтне, у т. ч.	251,76	163,81	133,79	143,26	137,33	137,34	136,14	54,1	101,8
3	– виробництво, мтне	135,79	81,61	76,44	80,97	83,01	81,60	81,29	59,9	106,8
4	– чистий імпорт, мтне	120,69	82,36	57,62	59,74	56,20	59,61	59,36	49,2	103,0
5	Самозабезпечення енергоресурсами, (р. 3 / р. 2)•100%	54	50	57	57	60	59	60	x	x
6	Кінцеве споживання енергоресурсів, мтне	150,15	92,73	72,34	83,41	82,14	82,26	78,66	52,4	108,7
7	ВВП за ПКС, млрд. дол. США у цінах 2000 р. (за даними МЕА)	456,9	219,3	198,5	287,2	308,6	332,5	339,5	74,3	171,0
8	Витрати енергоресурсів на 1000 дол. США ВВП за ПКС у цінах 2000 р., кг	560	750	670	500	450	410	400	71	60
9	Для довідки – те саме для: • світу	260	240	210	210	200	200	200	77	95
10	• ЄС-27	190	180	160	160	150	140	140	74	87
11	• ОЕСР	210	210	190	180	170	170	170	81	89
12	Споживання електроенергії, млрд. кВт•г	248,4	172,5	136,6	152,9	159,1	164,1	163,5	65,8	119,7

Із таблиці випливає, що загальний обсяг енергоресурсів у 2008 р. суттєво скоротився порівняно з 1990 р. (на 45,9%). За цей самий період показник ВВП зменшився на 25,8% [22, с. 16]. Тобто в умовах економічного спаду відбувався позитивний процес з позиції енергоефективності – зменшення використання енергоресурсів на одиницю ВВП на 27,1%. Ці розрахунки на базі вітчизняної динаміки ВВП підтверджуються даними МЕА (рядок 7 таблиці): витрати енергоресурсів на виробництво ВВП обсягом 1000 дол. США за ПКС (що є базовим показником для вимірювання енергоефективності) скоротилися з 560 кг до 400 кг, тобто на 28,6%. Проте як і раніше Україна має один із найбільших у світі показників витрат первинних енергоресурсів на одиницю ВВП: у 2008 р. вони були удвічі вищими, ніж у цілому по світу, та у 2,85 раза вищими, ніж по 27-ми країнах Євросоюзу (див. табл. 5). Дані МЕА дозволяють здійснювати подібний аналіз та порівняння з іншими країнами не тільки на макrorівні, але і щодо усіх основних енергетичних продуктів та за основними секторами економіки.

Наприкінці доцільно навести показник, що у нас не розраховується і не використовується, але міститься у статистичних збірниках ООН з енергетики та показує по всіх країнах коефіцієнт корисної дії процесу виробництва електроенергії, – відношення обсягу виробленої електроенергії у

нафтовому еквіваленті до палива (також у нафтовому еквіваленті), яке було використано на її виробництво. По Україні він досить низький – лише 24% у 2007 р. У розвинених країнах він значно вищий і становить: у Канаді – 46%, Італії – 43%, США та Японії – 41%, ФРН – 33%, Великій Британії – 39%, ФРН – 33%, Франції – 30%. Цей показник вищий за український навіть у Бангладеш – 27%. Водночас в інших пострадянських країнах він теж досить невисокий: у Білорусі – 25%, Росії – 24%, Казахстані – 21% [7, с. 495–668].

Підсумовуючи наведений у статті матеріал, можна стверджувати, що сучасна вітчизняна енергетична статистика на 90–95% задовольняє вимоги МЕА щодо розробки продуктових та зведеного енергобалансів за форматом цієї міжнародної організації. І замість того, щоб надсилати до МЕА заповнені запитальники, можна самостійно розраховувати енергетичні баланси в Україні (причому значно швидше і, за необхідності, з більшою деталізацією та адресністю), а не очікувати, поки це буде зроблено у Парижі. А спираючись на підписану в середині 2010 р. угоду між Держкомстатом та МЕА, ми могли б звернутися до цієї організації з питанням щодо забезпечення України стандартними програмами комп'ютерної обробки даних, що має спростити підготовчі роботи до розрахунку енергетичних балансів в Україні.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України. “Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики” 23.05.1992 р., № 303 зі змінами, станом на 27.01.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=303/92>
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції формування енергетичного балансу” від 28.11.2007 р. № 1058-р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 91. – Ст. 3343.
3. Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010–2015 роки ; затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 р. № 243 // Урядовий кур'єр. – 24.03.2010. – № 54. – С. 15–16 .
4. Постанова Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010–2015 роки” від 14 липня 2010 р. № 587 // Урядовий кур'єр. – 18.08.2010. – № 152. – С. 11–15.
5. Energy Statistics of Non-OECD Countries. 2010. – Paris : OECD/IEA Publications, 2010. – viii+I.58+II.686 p.
6. Energy Balances of Non-OECD Countries. 2010. – Paris : OECD/IEA Publication, 2010. – viii+I.66+II.463 p.
7. Energy Balances and Electricity Profiles. 2007. – New York : United Nations Statistics Division, 2009. – xxxviii+678 p.
8. Україна: огляд енергетичної політики, 2006. – Париж : OECD/IEA Publications, 2006. – 380 с.
9. Паливно-енергетичні ресурси України : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 288 с.
10. Паливно-енергетичні ресурси України : [стат. зб.] / [за ред. А. О. Фризоренка] ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 305 с.
11. Паливно-енергетичні ресурси України : [стат. зб.] / [за ред. В. О. Піщейка] ; Держкомстат України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. – 443 с.
12. Статистичний щорічник України за 2008 рік : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. – 567 с.
13. Российский статистический ежегодник, 2008 : [стат. сб.] / Федеральная служба государственной статистики. – М. : Росстат, 2008. – 832 с.
14. Anuarul statistic al Republicii Moldova 2008 / col. red., Vitalie Valkov (preş). – Chişinău : Biroul Naţional de Statistică al Republicii Moldova, 2008. – 578 p.
15. Azərbaycanın yanacaq-enerji və materiallar ehtiyatları balansı. – Bakı : Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2008. – 374 s.
16. Народное хозяйство СССР в 1990 г. [стат. ежегодник] / Госкомстат СССР. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 752 с.
17. Народное хозяйство СССР в 1985 г. [стат. ежегодник] / ЦСУ СССР. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 656 с.
18. Eesti statistika aastaraamat 2008. – Tallinn : Statistikaamet, 2008. – 496 lk.
19. Latvijas statistikas gadagrāmata 2008. – Rīga : Latvijas Republikas Centrālā statistikas pārvalde 2008. – 568 p.

20. Lietuvos statistikos metraštis 2009. — Vilnius : Statistikos departamentas, 2009. — 740 p.
21. Використання енергетичних матеріалів та продуктів перероблення нафти у I півріччі 2010 року // Експрес-випуск Держкомстату України. — 20.09.2010. — № 227. — 3 с.
22. Національні рахунки України за 2008 рік : [стат. зб.] / [за ред. І. М. Нікітіної] ; Держкомстат України. — К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2010. — 249 с.
23. Energy Balances of Non-OECD Countries. 2008. — Paris : OECD/IEA Publication, 2008. — viii+I.64+II.418 p.

Вітаємо з ювілеєм!

Ротара Анатолія Васильовича,

начальника Головного управління статистики
у Чернівецькій області.

Бажаємо здоров'я, успіхів, творчої наснаги,
радості, добра, сімейного благополуччя!

*Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”*

Вітаємо з ювілеєм!

Саріогло Володимира Георгійовича,

доктора економічних наук,
завідувача відділу соціально-демографічної статистики
Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М. В. Птухи НАН України.

Бажаємо доброго здоров'я, натхнення у наукових пошуках,
успіхів у реалізації нових творчих планів,
високих професійних досягнень,
щастя, злагоди у родині, добробуту!

*Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”*

Нормативно-статистичний підхід до обґрунтування витрат на харчування учнів загальноосвітніх шкіл України

Запропоновано методика обґрунтування видатків на харчування учнів загальноосвітніх шкіл України на основі нормативів харчування та статистичних даних про ціни на продукти харчування, необхідні для забезпечення зазначених нормативів.

Ключові слова: шкільне харчування, видатки на харчування, нормативи харчування, статистика цін на продукти харчування, націнка організатора харчування.

У більшості розвинених країн забезпечення якісним харчуванням школярів і дошкільників прирівнюється до питання національної безпеки, а складовими системного вирішення завдань останньої є виділення державних субсидій на фінансування системи шкільного харчування, здійснення інвестицій у цю сферу [1]. Вважається, що збалансоване гаряче харчування дозволить вирішити такі проблеми: імунопрофілактика інфекційних захворювань; профілактика поширених дитячих захворювань (хвороби органів травлення, опорно-рухового апарату тощо); порушення репродуктивних функцій юнаків та дівчат; зростання показників придатності призовників до військової служби. Таким чином, мова йде про здоров'я нації у цілому [1]. Наприклад, шкільна програма підтримки харчування в США охоплює 101 тис. шкіл і забезпечує безкоштовними обідами або обідами за зниженими цінами близько 30,5 мільйонів дітей (за даними 2007 року). Програмою керують Агентство USDA на федеральному рівні та агентства з освіти штатів на регіональному рівні [2]. Отже, вирішення проблем державного управління організацією шкільного харчування є актуальним завданням у теперішній час.

Наукові розробки та узагальнення проблем державного управління сферою шкільного харчування в Україні майже не здійснюються. Питання обговорюються, в основному, на рівні громадськості [3]. Систематичні дослідження, у яких обґрунтовуються правила дитячого харчування, проводяться переважно у сфері медицини та гігієни [4]. Розробка комплексних підходів до державного управління сферою шкільного харчування в Україні започаткована автором у роботах [5; 6], де розглядаються практичні питання організації шкільного харчування. Наразі потребує подальшого вирішення проблема впровадження результатів медичних напрацювань у практичну діяльність органів влади та закладів освіти щодо організації харчування школярів.

Метою роботи є розробка підходів до обґрунтування витрат на харчування учнів загальноосвітніх шкіл на підставі медичних нормативів і статистичної інформації.

Згідно зі ст. 5 Закону України (далі – ЗУ) "Про охорону дитинства", місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують, зокрема, організацію безкоштовного харчування учнів 1–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також дітей-сиріт, дітей із неповних та багатодітних сімей у професійно-технічних навчальних закладах [7]. У ч. 3 ст. 22 ЗУ "Про загальну середню освіту" зазначено, що відповідальність за організацію харчування учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, додержання в них вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм покладається на засновників (власників), керівників цих навчальних закладів [8]. Отже, реалізація державної політики у сфері дитячого харчування перекладається на місцеві органи влади та органи місцевого самоврядування, внаслідок чого державна політика розпадається на окремі та неузгоджені одна з одною місцеві політики. Так, за даними [9], вартість обідів для учнів 1–4 класів загальноосвітніх шкіл за регіонами України в січні – лютому 2008 року коливається від 0,95 до 12,27 грн., тобто розмах варіації є доволі значним. Низький рівень фінансування сфери харчування свідчить не про економний підхід до витрачання коштів, а про фактичне недофінансування цієї важливої галузі. У цьому аспекті варто зазначити, що у США система фінансування шкільного харчування регулюється на федеральному рівні, а ця країна дуже уважно ставиться до самостійності окремих штатів [2; 5]. На нашу думку, організація та фінансування дитячого харчування на макро-рівні є дуже необхідними в унітарній Україні.

Слід підкреслити, що чинне законодавство України надає юридичні підстави та можливості для здійснення єдиної політики щодо фінансування шкільного харчування. Так, у Бюджетному кодексі України зазначено, що освітні програми фінансуються з бюджетів сіл, селищ, міст районного значення та їх об'єднань (ст. 88); з районних бюджетів та бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення (ст. 89), але враховуються при визначенні

обсягу міжбюджетних трансфертів [10]. Отже, планування витрат на харчування учнів загальноосвітніх шкіл має здійснюватися на загальнодержавному рівні, а фінансування цих витрат – шляхом міжбюджетних трансфертів для використання відповідними органами на місцях. За таких умов виникає проблема обґрунтування обсягу таких трансфертів.

Як зазначено у роботі [11], розподіл трансфертів із державного бюджету є однією з корупційно-небезпечних сфер. Отже, необхідним є нормативне обґрунтування таких трансфертів.

У ч. 3 ст. 22 ЗУ “Про загальну середню освіту” також задекларовано, що норми та порядок організації харчування учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах встановлюються Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) [8]. Згідно з п. 10 Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах, затвердженого спільним Наказом Міністерства охорони здоров’я України та Міністерства освіти і науки України від 01.06.2005 р. № 242 / 329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 15.06.2005 р. за № 661 / 10941, потреби навчальних закладів на організацію харчування дітей задовольняються державою позачергово, відповідно до затверджених нормативів [12]. Отже, необхідно розглянути ці нормативи та шляхи їх фінансового забезпечення.

Норми харчування у загальноосвітніх навчальних закладах для одноразового харчування учнів (норма на одного учня, грамів) встановлюються в Додатку 7 до Постанови КМУ від 22.11.2004 р. № 1591 “Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах” (далі – Постанова № 1591) [13]. У примітках до таблиці у цьому Додатку зазначено, що за нормами для дітей віком від 6 до 10 років забезпечуються безоплатним одноразовим харчуванням учні 1–4 класів та учні, які відвідують групи продовженого дня (табл. 1, стовпчик 2). Отже, створена нормативна база для обґрунтування потреб у фінансуванні харчування школярів. Відповідно до цих норм, обсяг фінансування може бути встановлений на підставі статистичних даних про ціни на продукти харчування. У табл. 1 наведено дані про вартість продуктів харчування за цінами на вказані продукти станом на червень 2010 року за даними Головного управління статистики у Донецькій області, що враховуються у нормативах, поданих у Постанові № 1591. При цьому нормативи неїстівної частини для розрахунку вартості закладки продуктів за методом закладка-нетто наведені відповідно до довідника [14]. Крім того, через відсутність певних даних здійснена умовна заміна продуктів харчування згідно з Додатком 8 Постанови № 1591.

Таблиця 1

Розрахунок вартості обіду станом на червень 2010 року

Продукти	Норма на 1 учня, грамів, (у дужках – можлива заміна)	Вартість, грн. / кг	Ціна брутто, грн.	Неїстівна частина, %	Ціна нетто, грн.
Хліб житній	60	4,99	0,30	–	0,30
Борошно	5	3,31	0,02	–	0,02
Макаронні вироби (вермішель)	21	5,31	0,11	1	0,11
Цукор	15	8,96	0,13	–	0,13
Масло вершкове	8	44,96	0,36	–	0,36
Олія	7	12,5	0,09	–	0,09
Картопля	100	4,65	0,47	28	0,65
Овочі різні	140	6,5	0,91	20	1,14
Фрукти	50	–	–	20	–
Фрукти сушені	8	–	–	–	–
Яйця, штук	1/4	5,64	0,14	13	0,14
Молоко	18	6,3	0,11	–	0,11
Сир кисломолочний	16 (17,6 г яловичини)	–	0,59	29 (у перерахунку на яловичину)	0,83
Сметана	5	16,82	0,08	–	0,08
М’ясо, птиця, м’ясопродукти	35	33,41	1,17	29	1,65
Риба та рибопродукти	25 (9,75 г яловичини)	–	0,33	29 (у перерахунку на яловичину)	0,46
Чай	0,1	–	–	–	–
Вартість на день	x	x	4,81	x	6,07

Для порівняння з фактичними цінами на дитячі обіди [10] автором здійснені розрахунки за даними про вартість продуктів харчування в січ-

ні – лютому 2008 року, що розглядається як період порівняння [15]. Наведені у табл. 2 результати розрахунків для деяких регіонів свідчать про те, що

вартість харчової сировини брутто, без урахування націнки підприємства харчування, складала у 2008 році 3,15–3,55 грн., а обчислення вартості харчо-

вої сировини нетто – про збільшення вартості сировини в обідах згідно з нормативами приблизно на 1 грн.

Таблиця 2

Порівняння розрахункової вартості продуктової складової з фактичною ціною обіду для деяких регіонів України у січні – лютому 2008 року

Регіон	Ціна продуктів брутто, грн.	Ціна продуктів нетто, грн.	Фактична ціна обіду, грн.
Донецька обл.	3,20	4,10	1,00–4,50
Рівненська обл.	3,00	3,80	2,31–2,65
м. Київ	3,55	4,56	0,94–12,27
У середньому по Україні	3,15	4,00	6,60

Крім того, слід урахувати націнку підприємства – організатора торгівлі. Ця націнка має включати заробітну плату з нарахуваннями, витрати на електроенергію, транспортні витрати, зокрема на розвезення харчової сировини, миючі засоби, ремонт обладнання тощо. Вважається, що у середньому націнка повинна складати не більше 65–80% [3]. Проте нормативний підхід свідчить про інше. Згідно з Методичними рекомендаціями з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженими Наказом Міністерства економіки України від 01.08.2006 р. № 265 [16], нормативна кількість працівників підприємств – організаторів шкільного харчування визначається у розрахунку: один працівник на 83 учні (при одноразовому харчуванні). Отже, навіть при мінімальній заробітній платі (з 01.01.2008 р. до 31.03.2008 р. – 515 грн.) витрати на персонал, із нарахуваннями, повинні складати $1 : 83 \cdot 515 \cdot 1,38 = 8,56$ грн. на одного учня. Отже, вимога щодо меншої націнки означає, що має місце недокомплект персоналу порівняно з нормативами.

Вищевикладене свідчить, що за умови дотримання норм Постанови № 1591 фактичний обсяг фінансування харчування учнів загальноосвітніх шкіл (обід для учнів 1–4 класів) у 2008 році мав складати не менше 8-ми грн. Можливо, фактичні статистичні дані за 2008 рік є застарілими. Однак

це не спростовує головного висновку зробленого аналізу – рівень фінансування шкільного харчування, що фактично склався в окремих регіонах, не може забезпечити нормативів, установлених урядом. Відносна повнота відповідних даних за 2008 рік дозволяє зробити цей аналіз більш обґрунтованим.

Для з'ясування зміни вартості харчування в часі у табл. 1 наведені розрахунки вартості харчування (обід для учнів 1–4 класів). Результати розрахунків свідчать про те, що вартість сировини брутто має становити не менше 4,81 грн., а сировини нетто – не менше 6,07 грн. Вартість обіду, з урахуванням націнки, повинна становити не менше 11 грн. Менша вартість обіду (на практиці – не більше 4 грн.) означає невиконання урядових нормативів щодо харчування школярів. Результати дослідження свідчать про те, що наявні дані статистичних спостережень дозволяють об'єктивно спрогнозувати й обґрунтувати витрати на харчування учнів загальноосвітніх шкіл з урахуванням установлених урядових нормативів. Розрахунки підтверджують, що фактичні бюджетні видатки на харчування учнів не дозволяють забезпечити виконання цих нормативів. Подальші дослідження повинні спрямовуватися на пошук шляхів усунення цих недоліків.

Список використаних джерел

1. Реформа шкільного питання в Росії. Актуальные проблемы. Эссе главреда "Питпортала" [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rprest.ru/school_lunch/
2. Опыт США в организации школьного питания [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.rprest.ru/info_ad/4616.html
3. Кудрина Л. Беды и обеды школьного питания: как снизить наценки? [Электронный ресурс] / Л. Кудрина // Приазовский рабочий. – Режим доступа : <http://www.pr.ua/news.php?new=3502>
4. Харчовий статус і обґрунтування норм харчування організованого дитячого населення України [Електронний ресурс] / [А. Є. Подрушняк, В. П. Кульчицька, Є. В. Гончарук та ін.] // Проблеми харчування. – Режим доступу : http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/nt4_2004.htm
5. Белкін Л. Досвід країн світу з організації дитячого харчування / Л. Белкін // Практика управління закладом освіти. – 2009. – № 12. – С. 45–50.
6. Белкін Л. М. Роль органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в організації харчування учнів загальноосвітніх шкіл / Л. М. Белкін // Соціально-економічні реформи в контексті інтеграційного вибору України : зб. наук. праць VI Міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – Т. 1. – С. 90–92.
7. Закон України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>

8. Закон України “Про загальну середню освіту” від 13.05.1999 р. № 651-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=651-14>
9. Середньоринкові ціни на продукти по регіонах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
<http://www.ua-tenders.com/legislation/prices/159212/>
10. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>
11. Скрипник А. Детермінанти корупції в Україні / А. Скрипник, А. Вдовиченко // Економіка України. — 2009. — № 4. — С. 29—43.
12. Наказ Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Порядку організації харчування дітей у навчальних та оздоровчих закладах” від 01.06.2005 р. № 242 / 329 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0661-05>
13. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження норм харчування у навчальних та оздоровчих закладах” від 22.11.2004 р. № 1591 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1591-2004-%EF>
14. Организация питания в детском оздоровительном лагере / отв. за вып. Т. Н. Гулечко ; Управление по делам семьи и молодежи ДОГА, Донецкий облсовпроф. — Донецк : ООО “НОРД Компьютер”, 2004. — 272 с.
15. Середньоринкові ціни на продукти по регіонах України [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
<http://www.ua-tenders.com/legislation/prices/159049/>
16. Наказ Мінекономіки “Про затвердження Методичних рекомендацій з організації харчування учнів у загальноосвітніх навчальних закладах” від 01.08.2006 р. № 265 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :
http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=90033

УДК [(316.42+330.3):519.237.8](477)

С. С. Герасименко,

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри,*

ВНЗ “Національна академія управління”;

О. А. Чуприна,

кандидат економічних наук, доцент,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

О. О. Чуприна,

кандидат економічних наук, доцент,

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

Україна у сучасному світі: порівняльна багатомірна оцінка

Використано методи багатомірної класифікації для порівняльного оцінювання соціально-економічного розвитку України. Обґрунтовано переваги такого підходу порівняно із застосуванням найбільш відомих інтегральних показників і рейтингів, з допомогою яких прийнято оцінювати певні аспекти соціально-економічного та політичного життя країни чи регіону.

Ключові слова: порівняльна оцінка, інтегральний показник, рейтинг, багатомірна класифікація, кластерний аналіз, стандартизація чинників.

Розширення міжнародного співробітництва, прискорення поступу нашої держави шляхом європейської інтеграції вимагає формування позитивного міжнародного іміджу України, тобто іміджу надійного партнера, співробітництво з яким може принести значні вигоди і не є занадто ризиковим. Для цього, в першу чергу, використовують численні міжнародні рейтинги та інтегральні оцінки, що дозволяють скласти враження про певну країну, її природні, економічні, соціальні, політичні, демографічні, науково-технічні особливості. За результатами їх аналізу можна дати певну оцінку соціально-економічного розвитку, виявити основні проблеми, що його стримують, своєчасно передбачити існуючі ризики та визначити перспективи розвитку країни.

Водночас слід зауважити, що переважна більшість таких рейтингів будується на базі результатів експертного оцінювання, які мають суб'єктивний

характер. Крім того, при використанні кількісних показників досить часто під час розрахунку узагальнюючих оцінок нехтують теоретичними вимогами до визначення ваг цих показників. У зв'язку з цим актуалізується потреба у розгляді підходів до застосування методів багатомірних класифікацій (інформації для чого наразі достатньо в міжнародній статистиці) з метою отримання об'єктивної порівняльної оцінки соціально-економічного розвитку окремих країн і тенденцій його зміни.

Проблеми побудови міжнародних інтегральних оцінок та рейтингів досліджувало багато вчених, зокрема О. Грішнова, Б. Данилишин, Е. Лібанова, О. Мірошниченко, А. Ревенко, В. Шишкін та ін. [1–7]. Однак у більшості з цих робіт приділено увагу методиці побудови й аналізу окремих інтегральних показників. Практично відсутнє дослідження, присвячене одночасному використанню багатьох інтегральних індикаторів, що дозволяє отримати більш ґрунтовні та системні висновки.

Метою роботи є оцінювання стану та перспектив розвитку соціально-економічної сфери України на основі застосування як міжнародних інтегральних оцінок, так і результатів розрахунків з використанням методу кластерного аналізу.

Одним із найвідоміших інтегральних показників є індекс людського розвитку (ІЛР), який також називають індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Розроблений спеціалістами Програми розвитку ООН (ПРООН), цей показник дозволяє оцінити розвиток країни за можливістю населення реалізувати три головні цілі людського розвитку:

- 1) прожити довге життя, маючи добре здоров'я;
- 2) отримати знання та реалізувати власні здібності;
- 3) мати гідний рівень життя та забезпечувати свої фізіологічні, соціальні та духовні потреби.

Для відображення всіх складових людського розвитку під час розрахунку ІРЛП використовують такі показники [1, с. 92; 8, с. 75]:

- середня очікувана тривалість життя при народженні;
- рівень грамотності дорослого населення та сукупна частка учнів та студентів, які навчаються в початкових, середніх і вищих навчальних закладах;
- валовий внутрішній продукт (ВВП) у розрахунку на одну особу в доларах США за паритетом купівельної спроможності.

Щорічно за результатами досліджень публікується звіт, у якому, крім основної проблематики, розглядаються важливі з погляду людського розвитку питання. Так, у 2009 році звіт "Подолання бар'єрів: людська мобільність і розвиток" був присвячений питанням міграції. За даними звіту, в 2007 році Україна посіла 85-те місце серед 182-х країн світу за рівнем ІРЛП (значення відповідного індексу склало 0,796) та увійшла до групи країн із середнім рівнем людського розвитку. При цьому вона поступилася прибалтійським країнам, Росії, Білорусі, Казахстану та Вірменії. Варто зазначити, що у 1990 році Україна зі значенням індексу 0,844 посідала 45-те місце серед 173-х країн світу та входила до складу 55-ти держав із високим рівнем людського розвитку [9].

Однією з причин такого погіршення ситуації є нестача інвестицій в економічну і, особливо, в соціальну сферу країни, що у свою чергу зумовлено формуванням несприятливого інвестиційного клімату в Україні. Про це також свідчить низький рівень конкурентоспроможності країни. Дослідженнями конкурентоспроможності країн займаються, зокрема [10]:

а) фахівці Міжнародного інституту розвитку менеджменту (Institute of management development, IMD) у Лозанні (Швейцарія). Результати публікуються в щорічнику "The World Competitiveness Yearbook IMD" і враховують стан економіки, ефективність діяльності уряду, стан ділового середовища і стан інфраструктури [11];

б) спеціалісти Всесвітнього економічного форуму в Давосі (Швейцарія). Відповідна щорічна публікація має назву "Global Competitiveness

Report. World Economic Forum" та передбачає оцінку конкурентоспроможності країн за 12-ма складовими [12, с. 13–16].

Принципи здійснення порівняльного аналізу конкурентоспроможності країн у методиках, викладених в обох публікаціях, збігаються. За кожним напрямом дослідження розраховується інтегральна оцінка. Після цього на основі цих інтегральних оцінок обчислюється загальний інтегральний індекс, за яким проводиться ранжування країн за рівнем конкурентоспроможності економік.

Результати досліджень Міжнародного інституту розвитку менеджменту дають можливість оцінити здатність держав створювати та підтримувати конкурентне середовище. За даними 2009 року, Україна за рівнем конкурентоспроможності посіла 56-те місце з 57-ми провідних економік світу, що були обстежені. Гірші результати мала лише Венесуела [11].

У рейтингу глобальної конкурентоспроможності, що розраховується фахівцями Всесвітнього економічного форуму, позиція України теж невисока. У 2009–2010 роках наша країна посіла 82-ге місце зі 133-х, причому її рейтинг порівняно з попереднім періодом знизився на 10 пунктів, що свідчить про низьку конкурентоспроможність вітчизняної економіки [13; 14]. З дванадцяти напрямів, за якими проводиться дослідження глобальної конкурентоспроможності для 133-х країн світу, найбільші проблеми Україна має за рівнем якості інституцій (120-те місце), макроекономічною стабільністю (106-те місце), рівнем розвитку фінансових ринків (106-те місце), а найкращий стан – за такими критеріями: розмір ринку (29-те місце), вища освіта і професійна підготовка (46-те місце); ефективність ринку праці (49-те місце) [13, с. 314].

Однак деякі дослідники стверджують, що індекс людського розвитку не завжди відображає рівень задоволення населення своїм життям. Тобто відчуття щастя у людини не має чіткої прямої залежності від багатства та рівня освіти. Тому аналітики британського дослідного центру New Economic Foundation проводять альтернативне дослідження, розраховуючи "Всесвітній індекс щастя". За його результатами щорічно публікується звіт "Happy Planet Index".

При розрахунку індексу враховуються три чинники [10]:

- 1) задоволеність громадян своїм рівнем життя;
- 2) тривалість життя;
- 3) екологічне благополуччя.

При цьому дослідники порівнюють витрати (кількість природних ресурсів, що споживаються, тобто екологічну складову) з результатами (задоволеність життям та його тривалість).

Рейтинг, складений у 2009 році, містить дані за 143-ма країнами. Найщасливішими у світі були визнані жителі Коста-Ріки (індекс щастя склав 76,1): 66,7% коста-ріканців задоволені своїм рівнем життя, середня тривалість життя тут також доволі висока – 78,5%, екологічне благополуччя мало середню оцінку. До речі, дев'ять країн із першої десятки Happy Planet Index – це країни Латинської

Америку. Найкращий результат серед розвинених країн мають Нідерланди (43-те місце), найгірший – США (останнє 114-те місце). Україна в цьому рейтингу займає лише 95-те місце (індекс щастя становить 38,1): тільки 35,9% українців є щасливими, а середня тривалість життя становить 67,7 років [15, с. 61]. І це при тому, що країні зазвичай не загрожують серйозні природні катаклізми, клімат – сприятливий, на її території немає “гарячих точок”, реальні військові загрози також відсутні.

Цілком очевидно за таких умов є необхідність ефективної соціально-економічної політики. Але в цій сфері Україна має суттєві проблеми. Це доводять результати дослідження аналітиків Світового банку з якості державного управління у країнах світу. Оцінка ефективності державної діяльності здійснюється за шістьма напрямками [10]:

1) урахування думки населення та підзвітність державних органів – показує можливість громадян країни обирати уряд й інші органи влади; характеризує дотримання свободи слова, свободи об'єднань, інших громадянських свобод;

2) політична стабільність і відсутність насильства – відображає стабільність державних інститутів, імовірність дестабілізації та зміни уряду неконституційними методами або з застосуванням насильства;

3) ефективність роботи уряду – враховує якість державних послуг, якість роботи державних службовців, ступінь їх незалежності від політичного тиску, якість розробки і реалізації внутрішньої державної політики тощо;

4) якість законодавства – свідчить про здатність уряду формувати та реалізовувати раціональну політику, розробляти правові акти, що сприяють розвитку приватного сектору;

5) верховенство закону – відображає ступінь упевненості різних суб'єктів у встановлених суспільством нормах, а також дотримання ними цих норм, зокрема стосовно ефективності роботи судів, органів внутрішніх справ тощо;

6) стримування корупції – дозволяє оцінити ступінь використання державної влади в корисливих цілях.

За кожним напрямом для країн розраховується індекс, значення якого варіює від 0 до 100 пунктів. Загальний індекс якості державного управління не розраховується. За даними дослідження 2009 року, за кожним із напрямів Україна мала такі значення індексів: врахування думки населення і підзвітність державних органів – 47; політична стабільність і відсутність насильства – 44; ефективність роботи уряду – 33; якість законодавства – 39; верховенство закону – 31; стримування корупції – 28. Тобто за жодним із напрямів Україна не набрала й половини з можливих 100 балів, що дає підстави визнати якість державного управління як низьку [9].

Підтверджують інформацію про недостатню ефективність державного управління в Україні також результати дослідження економічної свободи, що проводиться американським дослідницьким центром The Heritage Foundation спільно з газетою “The Wall Street Journal”. Аналіз, що здійснюється

за запропонованою фахівцями центру методикою, передбачає розрахунок індексу економічної свободи (Index of Economic Freedom) як середньої арифметичної з десяти контрольних показників, які, у свою чергу, можуть набувати значення від 0 до 100 балів і дозволяють оцінити такі аспекти:

- свобода бізнесу;
- свобода торгівлі;
- фіскальна свобода;
- участь уряду;
- монетарна свобода;
- свобода інвестицій;
- фінансова свобода;
- права власності;
- свобода від корупції;
- свобода праці.

За результатами дослідження економічної свободи Україна у 2010 році посіла 162-ге місце зі 179-ти. При цьому значення загального індексу становило 46,4 бала. Щодо проміжних показників, то їх значення суттєво відрізняються: від достатньо високих балів за свободу торгівлі (82,6) та фіскальну свободу (77,9) до дуже низьких – за свободу інвестицій (20,0), свободу від корупції (25,0), фінансову свободу (30,0), права власності (30,0) [9].

Таким чином, використання міжнародних інтегральних оцінок та рейтингів дозволяє зробити певні висновки щодо стану та перспектив соціально-економічного розвитку окремої країни. Проте зазначені вище недоліки побудови та розрахунків інтегральних показників досить часто викривляють рейтинги країн, що обмежує можливість їх використання з метою порівнянь. Зокрема, якщо країни займають близькі позиції у рейтингу, соціально-економічна ситуація у цих країнах зовсім не обов'язково є схожою. Так, за ІЛР у 2007 р. Албанія посіла 70-те місце, а Російська Федерація – 71-ше. Однак рівні складових ІЛР цих країн зовсім несхожі: очікувана тривалість життя в Албанії на 10 років більша, ніж у Росії, водночас ВВП на одну особу населення удвічі менший [9]. Здійснити більш об'єктивне порівняльне оцінювання дозволяє застосування методів багатомірної класифікації, зокрема кластерного аналізу.

Для порівняльного оцінювання соціально-економічного розвитку України та країн Євросоюзу нами була проаналізована інформація Євростату та Держкомстату за попередньо відібраними 15-ма показниками (табл. 1, за даними [16; 17]). При цьому було використано тільки один показник, для якого застосовується грошова одиниця вимірювання – валовий національний дохід (ВНД) у розрахунку на одну особу населення. Це спричинено тим, що (як знову довів досвід останніх двох років періоду так званої фінансової кризи) цінність грошей є умовною і, на відміну від речей, які задовольняють певні наші потреби, зумовлюється суб'єктивними чинниками – поведінкою та діями небагатьох окремих осіб. Тому для оцінювання будемо використовувати показники, значення яких, з одного боку, реально відображають результати господарської діяльності, а з іншого – визначають умови життя і добробут населення країни.

Таблиця 1

Показники соціально-економічного розвитку країн Європейського Союзу та України у 2008 р.

Умовне позначення країни на дендрорамах	Країни	Рівень інфляції, %	Заробітна плата, % ВВП	Витрати домогосподарств, % ВВП	ВНД на душу населення, тис. дол. США	Частка інвестицій у ВВП, %	Фінансування НДІКР, % ВВП	Сальдо міграції	Рівень безробіття, %	Рівень зайнятості, %	Рівень безробіття молоді, %	Середня тривалість життя жінок, років	Середня тривалість життя чоловіків, років	Народжуваність, ‰	Смертність, ‰	Продуктивність праці, ‰
А	Б	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
C_1	Бельгія	4,5	51,2	52,0	44,330	22,6	1,92	5,579	7,0	34,5	18,0	82,60	77,60	11,672	9,488	2,184
C_2	Болгарія	12,0	36,2	68,2	5,490	33,4	0,49	-0,115	5,6	46,0	12,7	77,03	69,78	10,194	14,498	-4,304
C_3	Чехія	6,3	44,3	49,7	16,600	23,9	1,47	6,887	4,4	47,6	9,9	80,52	74,06	11,470	10,068	1,402
C_4	Данія	3,6	56,7	48,7	59,130	20,9	2,72	4,590	3,3	57,0	7,6	80,99	76,52	11,839	9,937	1,902
C_5	Німеччина	2,8	49,0	56,5	42,440	19	2,63	-0,652	7,3	53,8	9,9	82,67	77,63	8,312	10,284	-1,972
C_6	Естонія	10,6	51,3	55,9	14,270	29,3	1,29	0,095	5,5	62,4	12,0	79,51	68,70	11,955	12,438	-0,483
C_7	Ірландія	3,1	43,7	49,8	49,590	21,7	1,43	0,544	6,3	53,7	13,3	82,30	77,53	16,906	6,451	10,455
C_8	Греція	4,2	34,6	72,5	28,650	19,4	0,58	3,392	7,7	42,8	22,1	82,35	77,69	10,278	9,522	0,756
C_9	Іспанія	4,1	48,4	57,2	31,960	28,8	1,35	9,083	11,3	45,6	24,6	84,32	78,01	11,391	8,513	2,878
C_10	Франція	3,2	51,6	57,0	42,250	21,8	2,02	1,198	7,8	38,2	19,1	84,83	77,60	13,013	8,478	4,535
C_11	Італія	3,5	41,9	59,3	35,240	20,7	1,18	7,216	6,7	34,4	21,2	84,22	78,71	9,624	9,686	-0,062
C_12	Кіпр	4,4	44,0	69,5	22,950	23,3	0,46	4,442	3,6	54,8	8,8	83,09	78,45	11,569	6,421	5,148
C_13	Латвія	15,3	49,6	61,8	11,860	29,4	0,61	-1,122	7,5	59,4	13,1	77,77	66,97	10,568	13,683	-3,115
C_14	Литва	11,1	44,1	65,1	11,870	25,2	0,80	-2,298	5,8	53,1	13,4	77,63	66,29	10,442	13,053	-2,611
C_15	Люксембург	4,1	44,2	32,4	84,890	19,3	1,62	15,758	4,9	34,1	17,3	83,06	78,11	11,452	7,357	4,095
C_16	Угорщина	6,0	46,5	54,0	12,810	20,9	1,00	1,631	7,8	31,4	19,9	78,25	69,97	9,882	12,951	-3,069
C_17	Мальта	4,7	43,8	63,4	16,680	16,3	0,54	5,908	5,9	29,2	11,9	82,33	77,08	10,018	7,870	2,148
C_18	Нідерланди	2,2	49,5	45,7	50,150	20,4	1,63	1,172	2,8	53,0	5,3	82,47	78,43	11,142	8,115	3,027
C_19	Австрія	3,2	49,1	52,8	46,260	21,8	2,67	4,078	3,8	41,0	8,0	83,28	77,75	9,326	9,006	0,320
C_20	Польща	4,2	37,1	61,7	11,880	22,1	0,61	-0,390	7,1	31,6	17,3	80,02	71,26	10,872	9,951	0,921
C_21	Португалія	2,7	50,2	66,5	20,560	21,7	1,51	0,881	7,7	50,8	16,4	82,41	76,24	9,847	9,817	0,030
C_22	Румунія	7,9	39,3	64,8	7,930	31,9	0,58	0,060	5,8	43,1	18,6	77,22	69,71	10,314	11,769	-1,455
C_23	Словенія	5,5	51,0	52,7	24,010	28,9	1,66	9,194	4,4	32,8	10,4	82,59	75,53	10,793	9,057	1,736
C_24	Словаччина	3,9	35,9	56,8	14,540	24,9	0,47	1,306	9,5	39,2	19,0	78,98	70,84	10,609	9,833	0,776
C_25	Фінляндія	3,9	49,5	51,8	48,120	21,6	3,73	2,897	6,4	56,5	16,5	83,28	76,47	11,204	9,240	1,964
C_26	Швеція	3,3	53,5	46,7	50,940	20,1	3,75	6,027	6,2	70,1	20,0	83,25	79,19	11,855	9,919	1,936
C_27	Велика Британія	3,6	53,3	64,1	45,390	16,8	1,88	3,686	5,6	58,0	15,0	81,88	77,70	12,935	9,439	3,496
C_28	Україна	25,2	49,0	62,2	3,210	26,4	0,90	0,322	6,4	59,3	13,3	74,28	62,51	11,000	16,300	-5,300

Оцінювання було здійснено за трьома наборами показників:

1) загальна порівняльна оцінка соціально-економічного розвитку – 13 показників (усі показники, представлені в табл. 1, крім рівнів народжуваності та смертності, які лінійно пов'язані з рівнем природного приросту населення);

2) порівняльна оцінка економічного розвитку країн – перші 8 показників табл.1;

3) порівняльна оцінка соціального стану – останні 6 показників табл. 1.

Україна за всіма трьома оцінками увійшла до групи країн ЄС із найнижчим рівнем соціально-економічного розвитку.

Побудова поданих нижче дендрограм здійснювалася за стандартизованими показниками на базі Евклідової відстані за методом Уорда, що дозволило отримати кластери приблизно однакового розмірів. Кластеризація за 13-ма соціально-економічними показниками дала такі результати (рис. 1). Сусідами України в I кластері виявилися країни – колишні республіки СРСР: Естонія, Латвія, Литва (до них Україна знаходиться найближче) та нещодавно прийняті до ЄС Болгарія та Румунія. Слід звернути увагу, що за величиною міжкластерної Евклідової відстані I кластер суттєво відрізняється від II та III.

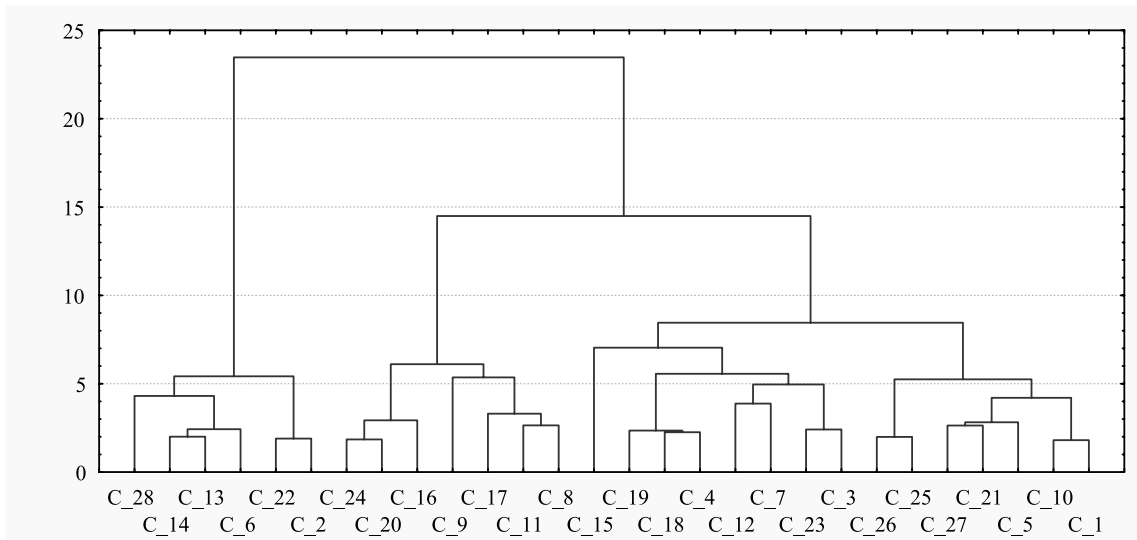

Рис. 1. Дендрограма розподілу країн ЄС та України в 2008 р. за показниками соціально-економічного розвитку

При порівнянні економічного розвитку значних змін не відбулося (рис. 2): в I, найгіршому,

кластері залишилися ті самі країни.

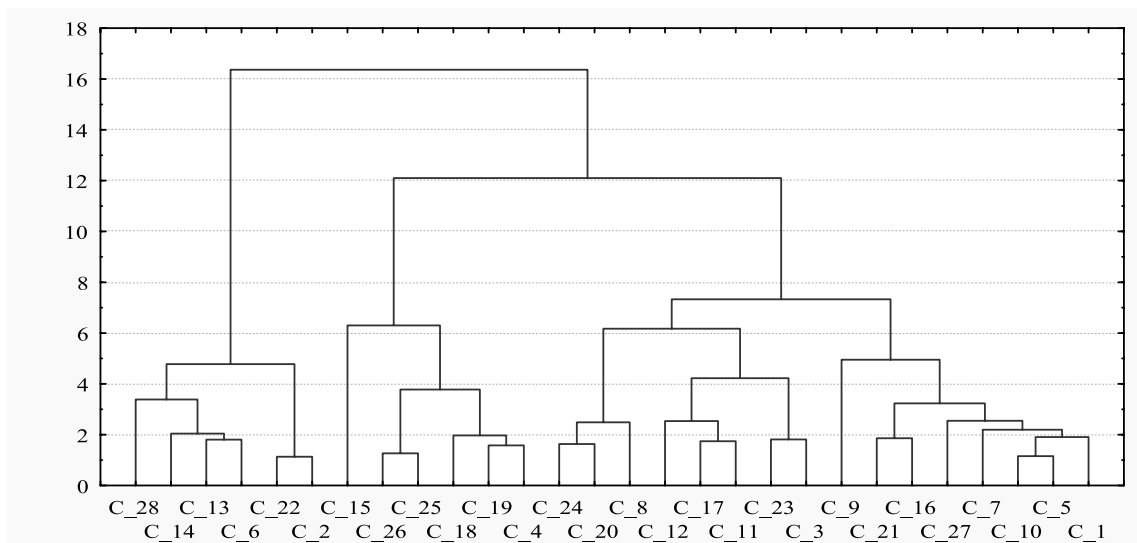

Рис. 2. Дендрограма розподілу країн ЄС та України в 2008 р. за показниками економічного розвитку

Водночас при оцінюванні соціального розвитку сусідами України стали не лише прибалтійські країни, Болгарія та Румунія, а також Словаччина,

Польща та Угорщина. Тобто Україна є ближчою до країн Євросоюзу за рівнем соціального розвитку, ніж за станом економіки (рис. 3).

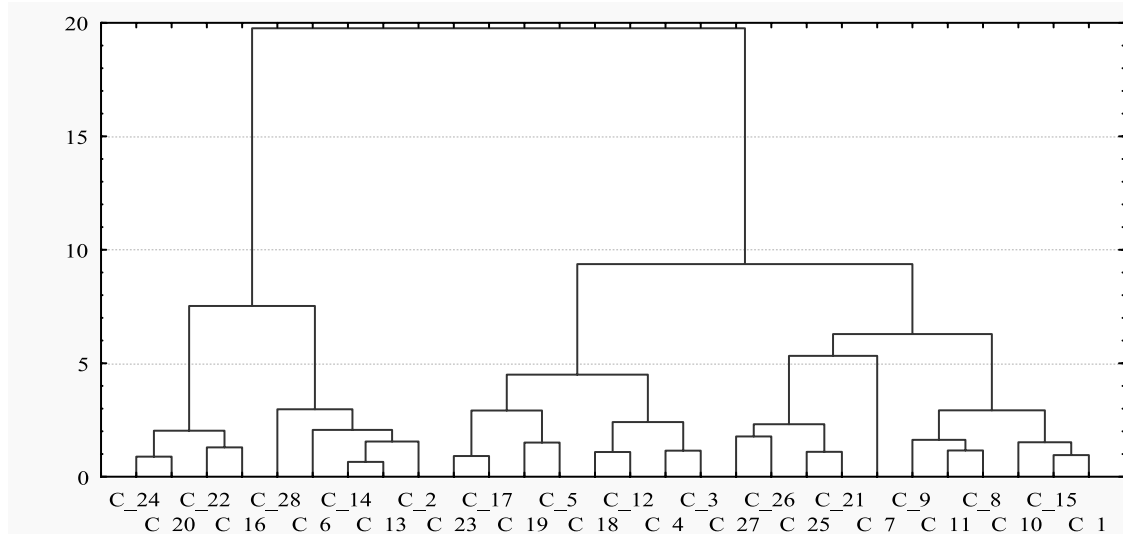

Рис. 3. Дендродіаграма розподілу країн ЄС та України в 2008 р. за показниками соціального розвитку

Таким чином, виконані в роботі порівняння рейтингів країн, визначених за результатами розрахунків багатомірних оцінок, свідчать про те, що хоча Україна має значний потенціал – багаті природні ресурси, високий рівень освіти населення, місткий внутрішній ринок (який використовується неефективно), проте переважна частка населення – нещасливі люди, з низьким рівнем добробуту і нетривалим життям. Схожі результати були отримані за всіма розглянутими підходами, але більш обґрунтованим для здійснення порівняльного оцінювання, на наш погляд, є викорис-

тання методів багатомірної класифікації, зокрема кластерного аналізу. Застосування таких методів базується на статистичних показниках, що розраховуються в окремих країнах за однаковою загальноприйнятою методикою. Тобто отримані таким способом результати не залежать від суб'єктивної думки експертів, яка береться до уваги в більшості інших випадків. Позитивною рисою при застосуванні методів багатомірної класифікації є також можливість здійснювати порівняння за різних комбінацій показників, що дозволяє у процесі дослідження вирішувати декілька завдань.

Список використаних джерел

1. Грішнова О. А. Людський розвиток : [навч. посіб.] / Грішнова О. А. — К. : КНЕУ, 2006. — 308 с.
2. Данилишин Б. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. — 2008. — № 7. — С. 13–23.
3. Лібанова Е. М. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки і сучасний стан / Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С. та ін. — К. : РВПС України НАН України, 2002. — 124 с.
4. Мірошніченко О. Ю. Індекс людського розвитку: методологічні аспекти та оцінка тенденцій його змін в країнах СНД / О. Ю. Мірошніченко // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка ; Серія "Економіка". — 2005. — Вип. 77–78. — С. 77–79.
5. Мірошніченко О. Ю. Статистичне оцінювання рівня життя населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук : спец. 08.00.10 "Статистика" / О. Ю. Мірошніченко. — К., 2008. — 20 с.
6. Ревенко А. Україна у світових координатах людського розвитку / А. Ревенко // Дзеркало тижня. — 2001. — № 28 (352). — С. 1, 10.
7. Шишкін В. С. Людський розвиток: оцінка та основні напрями підвищення його рівня : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд екон. наук : спец. 08.03. 01 "Статистика" / В. С. Шишкін. — К., 2004. — 20 с.
8. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса : [учеб. пособ.] / под общ. ред. В. П. Колесова. — М. : Права человека, 2008. — 636 с.
9. United Nations Development Programme: Human Development Reports [Electronic resource]. — Access mode : <http://hdr.undp.org> — Screen title.
10. Данные экспертно-аналитического портала "Новости гуманитарных технологий" [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://gtmarket.ru> — Название с титул. экрана.
11. The results of IMD World Competitiveness investigations [Electronic resource]. — Access mode : <http://www.imd.ch> — Screen title.
12. Назустріч економічному зростанню та процвітання : Основні положення звіту про конкурентоспроможність України 2008 / за ред. М. Д. Хану, Т. Гейзера. — Женева : Всесвітній економічний форум, 2008. — 74 с.
13. The Global Competitiveness Report 2009–2010 [Electronic resource] // World Economic Forum, 2009. — Access mode : <http://www.weforum.org> — Screen title.
14. The Global Competitiveness Report 2008–2009 [Electronic resource] // World Economic Forum, 2008. — Access mode : <http://www.weforum.org> — Screen title.
15. The Happy Planet Index 2.0. [Electronic resource] / [Abdallah S., Thompson S., Mishaelson J. and oth.]; New economics foundation, 2009. — Access mode : <http://gtmarket.ru/news/state/2009/07/09/2090> — Screen title.
16. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> — Назва з титул. экрана.
17. Eurostat Official web-site [Electronic resource]. — Access mode : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> — Screen title.

Проблеми адаптації державного статистичного спостереження за інвестиційними процесами до стандартів Європейського Союзу

Проаналізовано проблеми адаптації державного статистичного спостереження за інвестиційними процесами до стандартів ЄС. Розглянуто окремі аспекти методології статистичного спостереження в Україні за капітальними інвестиціями, інвестиціями зовнішньоекономічної діяльності та інвестиційними проектами. Окреслено процес гармонізації системи показників статистичного спостереження за капітальними інвестиціями з чинними міжнародними стандартами.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційне спостереження, капітальні інвестиції, прями інвестиції, портфельні інвестиції, методика інвестиційного спостереження.*

За останні роки світ став більш динамічним та багатоаспектним. Це насамперед зумовлено надзвичайно стрімким процесом глобалізації, що вплинув на розвиток виробництва, залучення інвестицій, упровадження новітніх технологій, розвиток торгівлі та сфери послуг, ринку праці, рівень та структуру населення, навколишнє середовище. Тому виникає об'єктивна потреба у розробці адекватного інструментарію для оцінювання процесу глобалізації, а також для аналізу його впливу на стан і розвитку економіки України. Щоб якісно і своєчасно впливати на інвестиційні процеси, які відбуваються у державі, необхідно мати об'єктивну та вичерпну інформацію про їх динаміку та особливості перебігу. Планово-централізоване господарство у колишньому СРСР зумовило розвиток державної статистики, що створювалася для вирішення зовсім інших завдань, ніж у незалежній Україні. У теперішній час наша держава будує економіку на ринкових засадах. Головна мета органів державного управління в інших країнах світу – забезпечення збалансованості функціонування як ринку в цілому, так і окремих його сегментів [1]. Досягнення цієї мети можливе лише за умови наявності у відповідних управлінських та науководослідних структурах якісної інформації щодо розвитку національної економіки, що передбачає розв'язання проблем модернізації та реформування статистичних даних. Розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено “Стратегію розвитку державної статистики на період до 2012 року” [2], реалізація якої уможливить адаптацію системи показників до міжнародних стандартів та забезпечить більшу об'єктивність системи державних статистичних спостережень та її порівнянність із системою спостережень країн ЄС.

Розширення масштабів глобалізації у світі актуалізує потребу у проведенні міжнародних статистичних досліджень, що можливо за умови

© У. П. Нечитайло, О. Р. Кардаш, 2010

порівнянності даних, отриманих за єдиною методологією. Тому наразі є актуальним аналіз питань розробки методології державного статистичного спостереження інвестиційних процесів та його адаптації до стандартів країн ЄС.

Окремі питання застосування статистичних методів аналізу інвестування обґрунтовані у роботах вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема Л. Бакаєва, О. Василика, В. Вітлінського, А. Головача, С. Герасименка, А. Дуброва, В. Захожая, А. Єріної, А. Ідрісова, Н. Костіної, Р. Моторина, І. Перепечина, Н. Парфенцевої, В. Саліна, О. Черняка, Є. Четиркіна, В. Швеця та ін.

Проте деякі теоретичні, методологічні, методичні та організаційні питання статистичного дослідження інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності залишаються не вирішеними. Зокрема, це стосується таких аспектів:

- застосування вибіркового спостереження при дослідженні інвестиційної сфери;
- оптимізація розподілу інвестиційних ресурсів на макrorівні з метою забезпечення ефективності інвестиційних рішень на мікро-, мезо- і макrorівнях;
- методичне забезпечення дослідження інвестиційної діяльності, насамперед дослідження фінансових ринків та оцінювання ефективності управління портфелем цінних паперів;
- використання статистичних методів, які зазвичай пропонуються лише для узагальнення показників динаміки обсягів інвестицій у територіальному та галузевому розрізах або для обґрунтування окремих інвестиційних проектів.

Основною проблемою на шляху адаптації державного статистичного спостереження за інвестиційними процесами до європейських стандартів є відсутність системного підходу до застосування уніфікованої методології ЄС та системи статистичного аналізу до процесу інвестування. Це, у свою чергу, унеможливує отримання цілісної

оцінки стану і розвитку інвестиційної сфери та прийняття ефективних управлінських рішень. Таким чином, актуальним завданням є розробка відповідного статистичного забезпечення управління інвестиційною діяльністю в Україні.

Метою дослідження є аналіз особливостей статистичного спостереження за інвестиційними процесами в Україні та його адаптація до стандартів ЄС. Реалізація мети передбачає вирішення таких завдань:

1) вивчення інформаційно-аналітичних та методологічних особливостей статистичного спостереження за інвестиційними процесами в державі;

2) висвітлення основних методологічних та організаційних етапів адаптації статистичного спостереження за інвестиційними процесами в Україні до стандартів ЄС.

До кінця 80-х років у економічній літературі СРСР ключовим поняттям у сфері інвестиційної діяльності було поняття “капіталовкладення”, що тлумачилось як затрати матеріальних, грошових і трудових ресурсів на розширення та відтворення основних фондів виробничого (виробничі приміщення, споруди, обладнання і т. ін.) і невиробничого (житло, будинки лікарень, шкіл і т. ін.) призначення [3]. В українській економічній літературі 90-х років минулого століття це поняття трансформувалося у категорію “капітальні інвестиції”. Водночас між визначеннями цієї категорії різними науковцями існують відмінності та суперечності. Зокрема, М. Волков, Г. Журавель, П. Новиченко, В. Петрова, І. Тішков [4–6] трактують цей термін як витрати на розширення і відтворення основних фондів. На нашу думку, таке твердження є досить спрощеним, оскільки не повністю розкриває суть та значення капітальних інвестицій. Більш точно визначення пропонує Ф. Бутинець, який трактує термін “капітальні інвестиції” як витрати на будівельно-монтажні роботи, придбання будівель або їх частин, обладнання, інструменти, інвентарю, інші капітальні роботи і витрати на проектно-пошукові роботи, геологорозвідувальні і бурові роботи, а також витрати на відведення земельних ділянок і переселення у зв'язку з будівництвом, на підготовку кадрів для підприємств, що будуються та ін. [7, с. 577].

У Методичці розрахунку індексу капітальних інвестицій подано таке визначення терміна “капітальні інвестиції”: інвестиції у придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних та нематеріальних активів, термін служби яких перевищує один рік [8, с. 6]. За методикою, до капітальних інвестицій належать інвестиції, що спрямовуються у будівництво, виготовлення, реконструкцію, модернізацію, придбання, створення необоротних активів (включаючи необоротні матеріальні активи, призначені для заміни діючих і устаткування для здійснення

монтажу), а також авансові платежі для фінансування капітального будівництва.

У цілому на шляху адаптації статистики України до стандартів ЄС можна окреслити такі важливі етапи:

1. Прийняття у 1992 р. Верховною Радою України Закону України “Про державну статистику”, відповідно до якого Постановою Кабінету Міністрів України від 04.05.1993 р. № 326 затверджено Концепцію побудови національної статистики та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики.

2. Приєднання у січні 2003 року до Спеціального стандарту поширення даних (далі – ССПД) Міжнародного валютного фонду (Special Data Dissemination Standard), що стало однією з найважливіших подій у розвитку національної статистики.

3. Законодавче визначення сучасних пріоритетів розвитку державної статистики шляхом затвердження довгострокової програми “Стратегія розвитку державної статистики на період до 2012 року”, що сприяє успішній інтеграції України до міжнародного статистичного співробітництва. Розроблення цієї стратегії зумовлено Планом дій “Україна – Європейський Союз” та проектом довгострокової програми Євростату “Community Statistical Programme 2008 to 2012”. Діяльність відповідно до цих стратегічних пріоритетів має сприяти гармонізації національної статистичної інформації з міжнародними вимогами та стандартами на рівні, рекомендованому для статистичних служб країн – претендентів на членство в ЄС.

У сфері статистики інвестицій в Україні, згідно зі “Стратегією розвитку державної статистики на період до 2012 року”, передбачено удосконалити статистичну практику за такими напрямками [2]:

– розроблення методологічних рекомендацій з питань обліку та оцінки показників статистики інвестицій зовнішньоекономічної діяльності (V. 17);

– запровадження методичних положень щодо оцінки окремих складових вартості основних засобів (V. 18);

– запровадження оптимізованого спостереження із статистики капітальних інвестицій (V. 24);

– розроблення методики розрахунку індексу капітальних інвестицій (V. 25).

Розглянемо окремі аспекти методології статистичного спостереження в Україні. Для вивчення розмірів масових суспільних явищ, кількісних співвідношень між ними, закономірностей їх формування, розвитку та взаємозв'язку статистика розробляє і використовує різні методи, комплекс яких утворює статистичну методологію. До основних етапів статистичного дослідження належать: статистичне спостереження, зведення і групування даних, а також аналіз варіації, динаміки, взаємозв'язків [1]. У вітчизняній статистиці виокремлюють три основні форми спостереження,

що базуються на їх найбільш загальних організаційних особливостях: звітність, спеціально організовані спостереження та реєстри.

Статистичне спостереження за інвестиційними процесами є первинним, за організаційною формою належить до звітності, за ступенем охоплення є суцільним, за часом реєстрації – поточним, за способом здійснення – документальним обліком.

Відповідно до плану державних статистичних спостережень, до 01.04.2009 р. проводилося кварталне обстеження капітальних інвестицій на основі форми № 2-інвестиції “Звіт про капітальні інвестиції” та річне обстеження інвестицій в основний капітал на основі форми № 1-інвестиції

“Звіт про інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення)”, тобто дані подавалися респондентами в органи статистики за двома формами; починаючи з 01.04. 2009 р., ці форми об’єднані в одну – форма № 2. Для визначення загального обсягу інвестицій дані вищевказаних обстежень доповнюються інформацією про затрати населення на будівництво індивідуальних житлових будинків та фізичних осіб-підприємців – на будівництво будівель і споруд за формою № 2-буд “Звіт про реалізацію дозволу на виконання будівельних робіт”. Розглянемо окремі організаційні моменти збирання статистичної інформації про державний інвестиційний процес в Україні (табл. 1, за даними [9]).

Таблиця 1

Система статистичного спостереження за інвестиційними процесами в Україні

Назва форми та індекс статистичного спостереження	Періодичність	Респонденти	Термін подання
До 01.04.2009 р. Форма № 1-інвестиції “Звіт про інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення)” Форма № 2-інвестиції “Звіт про капітальні інвестиції” З 01.04.2009 р. Форма № 2-інвестиції “Звіт про капітальні інвестиції”	річна квартальна річна, квартальна	Господарські організації, їхні філії, представництва, інші відокремлені підрозділи, виділені на окремий баланс, установи, заклади, органи державної влади й органи місцевого самоврядування	До 20-го лютого після звітного року
			До 25-го числа після звітного періоду
Форма № 2-буд “Звіт про реалізацію дозволу на виконання будівельних робіт”	квартальна		До 8-го числа після звітного періоду
Форма № 10-ЗЕЗ “Звіт про іноземні інвестиції в Україні”	квартальна	Юридичні особи (резиденти) усіх видів економічної діяльності, які одержали інвестиції від зарубіжних партнерів-нерезидентів та мають пов’язані з цим зобов’язання перед нерезидентами, а також постійні представництва нерезидентів в Україні	До 7-го числа після звітного періоду
Форма № 13-ЗЕЗ “Звіт про іноземні інвестиції з України в економіку країн світу”	квартальна	Юридичні особи (резиденти) усіх видів економічної діяльності, які здійснювали інвестиції за межами України, а також постійні представництва нерезидентів в Україні	До 7-го числа після звітного періоду
Форма № 1-ІП “Звіт підприємств про реалізацію інвестиційного проекту в спеціальній (вільній) економічній зоні або на території пріоритетного розвитку”	квартальна	Підприємства, що реалізують інвестиційні проекти в спеціальних (вільних) економічних зонах або на території пріоритетного розвитку (за кожним проектом)	Протягом 40-ка днів після звітного періоду

Як видно з табл. 1, система статистичного спостереження отримує дані, необхідні для розрахунку короткострокових індикаторів зміни обсягів інвестицій в Україні та її регіонах, а також задовольняє потреби системи національних рахунків в інформації для визначення валового нагромадження основного капіталу, насамперед для макроекономічного прогнозування.

Інформація державного статистичного спостереження за інвестиціями поділяється на кілька підгруп:

1. Статистика капітальних інвестицій.
2. Статистика інвестицій зовнішньоекономічної діяльності.
3. Статистика інвестиційних проектів.

Перша підгрупа охоплює:

- інвестиції у матеріальні активи (земля, існуючі будівлі та споруди, будівництво та перебудова будівель, машини та обладнання);
- інвестиції у нематеріальні активи (патенти, ліцензії, торгові марки та подібні права, програмне забезпечення та бази даних).

У зв’язку із запровадженням Стратегії розвитку державної статистики з метою вдосконалення статистичного спостереження за капітальними інвестиціями розроблено нову форму з капітальних інвестицій, систему показників якої адаптовано до міжнародних стандартів. Нова система показників базується на положеннях Постанови ЄС № 2700 / 98 від 14.12.1998 р. “Про визначення характеристик структурної статистики підприємств” (далі – Постанова ЄС) і регламенту Європарламенту та Ради Міністрів Європейського Союзу № 295 / 2008 від 11.03.2008 р. [10; 11].

Згідно з попередньою методикою, затвердженою Наказом Держкомстату від 27.07.2007 р. № 254 (далі – Наказ № 254) [12], у складі інвестицій у нематеріальні активи не обліковувалися земля й існуючі будівлі та споруди (рис. 1). Особливостями нової системи показників за формою № 2 “Звіт про капітальні інвестиції” є таке:

- ✓ включення у капітальні інвестиції вартості придбання землі, нових і раніше існуючих будівель і споруд;

- ✓ відсутність показників минулого року;
- ✓ запровадження показника “Витрати на будівництво житла з метою подальшого перепродажу” (рядок 140);
- ✓ виокремлення показника “Земля під забудову” (рядок 113);

- ✓ розподіл витрат на капітальний ремонт за видами активів;
- ✓ розподіл коштів місцевого бюджету за видами економічної діяльності КВЕД.

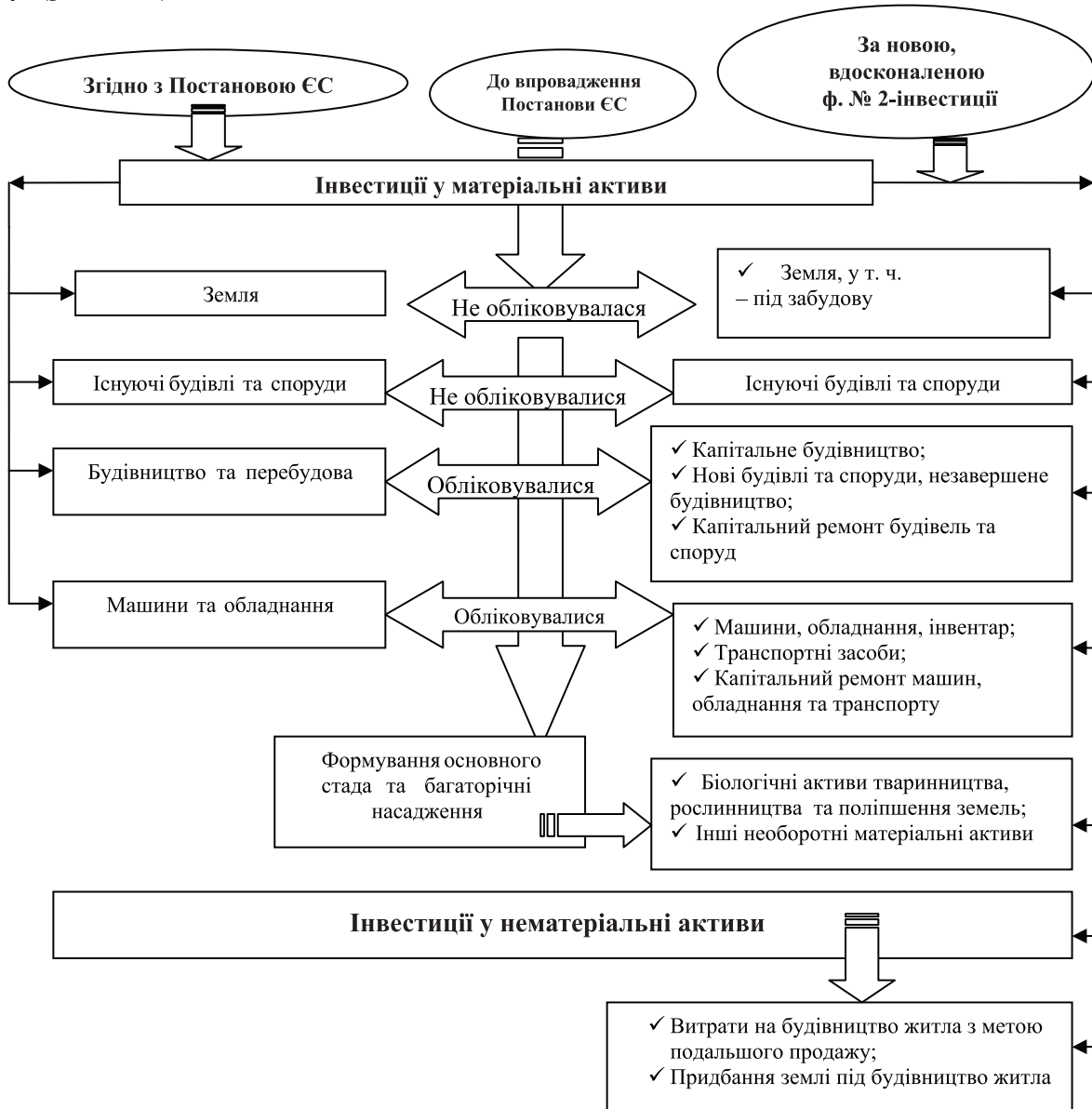

Рис. 1. Гармонізація показників капітальних інвестицій

Таким чином, розробка нової форми № 2-інвестиції є вдосконаленням системи державних статистичних спостережень відповідно до вимог ЄС. Це передбачає виконання таких основних завдань:

- наблизити систему показників капітальних інвестицій до стандартів ЄС;
- доповнити форму показниками, що відображають нові види економічних відносин (купівля-продаж землі, фінансування будівництва житла з використанням інструментів фондового ринку тощо);
- створити умови переходу від системи обліку за “чистими” видами економічної діяльності (за фактичним видом діяльності), тобто “за призна-

ченням”, до системи обліку за основним видом діяльності;

- збільшити зв'язок показників форми з системою бухгалтерського обліку;
- забезпечити спадковість динамічних рядів показників “інвестиції в основний капітал” та “капітальні інвестиції”.

Як видно з рис. 1, до впровадження Постанови ЄС у складі інвестицій у матеріальні активи не обліковувалася земля, а саме придбання земельних ділянок (які були у користуванні інших суб'єктів господарювання) для видобування природних ресурсів, у тому числі під забудову. У складі інвестицій у матеріальні активи до 14 жовтня 2008 року відповідно до Наказу № 254 обліковувалися

витрати на “формування основного стада та багаторічні насадження”, які змінено у новій формі на “біологічні активи тваринництва, рослинництва та поліпшення земель”; до цієї групи додано “інші необоротні матеріальні активи”, що включають біологічні фонди, малоцінні необоротні матеріальні активи, тимчасові споруди, інвентарну тару та активи, призначені для прокату. Згідно з Постановою, ЄС не ставив такої вимоги до національної статистики щодо обліку “біологічних активів”. Водночас до складу інвестицій у нематеріальні активи було внесено такі пункти: витрати на будівництво житла для подальшого продажу; придбання землі під будівництво житла для подальшого продажу. Окремо виділено показники: права користування землею й природними ресурсами та майном; права на комерційні позначення; об’єкти промислової власності; авторські та суміжні права; патенти; ліцензії тощо.

Статистичне спостереження щодо інвестицій зовнішньоекономічної діяльності (друга підгрупа) ведеться за формами № 10-ЗЕЗ “Звіт про іноземні інвестиції в Україну” та № 13-ЗЕЗ “Звіт про інвестиції з України в економіку країн світу”, дані яких необхідні для складання платіжного балансу країни, а також для визначення міжнародної інвестиційної позиції.

Прямі інвестиції – це грошові внески, у т. ч. купівля акцій, внески у вигляді цінних паперів, а також внески за рахунок скасування боргу. Вони охоплюють: внески нерезидентів до статутного фонду підприємства-резидента, що забезпечують права власності нерезидентів на придбане майно, майнові комплекси або на акції, облігації та інші цінні папери та складають не менше 10% вартості статутного фонду підприємства-резидента, а також інвестиції, отримані у результаті укладання концесійних договорів та договорів про спільну інвестиційну діяльність. До категорії прямих інвестицій належать кредити та позики, що надійшли від прямих інвесторів.

Портфельні інвестиції – це внески нерезидента до статутного фонду підприємства-резидента, що забезпечують права власності нерезидентів на придбані майно, майнові комплекси або на акції, облігації та інші цінні папери та складають менше 10% вартості статутного фонду підприємства-резидента [13, с. 62].

У зазначених формах статистичного спостереження наводиться інформація щодо наявних обсягів:

- прямих іноземних інвестицій, що вкладені у вітчизняне підприємство прямого інвестування та його місцеві одиниці;
- зворотне інвестування українським підприємством прямого інвестора;
- інвестування між вітчизняним підприємством прямого інвестування та його сестринськими компаніями за кордоном.

До третьої підгрупи державного статистичного спостереження за інвестиціями належить статистика інвестиційних проектів. Звіт за формою №1-ІІІ демонструє реалізацію інвестиційних проектів на територіях спеціальних (вільних) економічних зон (далі – СЕЗ) або на територіях пріоритетного розвитку. Метою створення спеціального режиму інвестування на територіях із несприятливими соціально-економічними та екологічними умовами є залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження існуючих та створення нових робочих місць, запровадження нових технологій, розвиток зовнішньоекономічних зв’язків, збільшення обсягу високоякісних товарів і послуг, побудова сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури. У цій зоні іноземні інвестиції сприяли мобілізації внутрішніх ресурсів (матеріальних та інтелектуальних) для потреб інвесторів, при цьому виникла дискримінація місцевого господарського сектору, оскільки законодавство України ставило іноземний капітал у більш вигідні правові умови, ніж внутрішній бізнес. Фірми часто використовували прямі інвестиції як засіб ухилення від податків, особливо якщо інвестиції сприяють цьому. Зазначимо, що у СЕЗ темпи приросту прямих іноземних інвестицій в Україну випереджали темпи зростання доходу від них.

Законом України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України” від 25.03.2005 р. № 2505-IV було значно змінено нормативно-правове забезпечення діяльності СЕЗ [14]. Суть внесених змін полягає у скасуванні пільгових митних і податкових режимів підприємницької діяльності на зазначених територіях. Тобто було скасовано ті пільги, що визначали зміст цих зон та робили їх привабливими для інвесторів. При цьому з формально-юридичної позиції спеціальні економічні зони ліквідовані не були. Наразі на цій території реалізуються кілька проектів, але пільгове оподаткування для них відсутнє.

Таким чином, результати аналізу методології статистичного спостереження за інвестиційним процесом та його адаптації до стандартів Європейського Союзу показали, що наразі актуальними залишаються питання вдосконалення існуючої методології для статистики України, які насамперед забезпечили відповідність міжнародним стандартам.

У результаті аналізу методології дослідження інвестиційних процесів було виявлено та сформульовано необхідні завдання щодо статистичного спостереження за інвестиціями, а саме:

- ✓ не збільшувати звітне навантаження на респондентів;
- ✓ зробити форми зрозумілими для респондентів;

✓ спростити аналіз і контроль заповнюваних респондентами форм;

✓ забезпечити зіставність даних нових звітів із результатами попереднього спостереження.

З огляду на це, приведення системи державної статистики України до міжнародних стандартів, що визначають загальні підходи до спостереження та оприлюднення інформації про інвестиційні процеси країни, потребує здійснення таких заходів:

– продовження процесу гармонізації системи державної статистики України зі стандартами ЄС;

– приведення показників статистики інвестицій у відповідність до стандартів ЄС;

– приєднання національної системи поширення статистичної інформації про інвестиційний процес до відповідної європейської системи.

Результати аналізу методології статистичного спостереження за інвестиційними процесами та її адаптації до стандартів Європейського Союзу показали, що питання подальшого вдосконалення цієї методології наразі залишаються актуальними. Тому за перспективи подальших досліджень можна визначити адаптацію системи статистичних показників до стандартів ЄС та розробку підходів до формування інвестиційного потенціалу регіонів на основі чинної структури видів економічної діяльності з урахуванням критерію ефективності.

Список використаних джерел

1. Герасименко С. С. Проблеми використання статистичної інформації в маркетингових дослідженнях / С. С. Герасименко, Є. А. Носова, О. А. Чуприна // Статистика України. – 2008. – № 29. – С. 4–9.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії розвитку державної статистики на період до 2012 року” від 05.11.2008 р. № 1413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1413-2008-%F0>
3. Дьяченко В. П. История финансов СССР / Дьяченко В. П. – М. : Наука, 1978. – 249 с.
4. Бухгалтерский учет : [учеб. для вузов по спец. “Финансы и кредит”] / [Новиченко П. П., Шеина Т. Н., Васин Ф. П. и др.]; под ред. П. П. Новиченко. – [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 464 с.
5. Бухгалтерский учет : [учеб.] / [Тишков И. Е., Балдинова А. И., Дементей Г. Н. и др.]; под общ. ред. И. Е. Тишкова, А. И. Прищепы. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1996. – 687 с.
6. Бухгалтерський облік: особливості в галузях економіки : [навч. посіб.] / [Журавель Г. П., Крупка Л. Д., Палюх М. С. та ін.]. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – 450 с.
7. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік / [Бутинець Ф. Ф., Бородін О. С., Герасимович А. М. та ін.]; за ред. Бутинця Ф. Ф. – [4-е вид., доп. і перероб.]. – Житомир : ПП “Рута”, 2006. – 688 с.
8. Наказ Державного комітету статистики України “Про затвердження Методики розрахунку індексу капітальних інвестицій” від 25.12.2009 р. № 494 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN52777.html
9. Офіційний сайт Держкомстату. Інвестиції та будівельна діяльність. Зовнішньоекономічна діяльність. Методологічні пояснення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
10. Eurostat Official web-site. Community Statistical Programme 2008 to 2012 [Electronic resource]. – Access mode : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Special:Search?search=The%20Community%20Statistical%20Programme%202008%20to%202012&fulltext=Search
11. Офіційний сайт Представництва ЄС в Україні. Європейський союз надає допомогу Україні з удосконалення статистики (09.07.2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2009/20090709_04_uk.htm
12. Наказ Державного комітету статистики України “Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі статистики будівництва та капітальних інвестицій” від 27.07.2007 р. № 254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1157.332.0>
13. Інвестиції та будівельна діяльність на Закарпатті : [стат. зб.]. – Ужгород : Головне управління статистики у Закарпатській області, 2008. – 63 с.
14. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2005 рік” та деяких інших законодавчих актів України” від 25.03.2005 р. № 2505–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2285-15>

Методичні підходи до статистичної оцінки транскордонної торгівлі товарами

Розглянуто актуальні питання зовнішньоекономічної діяльності на регіональному рівні. Висвітлено статистичні показники щодо визначення експортного потенціалу регіону. На прикладі західних областей України проаналізовано транскордонний торговельний обмін країни.

Ключові слова: статистична оцінка, зовнішньоекономічна діяльність, експортний потенціал, євро-регіон, транскордонне співробітництво, транскордонна торгівля.

Після здобуття державної незалежності Україна взяла курс на активну участь у діяльності міжнародних фінансових і торговельних організацій, а також в угодах і конвенціях, трансформувала валютну та зовнішньоторговельну системи з урахуванням міжнародних стандартів, норм і правил. Перехід до ринкової економіки відкритого типу, ліквідація державної монополії на зовнішньоекономічну діяльність (далі – ЗЕД) зробили внутрішній ринок більш доступним для конкуренції іноземних товарів, послуг і капіталів, а також створили можливості для інтеграції України у світове господарство. Однак на практиці ці можливості реалізуються непослідовно й суперечливо, наявний прогрес важко визнати значним. Слід відмітити, що ринкові перетворення в Україні перш за все стосувалися саме зовнішньоекономічної діяльності. Реформи у цій сфері почалися ще в колишньому СРСР у 1986 році, а вже до кінця 1980-х років державна монополія у зовнішній торгівлі була фактично ліквідована. Розвиток зовнішньої торгівлі, у тому числі у транскордонному аспекті, є важливим напрямом розширення масштабів ЗЕД, що має бути забезпечений належним статистичним супроводом.

У сучасній світовій економіці поруч з інтенсивною глобалізацією набирають оберти процеси регіоналізації (насамперед це стосується Європи). Вони зумовлені тим, що демократичні зміни, які відбулись у Центральній Європі після 1990 року, дозволили прискорити розвиток транскордонного (прикордонного) співробітництва, збільшили значення й самостійність локальної та регіональної влади. Це означає, що крім контактів на урядовому рівні (переважно це діяльність міжнародних змішаних комісій з економічного й торговельного співробітництва, комісій із прикордонних переходів, спільних комісій із територіального розвитку), все більшого значення набувають контакти нижчого рівня – між регіонами, зокрема владою областей, воєводства та інших територіальних утворень сусідніх країн. На регіональному й локальному рівнях укладаються додаткові до урядових угоди про співробітництво, що уможливорює інтенсифікацію економічного та культурного розвитку регіонів, виходячи з принципу самоорганізації.

Для проектування транскордонної взаємодії важливе значення має питання коректного оцінювання експортного потенціалу регіону як здатності суспільного виробництва, розташованого в межах певної території, виробляти та реалізовувати на закордонних ринках конкурентоспроможні товари й послуги за досягнутого рівня розвитку економіки та чинної системи організаційно-економічної підтримки експорту.

Окремі аспекти оцінювання економічного потенціалу регіону та його участі в ЗЕД висвітлені у працях В. Андріанова, С. Глазьева, С. Дорогунцова, М. Кравця, Д. Крука, В. Пили, Б. Плишевського, В. Смирнова, А. Тодосейчука, Ю. Токарева, І. Фамінського, А. Цигичка, Л. Чернюка, В. Яцкова та інших учених-економістів [1; 2; 4–6; 9; 11; 13]. Вони розглядають потенціал у різних аспектах (економічний, ресурсний, природно-ресурсний, об'єктний, господарсько-об'єктний і т. д.). Проте питання обґрунтування експортного потенціалу регіонального господарства, погодження основних напрямків його міжрегіональних та зовнішньоторговельних зв'язків з експортними можливостями, на думку автора, потребують доопрацювання.

Сучасною моделлю організації прикордонного співробітництва є єврорегіон як форма організації співробітництва на основі укладання транскордонного союзу двох або декількох прикордонних регіонів країн, що мають загальні кордони й розташовані на віддалі від адміністративних центрів держав-партнерів. Суттю взаємодії в рамках єврорегіонів є досягнення взаємного суспільно-економічного зростання, налагодження й розвиток тісного співробітництва між економічними, науковими, культурними й муніципальними інституціями відповідних регіонів, що сприяє всебічному зближенню народів, ліквідації існуючих історично зумовлених упереджень, створенню й підтримці сприятливого клімату для співробітництва та обміну досвідом.

Транскордонне (прикордонне) співробітництво передбачає якісно нові контакти прикордонних регіонів України з територіальними утвореннями сусідніх країн, розташованими уздовж її кордонів. Метою цієї співпраці є подолання стереотипів та вирішення питань, що існують по обидва боки кордонів, а також часткова ліквідація

державних кордонів як соціального та культурного бар'єрів. У процесі такого співробітництва влади регіонів або територіальні органи самоврядування, діючи у межах своїх компетенцій і не порушуючи при цьому законодавства своїх держав, об'єднують свої зусилля з метою розв'язання наявних проблем, незважаючи на їх "поділ" державними кордонами. Таке співробітництво охоплює обмін досвідом, навчання, просування на регіональні ринки фірм, організацію виставок і ярмарків, обмін економічною інформацією, культурне співробітництво тощо.

Таким чином, під міжрегіональним і прикордонним співробітництвом держав розуміють погоджені дії органів державної влади, органів влади адміністративно-територіальних одиниць держав, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, громадських організацій у рамках чинного законодавства держав, спрямовані на зміцнення всебічних відносин сусідніх держав у вирішенні питань сталого розвитку регіонів та прикордонних територій, підвищення добробуту населення прикордонних територій, забезпечення безпеки життя громадян, охорону навколишнього середовища та взаємодопомогу в надзвичайних ситуаціях, зміцнення дружби й добросусідства держав [14; 15].

Формування транскордонних ринків відбувається також унаслідок синергетичного ефекту від взаємодії прикордонних ринків у межах транскордонного регіону, розвиток яких слід розглядати крізь призму спільних економічних та соціальних проблем. На нашу думку, транскордонний регіон – це територія, що охоплює дві й більше областей України та суміжної країни (країн) і характеризується подібністю природно-географічних умов, наявністю тісних соціально-економічних, історичних та культурних зв'язків. Завдяки цьому транскордонний регіон є полюсом тяжіння потоків товарів, послуг, робочої сили з обох боків кордону. Тому створення транскордонних регіонів прикордонних територій сприяє реалізації їх конкурентних переваг. Ступінь використання цих переваг зумовлюється рівнем розвитку економіки прикордонних територій, а також відкритістю економіки країни, рівнем розвитку малого та середнього бізнесу, конкуренцією на внутрішньому ринку, вимогами до якості продукції, інноваційної інфраструктури тощо.

Експортний потенціал у загальному розумінні – це певний обсяг товарів і послуг, які національна економіка спроможна виробити, залучаючи власні та імпортовані фактори виробництва, й ефективно реалізувати на зовнішніх ринках [2]. Експортний потенціал країни складається з її регіональних потенціалів. Проте окремі регіони мають певні особливості розвитку та спеціалізації, тому характеризуються різним потенціалом. Потенціал регіону – це максимально можлива результативність використання ресурсів території в ідеальних умовах організації господарської діяльності при найбільш

повному задоволенні потреб суспільства. Експортний потенціал характеризується сукупністю факторів, що забезпечують можливість виходу підприємств регіону на зовнішні ринки. Під такими факторами розуміють наявність необхідних ресурсів (природних, трудових, фінансових, технологічних, інформаційних та ін.), що застосовуються для виробництва певних товарів чи надання послуг. Тобто експортний потенціал визначається можливістю використання природних, виробничих, технологічних, трудових, інвестиційних ресурсів регіону в структурі світогосподарських зв'язків. Від того, яким чином реалізується експортний потенціал, буде залежати стан зовнішньоекономічного комплексу регіону. М. Сейфулаєв та В. Капіцин вважають, що експортний потенціал можна охарактеризувати з допомогою таких елементів: ресурсно-сировинний потенціал, промисловий потенціал, фінансовий потенціал, організаційно-технічний потенціал, маркетинговий потенціал, кадровий потенціал, соціально-культурний потенціал, інфраструктурний потенціал, науково-інноваційний потенціал, інвестиційний потенціал [10].

В умовах поглиблення акценту економічних реформ у регіонах та розширення повноважень останніх у сфері ЗЕД подальший розвиток зв'язків значною мірою залежить від стратегії діяльності регіонів. При цьому слід пам'ятати, що при розвитку ЗЕД важливим є розподіл експортно-імпорتنних зв'язків не тільки за країнами, але й за внутрішніми регіонами окремої країни, що виступає індикатором співвідношення орієнтації товаровиробників на внутрішній та зовнішній попит. У свою чергу, внутрішній економічний простір України – це також сукупність регіонів, що відрізняються один від одного рівнем економічного розвитку, галузевою спеціалізацією, природно-кліматичними умовами. Незважаючи на це, вони тісно пов'язані між собою, причому не стільки торгівлею, скільки кооперацією в рамках сучасного високоспеціалізованого виробництва. Це об'єктивно зумовлює в кожному із регіонів різну частку продукції, виробленої для інших регіонів (національних або іноземних) та одержуваної звітти.

При вивченні динаміки транскордонної зовнішньої торгівлі товарами на регіональному рівні можна використовувати різні статистичні характеристики, що дозволяють вимірювати зміну явищ у часі в таких аспектах:

- за країнами світу;
- за товарною структурою;
- за структурою давальницької сировини та виробленої з неї продукції;
- за обсягами бартеру;
- за обсягами гуманітарної допомоги;
- за видами транспортних засобів та ін.

Аналіз збалансованості зовнішньої торгівлі дозволяє з'ясувати її роль у збільшенні чи зменшенні

ресурсів загалом, за галузевою, товарною і територіальною ознаками, а також оцінити результат двох головних різноспрямованих процесів ЗЕД – експорту та імпорту. Показники збалансованості є елементом методу балансового узагальнення, що дозволяє отримувати взаємопов'язані підсумкові значення для зовнішньої торгівлі товарами, розширювати статистичне охоплення процесів у цій сфері, вивчати співвідношення між експортом та імпортом товарів загалом та за окремими групами товарів або країн, знаходити резерви для покращання стану платіжного балансу країни у цілому.

Відношення експорту до імпорту розглядають як міру збалансованості зовнішньої торгівлі країни та називають коефіцієнтом покриття експортом імпорту. З огляду на існуючу статистичну методологію, це, на нашу думку, справедливо і для окремих регіонів.

$$P = \frac{E}{I}, \quad (1)$$

де P – коефіцієнт покриття експортом імпорту;
 E – вартість обсягів експорту;
 I – вартість обсягів імпорту.

За активного сальдо торговельного балансу значення P перебільшує одиницю, а за пасивного – навпаки. Різниця між одиницею та коефіцієнтом покриття експортом імпорту характеризує масштаб дефіциту торговельного балансу. Якщо коефіцієнт покриття більший за одиницю, то визначають надлишок експорту щодо імпорту, наявність якого свідчить про нормальний стан в економіці. Тому величина P завжди має бути більшою за одиницю та за сприятливих умов – постійно збільшуватися.

Характеристикою відкритості економіки країни та ступеня її участі у міжнародному розподілі праці є відношення зовнішньоторговельного обороту до валового внутрішнього продукту або регіонального продукту, якщо ми здійснюємо статистичне оцінювання на рівні окремих регіонів країни:

$$U = \frac{E + I}{Q}, \quad (2)$$

де U – коефіцієнт відкритості економіки;
 Q – валовий внутрішній (регіональний) продукт (відповідно, ВВП або ВРП);
 $E+I$ – обсяг зовнішньоторговельного обороту.

Іншим важливим напрямом оцінювання відкритості економіки є коефіцієнт еластичності, що визначає темпи зростання відкритості. При цьому окремо досліджуються коефіцієнти для експорту та для імпорту товарів. Якщо протягом тривалого часу значний експорт не супроводжується відповідним імпортом, це є автаркією в економіці. Однак значне переважання імпорту над експортом протягом тривалого часу також не завжди свідчить про високий ступінь відкритості економіки, оскільки цього можна досягати завдяки кредитам, субвен-

ціям, переведенню прибутку з-за кордону тощо. Отже, характер розвитку зовнішньої торгівлі відображає відповідний коефіцієнт еластичності:

$$\gamma = \frac{T_E}{T_Q}, \quad (3)$$

де γ – коефіцієнт еластичності зовнішньої торгівлі товарами;

T_E – темп приросту обсягів експорту;

T_Q – темп приросту обсягів ВВП (ВРП).

При посиленні експортної експансії $\gamma > 1$, а при зростанні імпоротної залежності, навпаки, $\gamma < 1$.

Експортною квотою K_E на макрорівні називають відношення обсягу експорту товарів і послуг до ВВП або ВРП:

$$K_E = \frac{E}{Q}. \quad (4)$$

На рівні регіону K_E визначає частку експортованої продукції (товарів) у загальному обсязі виробництва.

Для аналізу наслідків торговельної політики країн у міжнародній практиці використовують коефіцієнт імпоротної залежності, так званий критичний імпорт K_I . Його розраховують як відношення обсягу імпорту до ВВП країни або ВРП за аналізований період:

$$K_I = \frac{I}{Q}. \quad (5)$$

Цей показник визначає залежність рівня національного виробництва від надходження імпорту, тиск якого на економіку постійно змінюється. Інакше кажучи, коефіцієнт K_I визначає питому вагу національного продукту, якого не вистачає для задоволення споживчих потреб внутрішнього ринку та нормального відтворення економіки країни. Західні аналітики визначають безпечний для розвитку економіки розмір критичного імпорту на рівні 10–15%, приділяючи особливу увагу аналізу частки імпорту в експорті промислових товарів.

Ефективність торгівлі також можна визначити питомими показниками експортного потенціалу на одну особу населення та імпортозалежності населення. Факторами, що зумовлюють динаміку цих показників, є величина експорту, імпорту та кількість населення, у тому числі й на регіональному рівні:

$$EP = \frac{E}{P}, \quad (6)$$

$$IZ = \frac{I}{P}, \quad (7)$$

де EP – експортний потенціал на одну особу населення;

IZ – імпортозалежність населення;

P – чисельність наявного населення.

Наведені вище показники можна використувати для динамічного і структурного аналізу з метою розмежування регіонів на “споживачів” та

“донорів”. За своїм економічним змістом ці показники є різноспрямованими: збільшення темпу зростання одного зазвичай веде до зменшення темпу зростання другого. Причому за умов нормального відтворення національного виробництва та збалансованості зовнішньої торгівлі експортний потенціал має поступово зростати, водночас збільшення імпортозалежності визначає пасивну позицію країни на світовому ринку.

Результати обчислення вказаних показників для транскордонних регіонів заходу України наведено у табл. 1, 2 (розрахунки автора за даними [15]). Значимо, що у 2008 році основні показники зовнішньоторгівельної діяльності для України в цілому мають такі значення: $E = 66954,4$ млн. грн.; $I = 85535,3$ млн. грн.; $P = 0,78$. Відповідно, у 2009 році $E = 39695,7$ млн. грн.; $I = 45433,1$ млн. грн.;

$P = 0,87$. Загальний товарообіг України у 2008–2009 рр. скоротився на 44,2%, при цьому експорт – на 40,7%, імпорт – на 46,9%. Позитивним моментом тут є незначне збільшення коефіцієнта покриття (на 0,09 в. п.). При цьому в структурі експорту зросла відносна частка АР Крим, Вінницької, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Київської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської областей та більш за все – м. Києва (на 4,3 в. п.). Падіння у 2009 р. особливо виразне на фоні стрімкого розвитку ЗЕД України у 2006–2008 рр., що супроводжувався зростанням коефіцієнтів експортної квоти, імпоротної залежності та особливо коефіцієнта еластичності торгівлі товарами в більшості регіонів країни.

Таблиця 1

Структура експорту та імпорту товарів за регіонами України, 2008–2009 рр.

Регіони	2008 р.				2009 р.			
	Експорт товарів, E , млн. грн.	Імпорт товарів, I , млн. грн.	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, P		Експорт товарів, E , млн. грн.	Імпорт товарів, I , млн. грн.	Коефіцієнт покриття експортом імпорту, P	
			абсолютне значення	щодо національного рівня			абсолютне значення	щодо національного рівня
Волинська обл.	0,7	1,5	0,37	0,47	0,8	0,9	0,75	0,86
Закарпатська обл.	1,8	2,2	0,64	0,82	2,4	2,1	0,98	1,13
Івано-Франківська обл.	1,1	0,8	1,08	1,38	0,8	0,6	1,31	1,51
Львівська обл.	1,5	3,0	0,39	0,50	2,0	3,6	0,49	0,56
Тернопільська обл.	0,2	0,4	0,39	0,50	0,3	0,4	0,72	0,82
Чернівецька обл.	0,2	0,2	0,78	1,00	0,3	0,2	1,15	1,32
м. Київ	12,9	42,2	0,24	0,31	17,2	45,2	0,33	0,38

Таблиця 2

Статистичні характеристики зовнішньоекономічної діяльності регіонів України, 2007–2008 рр.

Регіони	2007 р.					2008 р.				
	ВРП, Q , млн. грн.	Темп приросту ВРП, T_q , %	Коефіцієнт еластичності торгівлі товарами, γ	Експортна квота, K_e	Коефіцієнт імпоротної залежності, K_i	ВРП, Q , млн. грн.	Темп приросту ВРП, T_q , %	Коефіцієнт еластичності торгівлі товарами, γ	Експортна квота, K_e	Коефіцієнт імпоротної залежності, K_i
Україна в цілому	720731	107,9	0,97	0,35	0,43	948056	102,3	1,03	0,37	0,48
Волинська обл.	10072	112,1	0,96	0,21	0,53	12784	106,1	0,87	0,19	0,54
Закарпатська обл.	10508	108,2	1,30	0,54	0,75	13208	103,9	0,85	0,49	0,74
Івано-Франківська обл.	13916	100,8	0,92	0,36	0,29	17883	97,5	0,56	0,21	0,21
Львівська обл.	27987	105,8	0,98	0,19	0,26	35534	100,7	0,76	0,15	0,38
Тернопільська обл.	8276	108,3	1,20	0,08	0,10	10618	105,1	0,90	0,07	0,17
Чернівецька обл.	6672	108,3	1,08	0,12	0,10	8833	105,4	0,80	0,10	0,12
м. Київ	135900	119,7	0,84	0,20	0,89	169564	104,4	1,30	0,27	1,12

Розглянемо ці процеси на прикладі українсько-польського транскордонного ринку, що формується в межах транскордонного регіону Львівської області та Підкарпатського воєводства. Проведені нами дослідження показали, що відкритість економіки України у 2007–2009 рр. була високою – в межах 85–95%, а відкритість економіки Польщі за аналогічний період – 55–65%, причому в Україні спостерігалось негативне сальдо зовнішньоторго-

вельного обороту. Відповідні тенденції характерні також для економік Львівської області та Підкарпатською воєводства. Так, на Львівщині коефіцієнти експортної квоти та еластичності зменшувалися, тобто негативна тенденція, на жаль, є стійкою. Торгівля України з Польщею у 2009 р. становила близько 4% від загального обсягу торговельних операцій, проте цей напрям співробітництва в останні роки переживає падіння, про що свідчить

його зменшення у 2009 р. порівняно з 2008 р. на 48,1% за експортом та на 49,3% за імпортом, а також стійка тенденція до збільшення частки Польщі у зовнішньоторговельному обороті України за період 2001–2009 рр. Негативне сальдо у торгівлі з Польщею збільшується через перевищення обсягів імпорту над експортом.

Суттєво відрізняється перелік товарів, якими торгують дві країни. В експорті з України до Польщі можна виділити три основні напрями: чорні метали (33%), мінеральні продукти (32%), продукція хімічної промисловості (15%). Причому експорт сировини перевищує половину українського експорту до Польщі, а це означає, що на останній суттєво впливають кон'юнктурні коливання на світовому ринку. Структура польського експорту до України більш диверсифікована. У ній сформувалося понад десять різних товарних напрямів, питома вага кожного з яких становить від 3,5% до 20,0% у загальному обсязі експорту (машини й обладнання, вироби з металів, автомобілі, пластмаси, хімічна продукція, папір, текстиль та ін.).

У зовнішньоторговельному обороті Львівської області за 2001–2008 рр. частка торгівлі з Польщею коливалася в межах 11,8–18,1%. Однак при розгляді часового ряду в цілому спостерігається коливання темпів зростання експорту за зростання відповідного показника щодо імпорту. Частка експорту до Польщі в загальному обсязі експорту області скоротилася з 11,9% у 2001 р. до 7,9% у 2007 р. та збільшилася до 11,8% у 2008 р., а частка імпорту з Польщі постійно збільшувалася: з 16,5% у 2001 р. до 22,7% у 2007 р. та до 28,5% у 2008 р. Це зумовило стрімке зростання негативного торговельного сальдо у торгівлі товарами, яке у 2007 р. досягло 225,8 млн. дол. США, а в 2008 р. – вже 614,0 млн. дол. США. У результаті цих процесів у 2009 р. за значенням коефіцієнта покриття Львівщина серед регіонів України посіла третє місце з кінця (після м. Києва та Київської обл.).

Однак слід зазначити, що державна митна статистика, на даних якої базуються ці висновки, не охоплює повною мірою весь товарний потік, що перетинає митний кордон країни. Особливо це характерно для західних областей України, де мають місце значні обсяги так званої “човникової торгівлі”. Для отримання більш якісних статистичних оцінок, на наш погляд, доцільними є організація та проведення спеціалізованих вибіркового статистичних спостережень за науково обґрунтованою програмою досліджень.

Вищезазначені тенденції ЗЕД дають підстави стверджувати, що активний розвиток торгівлі у рамках українсько-польського транскордонного ринку товарів гальмується трьома групами чинників:

1) економічними (низька конкурентоспроможність української продукції, обмежений доступ до кредитних коштів для розширення експортних

можливостей, високий рівень безробіття, низький рівень прямих іноземних інвестицій);

2) інфраструктурно-інституційними (незадовільний стан технічної інфраструктури, надмірна бюрократизація митних процедур, наявність зловживань на митниці, недостатня кількість прикордонних переходів та швидкісних магістралей, незадовільний рівень законодавчого забезпечення у частині створення підприємств на прикордонних територіях, недостатня кількість та низький рівень розвитку інституцій, що займаються обслуговуванням бізнесу);

3) суспільно-культурними (низький рівень володіння мовою, обмежені знання з історії та регіональної культури сусідньої країни).

Порівняльний аналіз інноваційної інфраструктури прикордонних територій свідчить, що Підкарпатське воєводство, хоч і належить до регіонів Польщі з низьким рівнем розвитку, має значні переваги у забезпеченні інституціями, які підтримують розвиток науково-технічної та інноваційної сфер. Розвинену інституційно-організаційну інфраструктуру Підкарпатського воєводства та наявність наукового потенціалу у Львівській області з огляду на необхідність ринково-інноваційної орієнтації суб'єктів господарювання можна вважати підґрунтям для впровадження інноваційної моделі розвитку транскордонного співробітництва. Ця модель передбачає:

а) обмін науково-технічними розробками між відповідними галузями з високою та середньою інноваційною активністю;

б) надходження новинок від галузей з високою інноваційною активністю до галузей із низькою інноваційною активністю;

в) співпрацю відповідних галузей із низькою інноваційною активністю обох регіонів з метою підвищення рівня інтегральної конкурентоспроможності.

Реалізація такої моделі сприятиме формуванню Львівсько-Підкарпатського транскордонного ринку. З огляду на наявність кваліфікованої робочої сили та близькість до європейських ринків торгівлі з Польщею та Європою, за умов подолання вищезазначених бар'єрів, може стати запорукою відродження економіки прикордонного Львівського регіону.

Слід зазначити, що в економічному аспекті прикордонні регіони більше тяжіють до взаємодії з країнами-сусідами, ніж з іншими регіонами власної країни. Крім впливу історичних факторів, це пояснюється спеціалізацією регіону як торговельних “воріт” певної країни з групою країн-сусідів. Альтернативну позицію демонструє столичний регіон, який через надмірне акцентування на імпорті (та пов'язаній з цим імпортній залежності) формує національні споживчі стереотипи та реалізує політичну функцію утримання регіонів у рамках унітарної держави. Водночас в аспекті ЗЕД сто-

личний регіон характеризується низькою конкурентоспроможністю і, взятий окремо, не здатний самостійно забезпечувати платіжний баланс; це вимагає його активної взаємодії із регіонами, осо-

бливо прикордонними, що мають достатній експортний потенціал, до яких Львівщина наразі не належить.

Список використаних джерел

1. Борисевич В. И. Экономика региона : [учеб. пособ. для студентов экон. спец. вузов] / Борисевич В. И. — Мн. : БГЭУ, 2002. — 212 с.
2. Єрін Д. Л. Статистичні індикатори збалансованості зовнішньої торгівлі / Д. Л. Єрін // Проблеми статистики : зб. наук. праць ; НДІ статистики Держкомстату України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2002. — Вип. 4. — С. 194—200.
3. Зовнішня торгівля України товарами та послугами : [стат. зб. / відп. за вип. А. О. Фризоренко] ; Державний комітет статистики України. — К. : ДП "Інформ.-аналіт. агентство", 2009. — Т. 1. — 2009. — 168 с.
4. Князева Т. В. Показатели статистики внешнеэкономических связей / Князева Т. В., Луганов К. Ю. — М. : МЭСИ, 1991. — 234 с.
5. Лексин В. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / Лексин В. Н., Швецов А. Н. — М. : Эдиториал УРСС, 2003. — 368 с.
6. Елисеєва И. И. Международная статистика : [учеб. пособ.] / Елисеєва И. И., Костева Т. В., Хоменко Л. М. — Мн. : Вышэйшая школа, 1995. — 224 с.
7. Методологічні положення розрахунку індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі у зовнішній торгівлі товарами // Методологічні положення зі статистики / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Держкомстат України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — Вип. 2. — Т. 2. — 2006. — С. 158—181.
8. Методологічні положення статистики зовнішньої торгівлі України товарами // Методологічні положення зі статистики / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Держкомстат України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — Вип. 2. — Т. 2. — 2006. — С. 130—157.
9. Полюнев А. О. Межрегиональная экономическая дифференциация: методология анализа и государственного регулирования / Полюнев А. О. — М. : Эдиториал УРСС, 2003. — 208 с.
10. Постанова Кабінету Міністрів і Національного Банку України "Про заходи щодо створення єдиної бази статистичних даних та статистичної звітності про зовнішньоторговельні операції" від 03.04.1996 р. № 391 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=391-96-%EF>
11. Сейфулаєв М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики / М. Сейфулаєв, В. Капицин // Маркетинг. — 2001. — № 1. — С. 3—7.
12. Статистика внешней торговли: понятия, разработка и распространение. — Luxembourg : Eurostat, 1994. — 219 с.
13. Третьяк В. В. Экспортный потенциал региона при оценке возможностей регионального внешнеэкономического развития / В. В. Третьяк // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 12. — С. 110—117.
14. Handbook of International Trade and Development Statistics 1994. — New-York : United Nations, 1995. — 431 p.
15. Methodological Notes on Deflation of Trade Statistics. — London : CSO, 1994. — 36 p.

УДК 314.74

Н. В. Звірід,
аспірантка,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Кількісні методи аналізу впливу трудової міграції на соціально-економічний розвиток регіону

Досліджено вплив трудової міграції на соціально-економічний розвиток регіону. Розглянуто кількісні методи аналізу впливу, зокрема запропоновано підхід до розрахунку втрат ВВП від трудової міграції.

Ключові слова: міграція робочої сили, кількісні методи аналізу трудової міграції, вплив трудової міграції на економіку, статеві-вікова структура трудових мігрантів, втрати ВВП.

Трудова міграція – це міграція носіїв робочої сили на постійній або тимчасовій основі, зумовлена їх бажанням більш вигідно реалізувати свою здатність до праці. Наразі цей процес відіграє провідну роль у розвитку сучасних міжнародних відносин. Трудові міграції населення, що відбуваються внаслідок нерівномірності економічного розвитку як регіонів держави, так і окремих країн,

завжди є процесом географічним за формою прояву та соціально-економічним за змістом. Масовий характер цього явища призводить до перерозподілу потенціалу країн – експортерів робочої сили та її імпортерів. Через певний час після прибуття на нове місце людина розпочинає трудову діяльність, що суттєво впливає на її подальше перебування у країні. Зі здобуттям незалежності населення України отримало право на вільне пересування та віль-

ний перетин державного кордону. В умовах переходу до ринкової економіки, що супроводжувався економічною кризою, безробіттям, неповною зайнятістю, низькими доходами працівників, затримками виплати заробітної плати та пенсій, багато людей були змушені шукати заробіток за кордоном. Трудові міграції в Україні були і залишаються одним із наймасовіших видів територіального переміщення населення, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

У теперішній час вивченням міграційних процесів займаються такі вітчизняні вчені: Т. Драгунова [1], Е. Лібанова [2; 3], О. Малиновська [4; 7], О. Позняк [2; 5], О. Пуригіна [6], О. Хомра [7] та ін. Водночас недостатньо розробленими залишаються методологічні засади забезпечення статистичного аналізу впливу міграційних потоків на соціально-економічний розвиток регіону. Це і зумовлює потребу у дослідженні проблеми, порушеної автором у цій роботі.

Метою статті є аналіз показників, з допомогою яких можна визначити вплив трудової міграції на соціально-демографічний та економічний розвиток регіону і країни в цілому.

Як будь-яке економічне явище, міграція робочої сили є детермінуючим чинником, тобто має різноманітні наслідки, що проявляються як у країнах-експортерах, так і в країнах-імпортерах. Обом сторонам міграція робочої сили приносить і вигоди, і втрати. Аналіз статистичних даних свідчить, що зазвичай більше вигод одержує країна – імпортер робочої сили, а у країнах-експортерах втрати перевищують вигоди. Але в рамках світового господарства загалом вільна трудова міграція є позитивним явищем, оскільки свобода пересування дає змогу людству збільшувати обсяги світового виробництва.

Обсяг та динаміка зовнішньої трудової міграції істотно впливають на економіку України, насамперед її західних регіонів. При цьому негативними наслідками трудової міграції є:

- помітне зменшення в регіоні конкурентоспроможної частини робочої сили (особливо науковців і фахівців), що спричинило уповільнення темпів науково-технічного прогресу;
- скорочення кількості молодих освічених людей, що зумовлює старіння нації та погіршення трудових ресурсів потенціалу в регіоні;
- збільшення кількості дітей, залишених батьками на родичів або на близьких знайомих (це найгостріше питання, оскільки діти практично залишаються сиротами при живих батьках);
- зростання рівня злочинності та соціально-напруження у суспільстві через міжнаціональні конфлікти.

Серед позитивних наслідків трудової міграції варто зазначити такі:

- одержання від трудових емігрантів додаткової іноземної валюти у формі грошових переказів, що у свою чергу зумовлює підвищення платоспроможного попиту та стимулювання ви-

робництва. Так, на Тернопільщині, за оцінками місцевої влади, щорічні перекази від працівників-мігрантів становлять близько 100 млн. дол. США [8];

- створення спільних підприємств з іноземними засновниками і на цій основі – додаткове інвестування коштів в економіку;
- зниження безробіття на національному ринку робочої сили;
- можливість для працеспроможного населення реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, покращити матеріальне становище;
- приєднання ринку робочої сили регіону до світового ринку праці;
- спонукування українських працівників до продуктивнішої діяльності шляхом створення конкуренції з закордонними фахівцями;
- покриття дефіциту фахівців рідкісних професій і низької (або навпаки, високої) кваліфікації за рахунок іноземної робочої сили.

Розглянемо більш детально запропоновані науковцями показники, що використовуються для визначення впливу аналізованого явища на економіку та соціально-демографічний розвиток.

Переміщуючись із однієї країни в іншу, трудові мігранти насамперед змінюють чисельність та структуру населення. Оцінка впливу міграцій на динаміку цих показників визначається за міжпереписний період, при цьому побудова моделі ґрунтується на використанні інформації про чисельність населення на моменти переписів та кількість народжених і померлих протягом міжпереписних періодів без урахування даних поточного обліку міграцій. Модель оцінки впливу міграцій на зміни чисельності та статеві-вікової структури населення базується на поєднанні двох методів: балансового та коефіцієнтів дожиття. Виходячи з того, що чисельність населення може змінюватися природним та механічним шляхами, а статистика першого налагоджена досить добре, достатньо точну інформацію про останній можна одержати, зіставивши загальний приріст населення за міжпереписний період (різницю між чисельністю населення на два моменти переписів) та його природний приріст (різницю між кількістю народжень та смертей) за цей самий проміжок часу, або:

$$S = P_1 - P_0 - (N - M),$$

де S – сальдо міграцій за міжпереписний період; P – чисельність населення; підрядкові індекси 0 та 1 відносять показник, відповідно, до кінця міжпереписного періоду (дату певного перепису) та початку міжпереписного періоду (дату попереднього перепису); N, M – відповідно, кількість народжених та померлих за міжпереписний період.

Для визначення впливу міграції на чисельність окремих статеві-вікових груп застосовують метод коефіцієнтів дожиття. Суть цього методу полягає у зіставленні фактичної чисельності певної статево-вікової групи населення віком x на момент перепису та її очікуваної чисельності, розрахованої на

основі даних про кількість осіб, молодших на тривалість міжпереписного періоду t , на час проведення попереднього перепису (тобто осіб віком $(x-t)$) та коефіцієнтів їх дожиття до віку x . Розрахунки останніх базуються на рівнях смертності у міжпереписний період. Цей метод менш точний, ніж балансний.

Для визначення впливу міграцій на динаміку чисельності населення в цілому або певної вікової групи слід співвіднести зміну чисельності населення (відповідної групи) в результаті міграцій за певний проміжок часу та очікувану чисельність (за відсутності міграційних переміщень) на кінець досліджуваного періоду.

Трудова міграція є одним із чинників, що зумовлюють зміну освітнього рівня населення. Шляхом залучення переважно молодих, добре освічених людей міграційні процеси сприяють підвищенню освітнього потенціалу населення регіонів-реципієнтів але, відповідно, призводять до зниження показників досягнутого освітнього рівня в регіонах-донорах. Для визначення кількісних параметрів впливу міграцій на трансформацію освітнього потенціалу можна використати запропонований О. Малиновською показник інтенсивності зміни освітнього потенціалу населення певного регіону внаслідок міграційного руху, що розраховується за формулою:

$$Ed_i = \sum_{j=1}^J k_j S_{ij} / P_i,$$

де k – кількість років освіти за відповідним рівнем якісної градації освіти (повна вища, базова вища, початкова вища, повна загальна середня, базова загальна середня, початкова загальна); S – сальдо міграцій населення (в абсолютному вираженні) за рахунок осіб, які мають освіту певної градації; P – середньорічна чисельність населення; i, j – підрядкові індекси, що відносять величини, відповідно, до регіону ($i = 1, 27$) та рівня градації освіти ($j = 1, J; J = 7$) [4, с. 134].

Трудові міграції є важливим чинником реалізації трудового потенціалу населення. Для країн масової трудової еміграції, до яких належить і Україна, великого значення набуває оцінка потенціальних показників трудової міграції. Для цього в науковий обіг було введено поняття “зовнішньотрудовий потенціал”, що тлумачиться як частина потенціалу населення, реалізована за межами країни. Іншими словами, зовнішньотрудовий потенціал – це та частина трудового потенціалу населення, що реалізується поза державою та визначається як кількість людино-років трудового життя, які відпрацює за кордоном сукупність мешканців країни (регіону) за існуючого порядку вимирання, тенденцій стаціонарної міграції, а також закономірностей змін рівнів зайнятості та участі у трудовій міграції з віком [4, с. 138]. При цьому кількісне оцінювання зовнішньотрудового потенціалу базується на принципах потенційної демографії. Алгоритм розрахунку цього показника включає:

- побудову загальної таблиці смертності та обчислення очікуваної тривалості життя населення;
- побудову комбінованої таблиці смертності та міграції (стаціонарної, пов'язаної зі зміною місця проживання) шляхом коригування чисел тих, хто доживає до певного віку (l_x), на повіковий рівень сальдо міграцій населення з відповідним перерахунком інших показників таблиці;

- побудову таблиць трудового життя населення шляхом введення у комбіновану таблицю смертності та міграції коефіцієнтів зайнятості з подальшим розрахунком трудового потенціалу населення;

- виявлення кількості людино-років трудової діяльності за кордоном для окремих вікових груп:

$$L_{mx} = l_{mx} \cdot d_{m,x} \cdot \tau_{mx},$$

де L_{mx} – кількість людино-років трудової діяльності за кордоном віком x років; (скоригована на стаціонарну міграцію); l_{mx} – кількість тих, хто доживає до віку x років; $d_{m,x}$ – рівень участі у трудових міграціях для осіб віком x років (відношення кількості осіб віком x , які хоча б один день протягом року пропрацювали за кордоном, до загальної чисельності вікової групи x); τ_{mx} – середня тривалість перебування за кордоном (у частках року) одного трудового мігранта вікової групи x років;

- побудову таблиць зовнішньотрудового потенціалу шляхом введення одержаних показників у комбіновану таблицю смертності, міграції та трудового життя населення з метою розрахунку зовнішньотрудового потенціалу кожної вікової групи стаціонарного населення за весь очікуваний період життя;

- коригування отриманих величин потенціалів окремих поколінь відповідно до чисельності вікових груп реального населення й обчислення сумарних показників для усього населення;

- розрахунок середньої очікуваної тривалості трудового життя у стані зовнішньої трудової міграції для сукупності новонароджених та осіб, які дожили до певного віку.

Для кількісного визначення впливу трудової міграції на ринок праці відділом міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України була розроблена методика кількісної оцінки впливу трудових міграцій на розвиток ринку праці. Ця методика потребує наявності таких вихідних абсолютних даних:

- чисельність економічно активного населення (A);

- чисельність зайнятого населення (E);

- чисельність безробітних ($U, U=A-E$);

- кількість актуальних трудових мігрантів, або осіб, які працюють за кордоном на момент спостереження (M_a);

- кількість осіб, які не формують попит на робочі місця на внутрішньому ринку праці завдяки заощадженням, накопиченням за рахунок прикладання праці за кордоном (R_m);

- кількість осіб, які відкрили власну справу (як підприємці, роботодавці) за рахунок міграційних заробітків (B_m);
- кількість осіб, які відкрили власну справу (на умовах самозайнятості) за рахунок міграційних заробітків (SE_m);
- кількість осіб, які працюють на підприємствах, організованих трудовими мігрантами (EE_m); цей показник може бути визначений шляхом множення кількості роботодавців із числа колишніх мігрантів на середню кількість працівників підприємства, створеного колишніми мігрантами.

Гіпотетична чисельність економічно активного населення за умови відсутності трудових міграцій (A_{wm}) визначається за формулою:

$$A_{wm} = A + R_m + M_a.$$

Кількість зайнятих за відсутності міграцій (E_{wm}) становила б:

$$E_{wm} = E - SE_m - B_m - J_m.$$

За результатами обчислення гіпотетичної чисельності економічно активного та зайнятого населення, можна встановити гіпотетичну (за відсутності зовнішніх трудових міграцій) кількість безробітних (U_{wm}) за формулою:

$$U_{wm} = A_{wm} - E_{wm} = A + R_m + M_a - E + SE_m + B_m + J_m.$$

Визначити зовнішній вплив трудових міграцій на розвиток ринку праці можна шляхом порівняння його фактичних показників із гіпотетичними [4, с. 138].

Трудова міграція здійснюється, в основному, для поповнення бюджетів окремих сімей. Грошові перекази та валютні кошти, які самі мігранти ввозять на Батьківщину, суттєво впливають на соціальний та економічний розвиток і країни-донора, і країни-реципієнта, і світової спільноти загалом. Розрахувати обсяги заробітків трудових мігрантів з України за кордоном (W_m) можна за такою формулою:

$$W_m = \bar{\tau}_m \cdot N_m \cdot \bar{\omega},$$

де $\bar{\tau}_m$ – середня тривалість прикладання праці українського трудового мігранта за кордоном; N_m – кількість українських трудових мігрантів; $\bar{\omega}$ – середній розмір зарплати українського заробітчанина за кордоном протягом певного періоду (година, день, тиждень, місяць), де N_m та $\bar{\omega}$ мають однакові одиниці вимірювання.

За відсутності достовірних статистичних даних щодо розміру доходу українських заробітчаних використання показника середньої заробітної плати є не коректним; після підстановки наявних статистичних даних формула набуває вигляду [3, с. 144]

$$\sum \dot{W}_m = \bar{\tau}_m \cdot \sum_{i_c=1}^{I_c} \sum_{i_b=1}^{I_b} \sum_{i_s=1}^{I_s} (N_{lq, i_c, i_b, i_s} \cdot \omega_{lq, i_c, i_b, i_s} + N_{hg, i_c, i_b, i_s} \cdot \omega_{hg, i_c, i_b, i_s}),$$

де N_{lq} , N_{hg} – відповідно, кількість низько- та висококваліфікованих працівників із України; ω_{lq} , ω_{hg} – відповідно, заробітна плата низько- та висококваліфікованого працівника з України за певний період (година, день, тиждень, місяць); i_c, i_b, i_s – підрядкові індекси, що відносять величини, відповідно, до країни прикладання праці трудового мігранта з України ($i_c = 1, I_c$; I_c – загальна кількість країн прикладання праці трудових мігрантів з України); галузі прикладання праці трудового мігранта з України ($i_b = 1, I_b$; I_b – загальна кількість галузей прикладання праці трудових мігрантів з України); статі трудового мігранта ($i_s = 1$ – чоловіча стать, $i_s = 2$ – жіноча стать).

Для визначення впливу трудової міграції на економіку регіону (країни) пропонуємо розрахувати втрати ВВП, оскільки частина працездатного населення не бере участі у його формуванні через виїзд за межі своєї країни. Ці втрати можна обчислити за формулою:

$$W_{S_{GDP,m}} = \frac{GDP}{S_1} \cdot S_m,$$

де $W_{S_{GDP,m}}$ – втрати ВВП від трудової міграції; GDP – валовий внутрішній продукт, вироблений за відповідний період; S_1 , S_m – середня кількість зайнятого населення та трудових мігрантів за відповідний період.

Підставивши у формулу відповідні офіційні статистичні дані (тобто валовий регіональний продукт (далі – ВРП), кількість зайнятих у відповідних областях та кількість осіб, які тимчасово працювали за кордоном), розрахуємо втрати від трудової міграції для кожної області Західного регіону (табл. 1, за даними [9]).

Таблиця 1

Втрати ВВП від трудової міграції

(тис. грн.)

Регіони Роки	Волинська область	Закарпатська область	Івано-Франківська область	Львівська область	Рівненська область	Тернопільська область	Чернівецька область	Західний регіон
2001	252,3	3157,5	1541,5	1482,7	1590,8	1740,3	347,7	10173,9
2002	6,3	1506,3	1280,3	1497,8	1791,0	582,0	150,3	6665,4
2003	23,3	1653,9	2929,0	256,4	1083,5	33,1	15,7	5677,5
2004	11,8	3013,9	1039,3	2170,9	1062,5	132,4	–	7661,0
2005	91,5	3392,6	2080,9	613,8	1306,0	24,2	–	7741,0
2006	142,9	4745,6	2274,9	–	498,5	109,7	–	8378,0
2007	3574,8	9882,4	1714,5	155,9	4928,9	97,7	–	21867,4
2008	11804,7	6888,6	6270,1	15839,9	3297,0	4048,3	23,2	47522,9

Дані таблиці свідчать, що втрати ВРП від трудової міграції за аналізований період постійно зростають. За даними лише офіційної статистики щодо трудових мігрантів у 2001 році, Західний регіон недоотримав 10173,9 тис. грн. ВРП, а в 2008 році ця сума вже дорівнювала 47522,9 тис. грн., тобто збільшилася майже у 5 разів.

У 2008 році найбільші втрати ВРП від трудової міграції мали місце у Волинській (11804,7 тис. грн.) та Львівській (15839,9 тис. грн.) областях, а впродовж усього аналізованого періоду найбільше ВРП недоотримала Закарпатська область. Якщо ж урахувати кількість неофіційних трудових мігрантів, то ці суми можна збільшити в 5–7 разів [10]. Тобто якщо б ці особи були працевлаштовані на території західного регіону, валовий регіональний продукт міг бути на 15–20% більший.

Аналізуючи вищевикладене, можна стверджувати, що інструментарій для дослідження впливу трудової міграції на соціально-демографічний та економічний розвиток потребує вдосконалення,

зокрема шляхом розробки нових показників для кількісного оцінювання такого впливу.

Отже, на нашу думку, внаслідок трудової міграції українське суспільство втрачає більше, ніж отримує, оскільки позитивним для того чи іншого регіону є лише постійне надходження значних валютних сум із-за кордону (що сприяє економічному розвитку регіону) та зменшення кількості безробітних. Водночас відсутність точної статистичної інформації щодо валютних надходжень від заробітчан не дає можливості робити надійні порівняння економічних вигод та втрат від трудової міграції для конкретних регіонів України.

Також не враховується, що регіон втрачає значну частину трудових ресурсів і трудового потенціалу (оскільки значна частина молоді з часом виїжджає за межі України до своїх батьків). Крім того, трудова еміграція спричинює ефект “постаріння” вікової структури населення регіону, і, як наслідок, – збільшується коефіцієнт демографічного навантаження на працездатне населення.

Список використаних джерел

1. Драгунова Т. А. Просторовий аналіз міграційного процесу в м. Києві / Драгунова Т. А. // Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 73–80.
2. Лібанова Е. М Зовнішні трудові міграції населення України / за ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
3. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу / Лібанова Е. М.; Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – К.: КНЕУ, 2008. – 328 с.
4. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / Малиновська О. А. – К.: Бланк – Прес, 2004. – 254 с.
5. Позняк О. В. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. – Умань: СПД Сочінський, 2007. – 276 с.
6. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція: [навч. посіб.] / Пуригіна О. Г., Сардак С. Е. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 312 с.
7. Пирожков С. Внешние трудовые миграции в Украине: социально-экономический аспект / Пирожков С., Малиновская Е., Хомра А. – К.: Совет нац. безопасности и обороны Украины, Нац. ин-т проблем международной безопасности, 2003. – 284 с.
8. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти / Міністерство праці та соціальної політики України; Тернопільська облдержадміністрація. – Тернопіль: Лідер, 2002. – 44 с.
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Соціально-економічне становище регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
10. Сайт Державного комітету України у справах національностей та релігій. Департамент у справах біженців та притулку. Мігранти та біженці в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scnm.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.

**Охорона земельних ресурсів Житомирщини:
статистичний аспект**

Висвітлено актуальні проблеми охорони земельних ресурсів Житомирщини. На основі офіційної статистичної інформації проаналізовано заходи, спрямовані на підвищення якості ґрунтів.

Ключові слова: землекористування, охорона земель, статистичні дані, еколого-економічний стан.

У житті суспільства земля відіграє важливу екологічну, економічну і політичну роль. Земля – це територія держави, а також загальний предмет людської праці, основний засіб виробництва у сільському господарстві, об'єкт господарської діяльності людини. Земля використовується також як фундамент, просторовий операційний базис для розвитку всіх галузей народного господарства. Так, за даними наукових джерел [1; 2], за рахунок земельних ресурсів у нашій країні формується близько 99% обсягу продовольчого фонду та 2/3 фонду товарів споживання. Саме тому Конституція України (ст. 13) визначає, що “земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України, ... є об'єктами права власності Українського народу” [3, с. 7].

На законодавчому рівні поняття “земля” тлумачиться як поверхня земної кулі, що знаходиться у межах державних кордонів України. У цьому розумінні земля вимірюється квадратними метрами, кілометрами, гектарами. Очевидно, що при характеристиці терміна “земля” в юридичному аспекті як об'єкта правової охорони від шкідливих впливів, зміст аналізованого поняття повинен охоплювати інші елементи, що стосуються, насамперед, якісного стану землі.

У контексті охорони земель від забруднення та інших факторів деградації говорять про охорону ґрунтів. Ґрунт – це родючий поверхневий шар землі, що утворився у результаті тривалої взаємодії органічних і неорганічних природних чинників. Його товщина становить від декількох сантиметрів до двох метрів. Тому варто підкреслити, що метою правової охорони землі є не забезпечення незмінності її загальної площі (що в основному не потребує значних зусиль), а зберігання, відновлення та поліпшення якісного стану земель.

Необхідність комплексного еколого-економічного аналізу заходів з охорони земельних ресурсів, які б ураховували передусім екологічну складову при вартісній оцінці останніх, зумовлена потребою суспільства у повноцінному середовищі існування. Проблеми охорони земельно-ресурсного потенціалу висвітлюють у своїх працях А. Даниленко, Б. Данилишин, Л. Новаковський, П. Саблук, А. Сахнович, В. Ситник, І. Яримчук та інші вітчизняні автори. Наукові розробки у сфері формування еколого-інформаційної бази в

© Т. В. Кобилінська, 2010

аграрному секторі економіки започаткували В. Данилко, О. Осауленко, Л. Опря, Є. Чекотовський. Проте окремі аспекти цієї проблематики, зокрема питання охорони землі у процесі формування й розвитку сталого екологічно безпечного землекористування, зумовлюють необхідність подальших наукових розвідок.

Метою дослідження є визначення еколого-економічної оцінки земельних ресурсів та аналіз заходів щодо їх охорони та відтворення. Об'єктом дослідження є земельні ресурси Житомирського регіону.

У контексті реформування економічної системи нашої країни земля була і залишається основним надійним ресурсом “оздоровлення” економічної ситуації, що наразі склалася. Подолання економічної кризи через залучення в ефективний обіг земельно-ресурсного потенціалу та вдосконалення земельних відносин має розглядатись як пріоритетний стратегічний напрям розвитку України та її регіонів. Однак, незважаючи на це, використання земельних ресурсів нині має економічно неприродний, руйнівний характер і здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування [4, с. 28].

Необхідно зазначити, що сучасний економічний стан земельних ресурсів переважної частини Житомирщини характеризується як напружений та демонструє тенденцію до погіршення, а подекуди характеризується як кризовий. Це суттєво ускладнює соціально-економічний розвиток регіону, негативно впливає на ландшафтне і біологічне різноманіття, здоров'я та умови проживання населення. Проведені нами дослідження свідчать, що сучасне використання земельних ресурсів Житомирщини не відповідає вимогам раціонального природокористування. Загальна площа сільськогосподарських угідь та ріллі упродовж останніх п'яти років суттєво не змінюється і станом на 01.01.2009 р. складає відповідно 1599,9 і 1092,8 тис. га [5, с. 97].

У структурі сільськогосподарських земель найбільшу частку території регіону займає рілля – 71,6%, пасовища складають 12,5% і 8,6% – сіножаті. Розораність сільськогосподарських угідь становить близько 65,4%, що на 14,0% менше, ніж у середньому по Україні. Проте у Брусилівському та Черняхівському районах поліської частини області, а також в Андрушівському, Любарському, Попільнянському, Ружинському районах лісо-

степової частини області розораність сільськогосподарських угідь більша, ніж у середньому по країні. Високі показники розораності не є екологічно оптимальними, адже наукою і практикою доведено, що при їх підвищенні істотно знижується екологічна стійкість ландшафту. Поліпшити екологічну ситуацію можна шляхом збільшення у структурі земель частки екологічно стійких угідь (лісів, природних сіножатей та пасовищ, водойм), оскільки вони сприятливо впливають на екологічний стан прилеглої земельної території.

За даними бонітування ґрунтів за їх якість, середній бал бонітету сільськогосподарських угідь Житомирщини складає 26 (по Україні – 41). За цим показником область займає останнє (25-ге) місце у державі. При цьому у поліській частині регіону середній бонітет ґрунтів нижчий, ніж у південній (лісостеповій) частині та складає 16 балів [5, с. 98].

У цілому по області землі дуже високої якості (2–3-й клас) майже відсутні. Якісні землі (4-й клас) займають площу 51,1 тис. га, на них за рахунок природної родючості можна отримати врожай зернових до 30 ц / га. Землі середньої якості (5–6-й клас) складають 525 тис. га (відповідно, врожайність зернових для них становить до 22 ц / га). На 341 тис. га земель низької якості без застосування засобів хімізації урожайність зернових не перевищує 10 ц / га.

За даними агрохімічного обстеження, вміст гумусу в ґрунтах Житомирської області знаходиться на низькому рівні та постійно знижується. Середньообласний показник вмісту гумусу в ґрунтах – 1,92%. Площа ґрунтів із низьким вмістом гумусу становить 714,4 тис. га. У Коростенському, Народицькому, Овруцькому, Олевському районах ґрунти з дуже низьким та низьким вмістом гумусу складають 90,3–92,6%.

Одним із найсуттєвіших факторів зниження продуктивності земельних ресурсів та деградації агроландшафтів є ерозія. Так, за даними офіційної статистики, щороку площа еродованих земель країни збільшується на 80–100 тис. га. Підраховано, що з продуктами ерозії щорічно виноситься 11 млн. т гумусу; 0,5 млн. т азоту; 0,4 млн. т фосфору; 0,7 млн. т калію, втрати яких компенсуються внесенням добрив лише на 20–25%. Екологічно-економічні збитки через ерозію ґрунтів щорічно перевищують 9,1 млрд. грн. [1, с. 273]. Крім того, ерозія є основним і найбільш небезпечним дестабілізуючим фактором екологічної ситуації для ландшафтів, що призводить до забруднення та замулення струмків, річок, ставків [6, с. 10]. Загальна площа сільськогосподарських угідь регіону, що знаходяться під згубним впливом ерозії, становить 104,8 тис. га, з них: водної ерозії – 83,9 тис. га, вітрової – 20,9 тис. га, одночасно водної та вітрової ерозій – 87,8 тис. га. Процеси водної ерозії переважають у лісостеповій частині області, що пов'язано

з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, та на території Словечансько-Овруцького кряжа, в Овруцькому районі, що розташований на Поліссі. Землі, що знаходяться під дією вітрової ерозії, майже рівномірно поширені по території області. Найбільше еродованих земель у таких районах: Ружинському – 29,6% сільськогосподарських угідь, Любарському – 14,2%, Попільнянському – 11,1%. Процеси водної ерозії дуже виражені на 11,9 тис. га сільськогосподарських угідь, середньо виражені – на 20,2 тис. га, слабо виражені – на 51,8 тис. га.

Ґрунтовий покрив зони деградує не тільки під впливом ерозії, але й у результаті постійного посилення антропогенного втручання у ґрунтоутворювальний процес. Якщо ерозія ґрунтів певною мірою має місцевий характер, то деградація їх від антропогенного впливу охоплює майже всю територію сільськогосподарських угідь. Одним із поширених втручань є збільшення глибини оранки до 20–29 см. Гумусовий горизонт дерново-підзолистих та ясно-сірих ґрунтів не перевищує 18 см. Обробіток без обертання скиби в наукових джерелах називають ґрунтозахисним, плоскорізним, чизельним, мінімальним або безполлицевим. Глибина основного обробітку без обертання скиби під більшістю культур у зоні Полісся традиційно складає 18–20 см. Дослідженнями Інституту сільського господарства Полісся встановлено, що на схилах під кутом три градуси плоскорізний обробіток порівняно з оранкою в 3–4 рази скорочує рідкий стік та у 3,5 раза зменшує каламутність потоку. Інтенсивність вітрової ерозії за безплужного обробітку значно знижувалась. У середньому за 1995–1997 рр. відносна стійкість ґрунту щодо оранки зросла у 129 разів [7, с. 65]. Саме тому обробіток без обертання скиби, головною ознакою якого є збереження на поверхні рослинних решток (стерня, стебла, гичка та ін.), розпушення та подрібнення маси ґрунту оброблюваного шару без суттєвої зміни його положення у вертикальній та горизонтальній площинах, характеризується високим ґрунтозахисним ефектом.

Станом на 01.01.2001 р. в області нараховується 358,4 тис. га осушених земель, із них 0,3 тис. га мають рівень залягання ґрунтових вод менше 0,5 м; 296,3 тис. га – від 0,5 до 1,5 м; 61,8 тис. га – більше 1,5 м. Загальна площа перезволожених ґрунтів складає 79,2 тис. га (7,3% ріллі), а площа заболочених ґрунтів – 284,9 тис. га (26,4% ріллі) [5, с. 99].

Слід зазначити, що останнім часом у регіоні посилюються процеси деградації ґрунтового покриву, зумовлені техногенним забрудненням. Найбільшу небезпеку для навколишнього природного середовища становить забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, збудниками хвороб. Основними забруднювачами землі в регіоні є радіоактивні речовини (результат Чорнобильської катастрофи) та залишки хімічних засобів

захисту рослин. За даними офіційної статистики, станом на 01.01.2001 р. в області нараховувалося 1417,7 тис. га землі, забрудненої радіонуклідами, що складає 47,5% від загальної території області [5, с. 98]. Основними забруднювачами є Cs¹³⁷ та Sr⁹⁰. До зони відчуження належить 0,1 тис. га земель на території Народицького району. Із 95,3 тис. га зони обов'язкового (безумовного) відселення 4,9 тис. га складають сільськогосподарські угіддя, 70,4 тис. га – лісовкриті площі, 1,0 тис. га знаходиться у межах населених пунктів та 18,0 тис. га – інші площі. Загальна площа земель зони добровільного (гарантованого) відселення складає 600,3 тис. га, з них: сільськогосподарські угіддя – 129,9 тис. га, лісовкриті площі – 399,2 тис. га, у межах населених пунктів – 41,5 тис. га, інші землі – 33,4 тис. га; 11,0 тис. га відведено для розширення існуючих та будівництва нових промислових підприємств, передано у власність громадянам 103,2 тис. га. Територія зони посиленого радіологічного контролю складає 721,6 тис. га, з них: сільськогосподарські угіддя – 359,0 тис. га, лісовкриті площі – 268,9 тис. га, у межах населених пунктів – 62,0 тис. га, інші землі – 31,7 тис. га, передано у приватну власність громадянам 341 тис. га.

Наведений перелік еколого-економічних проблем деградації земель не є повним, але він вражає масштабами та характером наслідків неефективного використання основного багатства країни. Водночас спостерігається деяке послаблення інтенсивності, зумовлене тим, що значна частина орних земель нині не обробляється. Слід також визнати, що реформування земельних відносин, зміна форм власності й господарювання наразі не привели до

поліпшення використання земель, підвищення продуктивності землеробства, оскільки сама лише форма власності на землю, якою б вона не була, не може гарантувати захист земель від деградації та виснаження, якщо ці питання не регулюються державою.

За останні роки істотно зменшилися капіталовкладення у природоохоронні заходи та знизився рівень освоєння цих коштів. Трансформація земельних відносин, на жаль, не супроводжувалася збільшенням обсягу проектних робіт з охорони та поліпшення земель. У 2008 році на проведення заходів щодо зменшення площі еродованих земель на території області було використано 789,8 тис. грн., у т. ч. коштів із державного бюджету – 40,0 тис. грн., обласного бюджету – 749,8 тис. грн. (у т. ч. 100,0 тис. грн. – кошти обласного фонду охорони навколишнього природного середовища). За ці кошти було профінансовано:

- проектування та будівництво протиерозійних і гідротехнічних споруд для захисту від водної ерозії земель Словечансько-Овруцького кряжа – 749,8 тис. грн.;
- виготовлення проектної документації з рекультивуації порушених земель на території Андріївської сільської ради Черняхівського району – 40,0 тис. грн.

Ураховуючи деструктивний (з позиції екології) характер землекористування у регіоні, що призводить до погіршення якісного стану ґрунтів, важливого значення набуває проблема проведення заходів з їх вапнування (табл. 1, за даними [8; 9]).

Таблиця 1

Динаміка проведення вапнування ґрунтів Житомирської області

Показники \ Роки	1995	2000	2005	2006	2007	2008
Проведено вапнування ґрунтів, тис. га	30,8	3,5	4,0	8,0	8,2	9,5
Внесено вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т	188,0	22,8	23,1	55,9	54,3	57,2

Дані табл. 1 свідчать, що на Житомирщині площі вапнування ґрунтів з 1995 р. до 2008 р. зменшились у 3,2 раза і склали 9,5 тис. га. Майже у такому самому співвідношенні за цей період зменшились обсяги внесення вапнякового борошна та інших вапнякових матеріалів.

Таким чином, нинішній стан земельних ресурсів Житомирщини викликає стурбованість і вимагає перегляду існуючої системи землекористування, а також територіальної організації виробничих сил та впровадження наукової моделі землекористування. Обґрунтування та розробка такої моделі є надзвичайно важливою природничо-науковою та еколого-економічною проблемою, що має вирішуватися на основі дотримання балансу між інтенсифікацією використання земель для забез-

печення необхідного економічного зростання та збереженням земельних ресурсів.

Упровадження науково обґрунтованої системи охорони земель передбачено Земельним кодексом України. У його розвиток Верховною Радою України прийнято понад 20 законодавчих актів, що регулюють окремі аспекти використання та охорони земель. У теперішній час ці питання мають стати одними з головних при визначенні напрямів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Надалі земля повинна залишатися під особливою охороною держави. При цьому, на думку автора, важливо розробити стратегічні напрями раціоналізації землекористування. Реалізація останніх дозволить оптимізувати регіональну структуру землеволодіння, підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь та посилити

екологічну стійкість агроландшафтів. Важливим етапом виконання цього завдання є розробка методології формування всебічної інформаційної бази щодо використання й охорони земельних ресурсів як національного багатства України.

Список використаних джерел

1. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. М. та ін.]. — К. : РВПС України, 1999. — 716 с.
2. Формування ринку землі в Україні / [Галушко В. П., Білик Ю. Д., Даниленко А. С. та ін.]; за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. — [2-ге вид., перероб. та доп.]. — К. : Урожай, 2006. — 280 с.
3. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
4. Осіпчук С. Про охорону земель в Україні / С. Осіпчук // Землевпорядний вісник. — 2006. — № 2. — С. 28–37.
5. Національна доповідь “Про стан навколишнього природного середовища в Житомирській області за 2008 рік” [Електронний ресурс]. — Режим доступу .
www.donps.zhitomir.net — Назва з титул. екрана.
6. Данилко В. К. Статистична оцінка стану, використання та охорони земельних ресурсів / В. К. Данилко // Статистика України. — 2007. — № 1. — С.10–15.
7. Комплексна програма розвитку сільського господарства Житомирської області у 2009–2010 роках та на період до 2015 року. — Житомир : Рута, 2009. — 300 с.
8. Статистичний щорічник Житомирщини за 2007 рік : [стат. зб.] / за ред. Л. О. Рижкової ; Головне управління статистики у Житомирській області. — Житомир : ГУС у Житомирській області, 2007. — 503 с.
9. Статистичний щорічник Житомирщини за 2008 рік [стат. зб.] / за ред. Л. О. Рижкової; Головне управління статистики у Житомирській області. — Житомир : ГУС у Житомирській області, 2008. — 491 с.

З Днем працівників статистики!

У грудні вся українська статистична спільнота відзначила
День працівників статистики.
Щиро вітаємо із професійним святом науковців,
працівників статистичних органів,
викладачів, студентів.

Бажаємо міцного здоров'я, особистого щастя,
сімейного благополуччя,
плідної праці на благо національної статистики!

*Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”*

Методологічні засади розрахунку індексу наукової продукції для України

Розкрито теоретичні та практичні аспекти оцінювання реальних витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт, а також порядок та особливості розрахунку індексу наукової продукції для України. Подано результати проведених розрахунків.

Ключові слова: витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт, дефлятор ВВП, індекси умовних цін, індекс наукової продукції, індекс-дефлятор наукової продукції.

Важливим питанням аналізу діяльності у сфері досліджень і розробок (далі – ДіР) є оцінювання реальних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у цій сфері. Зазначені витрати оцінюються у фактичних цінах та відображають обсяг витрат у звітному періоді незалежно від джерел надходження коштів. Однак таке обчислення витрат не дозволяє визначити реальні зміни їх обсягів, що пов'язано з впливом цін. Вирішення цієї проблеми наразі є актуальним для України.

Ураховуючи вищевказане, метою статті є розгляд теоретичних і практичних аспектів оцінки реальних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт та створення інструментарію розрахунку індексу наукової продукції для побудови довгострокових динамічних рядів, що уможливує визначення тенденції та оцінювання зміни обсягу витрат порівняно з будь-яким попереднім періодом, а також проведення макроекономічного прогнозування. Запропонована стаття продовжує викладення результатів дослідження, започатковане у роботі “Міжнародний досвід щодо розрахунку індексу цін досліджень та розробок” [1].

Методологічні засади розроблено відповідно до теоретичних положень зі статистики науки та міжнародних методологічних рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) щодо оцінювання сфери ДіР, ви-

кладених у Посібнику Фраскаті, з урахуванням особливостей національної статистики.

Для обчислення індексу наукової продукції необхідно провести перерахування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у порівнянні ціни. Існуючі нині підходи до перерахунку витрат детально розглянуто авторами у попередній статті [1], де було виокремлено два підходи. За першим із них припускається, що витрати у сфері ДіР залежать від цін в економіці у цілому, тому ці витрати коригують на дефлятор ВВП. За другим – окремі види витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах дефлюються на індекси умовних цін (дефлятори), що найбільше відповідають тому чи іншому виду витрат. Методологічні основи другого підходу викладено у Посібнику Фраскаті [2]. Саме цей підхід і використано при перерахунку витрат для України.

Варто зазначити, що до витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт належать внутрішні витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами організації. Відповідно до міжнародних стандартів, в українській статистиці внутрішні витрати складаються з внутрішніх поточних витрат та капітальних витрат. Структуру внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт за їх видами представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Структура внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт

Види витрат	Характеристика витрат
Внутрішні поточні витрати, у тому числі:	Внутрішні поточні витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт (без амортизації) власними силами організації, що звітує
– витрати на оплату праці	Заробітна плата штатних працівників, сумісників, а також тих, хто працював за цивільно-правовими договорами. До складу показника включають: заробітну плату за окладами, премії, матеріальну допомогу та заохочення, компенсаційні виплати, оплату відпусток та іншого невідпрацьованого часу, інші витрати на оплату праці
– відрахування на соціальні заходи	Обов'язкові відрахування за встановленими законодавством нормами
– матеріальні витрати	Витрати на придбання й виготовлення спеціальних інструментів, пристроїв, стендів, апаратів, механізмів та іншого устаткування, необхідного для виконання конкретної теми, включаючи витрати на його проектування, транспортування і встановлення
– інші матеріальні витрати	Витрати на придбання сировини та матеріалів, комплектувальних виробів, напівфабрикатів, палива, енергії усіх видів, природної сировини, робіт і послуг виробничого характеру, що виконуються сторонніми підприємствами (організаціями)
– інші поточні витрати	Інші види поточних витрат, що пов'язані з виконанням наукових та науково-технічних робіт

Капітальні витрати	Витрати на основні засоби, пов'язані з виконанням наукових та науково-технічних робіт організації (за винятком суми амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних засобів). До них включають: витрати на придбання земельних ділянок, будівництво та придбання споруд; витрати на придбання устаткування, що зраховане до складу основних засобів; інші капітальні витрати, що пов'язані з дослідженнями та розробками. Не включають: капітальні витрати, що здійснюються організацією на будівництво житла, об'єктів культурно-побутового призначення тощо і не пов'язані з науковою та науково-технічною діяльністю

Ураховуючи рекомендації Посібника Фраскати, для розрахунку індексу наукової продукції для України витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт розподілено на три групи:

- 1) витрати на оплату праці (з відрахуваннями на соціальні заходи);
- 2) інші поточні витрати (матеріальні витрати, інші матеріальні витрати та інші поточні витрати);
- 3) капітальні витрати.

Для дефлятування витрат на оплату праці використовується індекс реальної заробітної плати у секторі ДіР, що характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати у звітному періоді порівняно з базовим та розраховується шляхом ділення індексу нарахованої номінальної заробітної плати (без урахування податку на доходи фізичних осіб та відрахувань до фондів соціального страхування за певний період) на індекс споживчих цін за той самий період. Об'єднання в одну групу матеріальних витрат, інших матеріальних витрат та інших поточних витрат базується на

висновках за результатами обстежень, що проводились у країнах – членах ОЕСР, а також у більшості інших країн світу, згідно з якими проведення дефлятування за кожним із цих видів витрат є складною процедурою. Тому для дефлятування витрат за групою “інші поточні витрати”, відповідно до рекомендацій Посібника Фраскати, використано індекс цін виробників промислової продукції, що є показником зміни в часі ціни у сфері промислового виробництва.

Як індекс умовних цін для капітальних витрат використовується індекс цін інвестицій в основний капітал, що розраховується як агрегований із індексів цін на будівельно-монтажні роботи, машини, обладнання, інші капітальні роботи і витрати з урахуванням частки цих складових у загальному обсязі інвестицій. Індеси умовних цін, що використовуються для розрахунку індексу наукової продукції за видами витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, та джерела інформації щодо них представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Вхідні дані для дефлятування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт

Види витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт	Індеси умовних цін за видами витрат	Джерела інформації щодо індексів умовних цін
Витрати на оплату праці	Індекс реальної заробітної плати у секторі ДіР	Річні дані департаменту статистики праці, офіційний веб-сайт Держкомстату
Інші поточні витрати	Індекс цін виробників промислової продукції	Річні дані департаменту статистики цін, офіційний веб-сайт Держкомстату
Капітальні витрати	Індекс цін інвестицій в основний капітал	Річні дані департаменту статистики виробництва, офіційний веб-сайт Держкомстату

Перерахунок витрат проводиться за формулою:

$$V_{p^{t-1}}^t = \sum_{j=1}^3 \frac{v_{p^{t,j}}^t}{i_j^t} \quad (1)$$

де $V_{p^{t-1}}^t$ – обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт звітного року у порівнянних цінах попереднього року;

$v_{p^{t,j}}^t$ – обсяг j -го виду витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт звітного року у фактичних цінах;

i_j^t – індекс цін для j -го виду витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у звітному році;

t – нарядковий індекс, що відносить величину до звітного року (відповідно, $t-1$ – до попереднього року);

j – підрядковий індекс, що відносить величини до окремих видів витрат, $j = 1, 2, 3$.

Індекс наукової продукції $I^{R\&D}$ розраховується як відношення продефльованого обсягу витрат на

виконання наукових та науково-технічних робіт звітного року до обсягу витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт попереднього року у фактичних цінах цього року ($V_{p^{t-1}}^{t-1}$):

$$I^{R\&D} = \frac{V_{p^{t-1}}^t}{V_{p^{t-1}}^{t-1}} \cdot 100\% \quad (2)$$

Визначивши індекс наукової продукції, можна розрахувати відповідний індекс-дефлятор. Варто зазначити, що в умовах нестабільного економічного розвитку питання щодо використання дефляторів викликає багато дискусій. Оскільки у багатьох випадках спостерігаються нерівномірні зміни цін на різні групи товарів і послуг, то, на думку деяких дослідників, необхідно використовувати так звані імпліцитні дефлятори [3; 4]. Саме таким імпліцитним дефлятором, тобто неявним ціновим дефлятором, є індекс-дефлятор наукової продукції, що відображає зміну витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт і розраховується як відношення обсягу витрат на виконання науко-

вих та науково-технічних робіт у фактичних цінах звітного року до обсягу витрат звітного року у порівнянних цінах попереднього року:

$$I_d^{R \& D} = \frac{V_{p^t}^t}{V_{p^{t-1}}^t} \cdot 100\% \quad (3)$$

Розрахувати індекс-дефлятор наукової продукції можна також методом взаємозв'язку індексів – як відношення індексу витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт звітного року у фактичних цінах до індексу наукової продукції:

$$I_d^{R \& D} = \frac{I^V}{I^{R \& D}} \cdot 100\% \quad (4)$$

де індекс I^V розраховується як відношення витрат звітного року у фактичних цінах до витрат попереднього року у фактичних цінах:

$$I^V = \frac{V_{p^t}^t}{V_{p^{t-1}}^t} \cdot 100\% \quad (5)$$

Для складання динамічних рядів доцільно обчислювати як ланцюгові, так і базисні індекси.

Ланцюговий метод використовується для розрахунку показників звітного року в цінах попереднього. За базисним методом вибирають рік (базу для порівняння), показники якого будуть основою для складання порівнянних динамічних рядів показників. Цей метод використовується для розрахунку показників у постійних цінах.

На розробленому методологічному підґрунті були проведені експериментальні розрахунки індексу наукової продукції для України за період 2001–2009 рр. За базу для порівняння було взято дані за 2001 рік (ціни в якому прийнято за 100%). Треба зазначити, що саме з цього року інформація щодо окремих видів витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт збирається Держкомстатом в уніфікованому вигляді та може бути використана для відповідних порівнянь без додаткових перерахувань. У табл. 3 (за даними [5–7]) представлено результати проведеного перерахунку обсягу витрат.

Таблиця 2

Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт

(тис. грн.)

Роки	Показники	Витрати у фактичних цінах	Витрати, продефльовані на відповідні індекси цін за окремими видами	
			у порівнянних цінах попереднього року	у постійних цінах 2001 р.
2001		2089458,0	1761336,8	2089458,0
2002		2254032,4	2075716,3	2075716,3
2003		2972301,2	2640572,6	2431677,4
2004		3732459,0	3035175,7	2483115,8
2005		4551152,7	3834356,6	2550905,8
2006		5164434,9	4547727,2	2548985,9
2007		6149231,5	5246589,9	2589534,7
2008		8024758,9	6987732,4	2942640,2
2009		7822209,8	7366413,3	2701228,0

На рис. 1 наведено розглянуті вище індекси для України за період 2002–2009 рр. у постійних цінах 2001 року. Проведені розрахунки свідчать, що номінальний обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах протягом 2001–2009 років збільшився у 3,74 раза, водночас при перерахуванні витрат у постійні ціни

2001 року реальний обсяг витрат зріс лише у 1,29 раза. Така суттєва різниця у значеннях показників (майже утричі) виникла внаслідок впливу зміни цін. За нашими розрахунками, через підвищення цін обсяг витрат збільшився у 2,89 раза (це зростання характеризує індекс-дефлятор наукової продукції).

Рис. 1. Індеси витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт, наукової продукції та індекс-дефлятор наукової продукції України за 2001–2009 рр.

Основною складовою у структурі витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт є витрати на оплату праці, що у 2009 р. склали 69,5% загальної суми витрат. Помітно зменшилася частка капітальних витрат – із 3,8% у 2001 р. до 1,8% у 2009 р. Тенденції, що спостерігаються, можна вважати у цілому негативними. Це стосується, в першу чергу, зменшення у загальному обсязі витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт частки матеріальних витрат, що стало особливо помітним в останні роки.

Зазначимо, що у розвинених країнах світу значна увага приділяється аналізу витрат на дослідження і розробки у бізнес-секторі. Це можна пояснити тим, що, по-перше, саме цей сектор є провідним у сфері ДіР – на нього припадає, як правило, понад 60% загальнодержавних витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт; по-друге, ціни на продукцію окремих галузей економіки змінюються по-різному, внаслідок чого неоднаково змінюються і ціни на відповідну науково-технічну продукцію. Окреслена проблематика потребує додаткових досліджень.

Розглянутий методологічний підхід до перерахунку витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у постійні ціни, запропоновані методи розрахунку індексу наукової продукції та індексу-дефлятора наукової продукції можуть використовуватися для витрат за окремими галузями наук, видами економічної діяльності, а також для узагальнених витрат в цілому. Також варто зазначити, що офіційні дані стосовно індексів цін за окремими видами витрат можна одержати на початку року; це дає можливість оперативно провести розрахунки індексів та підготувати відповідну аналітичну інформацію.

На підставі запропонованого методологічного підходу розроблено Методику розрахунку індексу наукової продукції. Комісією з питань удосконалення методології та звітної документації Держкомстату прийнято рішення щодо впровадження методики у діяльність органів державної статистики з 2011 року, що сприятиме подальшому вдосконаленню української статистичної методології та дозволить проводити коректні міжнародні порівняння у сфері досліджень та розробок.

Список використаних джерел

1. Жукович І. А. Міжнародний досвід щодо розрахунку індексу цін досліджень і розробок / Жукович І. А., Рижкова Ю. О. // Статистика України. – 2010. – № 3. – С. 59–63.
2. The Measurement of Scientific and Technological Activities. Proposed Standart Practice for Surveys of Research and Experimental Development: Fraskati Manual. – Paris: OECD Publications, 2002. – 256 p.
3. Бессонов В. А. Проблемы анализа российской макроэкономической динамики переходного периода / Бессонов В. А. – М.: ИЭПП, 2005. – 244 с.
4. Баранов Э. Ф. Об измерении индексов-дефляторов по отраслям экономики и промышленности / Э. Ф. Баранов // Экономический журнал ВШЭ. – 2002. – Т. 6, № 2. – С. 217–224.
5. Статистичний щорічник України за 2008 рік: [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка]; Державний комітет статистики України. – К.: ТОВ “Вид-во “Консультант”, 2009. – 572 с.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: [стат. зб.] / [відп. за вип. І. В. Калачова]; Державний комітет статистики України. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2009. – 365 с.
7. Сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua> – Назва з титул. екрана.

Система індикаторів сталого сільського розвитку

Розглянуто індикатори сталого сільського розвитку, визначені в рамках загальної системи моніторингу в Європейському Союзі на період 2007–2013 рр., та оцінено можливості їх застосування в Україні на основі наявної статистичної бази.

Ключові слова: система індикаторів, сільський розвиток, сталий розвиток, статистична база.

У главі 40 "Порядку денного на XXI століття", прийнятому на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку 1992 р., зазначено, що з метою створення надійної основи для прийняття рішень на всіх рівнях і сприяння полегшенню саморегулюючої сталості систем розвитку необхідно розробити показники сталого розвитку [1]. Ця робота вже тривалий час активно проводиться провідними міжнародними організаціями – ООН, Організацією економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР), Світовим банком, Європейською комісією та ін. Однак єдиної стандартної системи показників вимірювання сталого розвитку на міжнародному рівні ще не погоджено. Запропоновані проекти систем індикаторів стосуються переважно глобального та національного рівнів (для міждержавних порівнянь) і лише окремі – галузевого рівня та рівня населених пунктів і підприємств.

Серед досліджень вітчизняних науковців за окресленою тематикою зазначимо розробки системи вимірників (індексів та індикаторів) для кількісного і якісного оцінювання сталого розвитку країн М. Згуровського [2], людського розвитку та рівня життя сільського населення Е. Лібанової [3; 4], сталості агропродовольчої системи О. Шубравської [5]. Постановка завдання щодо розробки системи індикаторів сталого сільського розвитку на українських теренах є актуальною, зважаючи на новизну напрямку "сільський розвиток" у рамках аграрної науки.

Метою статті є узагальнення методологічних підходів і систем індикаторів, розроблених міжнародними інституціями, у тому числі Європейським Союзом, щодо вимірювання прогресу на шляху сталого сільського розвитку, а також висвітлення можливостей і проблем при формуванні гармонізованої національної системи зазначених індикаторів.

Загальновизнаним методологічним підходом, що використовується при розробці систем індикаторів сталого розвитку для різних рівнів, є обов'язкове відображення його трьох складових (груп індикаторів) – соціальної, економічної, екологічної, до яких часто додають четверту складову – інституціональну [6]. Агрегування здійснюються зазвичай на основі трьох підгруп індикаторів: 1) еколого-соціально-економічних; 2) еколого-

економічних; 3) екологічних, з подальшою побудовою інтегрального індикатора (індексу), за яким можна оцінювати ступінь сталості соціально-економічного розвитку. Головна складність при агрегуванні інформації в індекси полягає у визначенні ваг вихідних показників без втрати значущості та без зайвого суб'єктивізму. Для визначення ваг використовуються різноманітні методи, зокрема "відстань до цілі", оцінки експертів і ключових груп населення та ін.; зазначимо також, що фахівці не рекомендують застосовувати рівні ваги.

Найвідомішими інтегральними показниками, за якими оцінюється результативність основної мети сталого розвитку, є:

– "індекс людського розвитку" (розраховується на основі таких показників: середня очікувана тривалість життя, рівень освіти, обсяг ВВП на особу населення; розроблений ООН) [1];

– екологічно скоригований чистий внутрішній продукт (визначається за системою еколого-економічного обліку – "зелених" національних рахунків: із внутрішнього продукту відраховується вартісна оцінка виснаження природних ресурсів; запропонований ООН);

– показник "дійсних збережень" (чисті внутрішні збереження зменшуються на величину знецінення вироблених активів, виснаження природних ресурсів і шкоди від забруднення навколишнього середовища та збільшуються на величину витрат на освіту; розроблений Світовим банком).

Також використовують показник "екологічного сліду", індекс реального прогресу та індекс сталого економічного добробуту тощо.

Декількома міжнародними інституціями для міждержавних порівнянь розроблено систему індикаторів сільського розвитку, що охоплює такі розділи: подолання бідності (доходи / витрати, харчування, здоров'я, освіта, житло, доступ до послуг); доступ до земельних, водних та інших природних ресурсів; доступ до ринків; розвиток не-сільськогосподарської діяльності; освіта; динаміка чисельності населення [7].

Система статистичних показників, рекомендована ОЕСР для характеристики сільського розвитку, структурована за блоками: населення і міграція; сільська економіка і праця; соціальний добробут і справедливість; навколишнє середови-

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ ТА ДОСВІД

ще. Основний набір індикаторів для характеристики населення і міграції становлять: динаміка, щільність і структура населення, параметри домашніх господарств і громад. Для відображення сільської економіки та праці обрано такі індикатори: кількість робочої сили, структура зайнятості, продуктивність, інвестиції. Соціальний добробут і справедливість характеризуються такими параметрами: дохід (на одну особу населення), житло (кількість людей на кімнату чи 1 м² житлової площі), освіта (кількість старших за 25 років із середньою освітою), здоров'я (коефіцієнт дитячої смертності), безпека (рівень злочинності). Для оцінки навколишнього середовища виокремлено індикатори топографії та клімату, використан-

ня земельних ресурсів, середовища проживання, якісного стану ґрунтів, води, повітря [8].

У Європейському Союзі було здійснено декілька спроб щодо розробки системи індикаторів сільського розвитку. Особливий інтерес становить набір індикаторів сільського розвитку, окреслений у доповіді "Сільський розвиток в Європейському Союзі" (2008 р.), оскільки він є результатом останніх напрацювань та узагальнення ранише запропонованих наборів. Його складові визначені як індикатори Загальної системи моніторингу та оцінки (Common Monitoring and Evaluation Framework, CMEF) у рамках "Політики сільського розвитку на період 2007–2013 рр." (табл. 1, за даними [9]).

Таблиця 1

Індикатори сільського розвитку, визначені ЄС у рамках Загальної системи моніторингу та оцінки політики сільського розвитку на період 2007–2013 рр.

Секція	Код за СМЕФ	Індикатор	Показник
Вагомість сільської місцевості	C1	Статус сільських районів	Статус сільських районів за методологією ОЕСР (переважно сільські, проміжні, переважно міські), %
	C2	Важливість сільських районів	Частка території у сільських районах, % Частка населення у сільських районах, % ВДВ у сільських районах, % Зайнятість у сільських районах, %
Соціально-економічне становище сільської місцевості	C17	Щільність населення	Щільність населення, осіб / км ²
	C18	Вікова структура населення	Частка осіб у загальній чисельності населення: віком 0–14 років; 15–64 роки; старше 65 років, %
	O1	Економічний розвиток	ВВП на одну особу населення, %, (СС-25 = 100%)
	C19	Структура економіки	ВДВ за галузями (первинний, вторинний, третинний сектори), %
	C20	Структура зайнятості	Зайнятість за галузями (первинний, вторинний, третинний сектори), %
	O2	Рівень зайнятості	Зайняті особи (частка від загальної чисельності, за віковими групами), %
O3	Рівень безробіття	Рівень безробіття, % активного населення	
C21	Довгострокове безробіття	Довгострокове безробіття, %	
Секторальні економічні показники	O8	Зайнятість у секторі	Зайнятість у первинному секторі, %
	O9	Економічний розвиток	ВДВ у первинному секторі, млн. євро, %
	C3	Землекористування	Частка площі під зерновими культурами у структурі посівної площі, %
	C4	Структура господарств	Частка пасовищ у структурі с / г угідь, % Кількість господарств, од. Площа землі в господарствах, га Середній розмір господарств, га, та їх розподіл за розміром Середній економічний розмір господарств, ESU, та їх розподіл за економічним розміром (1 ESU=1200 євро)
	O16	Натуральне господарство	Робоча сила, осіб Частка фермерських господарств розміром <1 ESU, %
	O4	Навчання та освіта	Частка фермерів із базовою та повною освітою, %
	O5	Вікова структура	Співвідношення кількості фермерів, молодших за 35 років та старших за 55 років
	O6	Продуктивність праці у сільському господарстві	ВДВ / річна кількість працівників (загальна і за секторами), тис. євро / особу
	O7	Накопичення капіталу	Валове накопичення основного капіталу в сільському господарстві, млн. євро
	O10	Економічний розвиток	ВДВ у харчовій промисловості, млн. євро
	O11	Продуктивність праці у харчовій промисловості	ВДВ / кількість зайнятих у харчовій промисловості, тис. євро / особу
	O12	Накопичення капіталу	Валове накопичення основного капіталу в харчовій промисловості, млн. євро
	O13	Зайнятість	Частка зайнятих у харчовій промисловості, %
	C5	Лісове господарство (структура)	Площа лісів, придатних для виробництва деревини, тис. га; % Частка лісів у володінні за різними формами власності, % Середній розмір лісів у приватній власності, га
	C6	Виробництво	Середній річний приріст обсягу виробництва деревини, м ³ за рік / га
O14	Продуктивність праці у лісовому господарстві	ВДВ / кількість зайнятих у лісовому господарстві, тис. євро на одного зайнятого	
O15	Накопичення капіталу	Валове накопичення основного капіталу в лісовому господарстві, млн. євро	

Довкілля	C7 C8	Землекористування Райони з несприятливими умовами для с / г (LFA)	Частка земель, що використовуються для сільського господарства і лісів, % Частка сільгоспугідь у районах: не LFA, LFA-гірська місцевість, інша LFA-місцевість, %	
	C9 C10	Екстенсивне сільське господарство Екологічно захищені території ("Natura – 2000")	Площа сільгоспугідь, що використовуються для екстенсивного землеробства, % Площа сільгоспугідь, що використовуються для екстенсивного пасовища, % Площа екологічно захищених територій, % Сільгоспугіддя на екологічно захищених територіях, % Ліси на екологічно захищених територіях, %	
	O17 O18	Біорізноманіття: популяція птахів Біорізноманіття: природна цінність сільгосптериторій	Динаміка індексу популяції птахів у сільському господарстві, % (2000 р. =100%) Площа сільгоспугідь на сільськогосподарських територіях високої природної цінності, млн. га	
	O19 C11	Біорізноманіття: видовий склад Біорізноманіття: охорона лісів	Структура лісів за різними групами дерев (хвойні, листяні, мішані), % Площі лісів, що охороняються з метою збереження біорізноманіття, ландшафтів і специфічних природних осередків, %	
	C12	Розвиток лісового господарства	Середній щорічний приріст площ лісів та інших вкритих деревами земель, тис. га / рік	
	C13	Лісові екосистеми	Частка дерев (хвойних, листяних) у дефоліації 2–4 класів, %	
	C14 O20 O21	Якість води Якість води: біогенні залишки Якість води: забруднення нітратами і пестицидами	Території, забруднені нітратами, % Надлишок азоту, фосфору, кг / га Річна динаміка концентрації нітратів, пестицидів у підземних і поверхневих водах, мг / л, (1992–1994 рр.=100%)	
	C15	Споживання води	Частка зрошуваних сільгоспугідь, %	
	C16 O22	Захист ґрунту та води під лісами Ґрунти: небезпека ерозії	Площі лісів, які виділені в першу чергу як ґрунто- та водоохоронні, % Території, що піддаються небезпеці ерозії (втрата ґрунту), т на га / рік	
	O23	Ґрунти: органічне землеробство	Площа сільгоспугідь, що використовуються для органічного землеробства, га, %	
	O24	Зміна клімату: виробництво енергії з відновлюваних джерел	Виробництво біоенергії у сільському господарстві, тис. тонн у нафтовому еквіваленті Виробництво біоенергії у лісовому господарстві, тис. тонн у нафтовому еквіваленті	
	O25 O26	Зміна клімату: сільгоспугіддя для відновлюваних джерел енергії Зміна клімату: викиди газів	Сільгоспугіддя, що використовуються з метою вирощування енергетичних культур для біомаси, га Викиди парникових газів у сільському господарстві, кг у еквіваленті CO ₂	
	Диверсифікація діяльності та якість життя в різних сферах	O27 O28 O29	Фермери, які мають інший вид діяльності, що приносить дохід Несільськогосподарська зайнятість Економічний розвиток несільськогосподарського сектору	Кількість отримувачів доходу з іншого виду діяльності (несільськогосподарського), % Зайнятість в інших секторах, тис. осіб, % ВДВ у інших секторах, млн. євро, %
		O30 O31 C23 O32	Самозайнятість Туристична інфраструктура Internet комунікації Використання Internet у сільській місцевості	Кількість самозайнятих, тис. осіб, % Кількість ліжко-місць у сільській місцевості (у готелях, кемпінгах тощо), од. DSL (широкопasmугові цифрові лінії) покриття, % Населення, яке має Internet-підключення за технологією DSL, %
O33 O34 C22 O35		Розвиток сектору послуг Чиста міграція Рівень освіти Навчання протягом усього життя	ВДВ у секторі послуг, % Загальний коефіцієнт міграції, на 1000 мешканців Частка дорослих осіб (25–64 роки) із середньою і вищою освітою, % Доросле населення, яке навчається та підвищує професійний рівень, %	
Програма LEADER		O36	Розвиток місцевих ініціативних груп	Частка населення, охопленого місцевими ініціативними групами, %

Індикатори за секціями доволі рівномірно представляють складові сталого розвитку – економічну, соціальну й екологічну. Порівнюючи визначену систему індикаторів сільського розвитку ЄС із наявною тематичною статистичною базою в Україні, слід відмітити, що окремі показники уже відображаються у вітчизняній офіційній статистиці. Однак є інші категорії (і, відповідно, показники, що їх характеризують), які наразі практично не обґрунтовані, не набули поширення і залишаються недостатньо відомими. Серед них зазначимо:

- “LFA-території” (виділяються у ЄС як регіони з менш сприятливими умовами для ведення сільського господарства (less-favored areas, LFA). До них належать: гірські райони, райони з депопуляцією, північні регіони, а також регіони з обмеженнями щодо ведення господарства (екологічно вразливі) з метою збереження навколишнього середовища;

- території європейської мережі “Natura–2000” (території, захищені з метою збереження тва-

рин і рослин, яким загрожує зникнення; вказана програма містить правові принципи щодо визначення природних осередків (core areas) європейського значення у рамках директив ЄС з охорони тварин і збереження ареалів їх проживання);

- сільськогосподарські землі високої природної цінності;

- органічне сільське господарство;

- фермери, що займаються несільськогосподарськими видами діяльності;

- розвиток місцевих ініціативних груп у рамках програми LEADER, що застосовується в Європейському Союзі як інструмент сільського розвитку. Засади цієї програми – місцева громадська ініціатива щодо розвитку чітко окресленої сільської території, партнерство та інтегрована стратегія розвитку, розробка та впровадження інновацій для сприяння місцевому розвитку).

Отже, частина індикаторів, що застосовуються в ЄС, наразі не можуть бути використані в Україні. Необхідна також ідентифікація сільських терито-

рій за вказаними категоріями й організація системи збирання статистичної інформації щодо них.

Особливий інтерес становить оцінювання сталого розвитку на рівні найнижчої ланки – сільськогосподарського підприємства. Як приклад визначення такої оцінки може слугувати методика IDEA, що застосовується у Франції. У ній основними індикаторами є: агротехнологічні параметри; обсяги й ефективність використання ресурсів, особливо агрохімікатів; показники поводження з відходами; соціальні та природоохоронні параметри сільськогосподарської діяльності; фінансові характеристики та ін. Кожне господарство оцінюється за 41-м індикатором із трьох сфер сталого розвитку (з деталізацією за 10-ма тематичними напрямками) з наданням числової оцінки (у балах, діапазон від 0 до 100) та розрахунком загальної оцінки за сферами (у такому самому діапазоні, за однакової ваги сфер сталого розвитку). Найнижча величина з обчислених для трьох сфер сталості встановлена як остаточна оцінка сталого розвитку господарства. Оцінки за сферами сталості у балах, розміщені у середині рівностороннього трикутника, вершини якого відповідають 100 балам у тривимірній системі координат, наочно демонструють проблемність певної сфери сталого розвитку. Детальніша інформація може бути представлена у вигляді пелюсткової діаграми з маркерами, при цьому довжина пелюсток відображає встановлені бальні оцінки, характеризуючи окремі оцінки сталого розвитку господарств, визначені 10-ма тематичними напрямками (підтемами) [10, с. 61–66].

Вагоме значення має спосіб представлення даних щодо сталого сільського розвитку, зокрема в аспекті простоти, наочності, зрозумілості для користувачів, особливо для політиків і представників громадськості. Все більшого значення набуває спосіб передачі змісту отриманих даних. Вдалим прикладом є розробка Спільним дослідним центром Європейської комісії і канадським Міжнародним інститутом сталого розвитку аналітичного інструменту “Dashboard” (“Інструментальна панель”). Цей інструмент використовується для представлення великої кількості програмних результатів розвитку різних країн (регіонів, міст, інших територіальних одиниць), зокрема показників сталого розвитку (“Dashboard of Sustainability”). Основну увагу приділено формуванню узагальненої картини у вигляді секторних діаграм, що дозволяють наочно оцінити сильні та слабкі сторони окремої країни. Складовою зазначеного інструменту є “Dashboard language” (мова), що базується на трьох положеннях:

- 1) кутовий розмір сегмента відображає відносну важливість сфери, що описується показниками;
- 2) колір показує бальну оцінку нормативних показників: відтінки від зеленого (відмінно) до червоного (критично);

3) центральний круг відображає узагальнену оцінку за окремими компонентними показниками – індекс результативності політики (ІРП) (рис. 1, за даними [11]).

За цим інструментом у теперішній час надаються показники сталого розвитку по країнах, розроблені відповідною Комісією ООН, з представленням окремих тематичних показників і загального індексу. Зокрема, таким способом демонструються популярні індекси, що розраховуються на міжнародному рівні, – індекс людського розвитку, індекс екологічного навантаження, а також показники Цілей розвитку тисячоліття, сформульованих у Декларації тисячоліття ООН. За наявності відповідних статистичних даних Україна може автоматично визначати свій національний рівень сталого розвитку. Наприклад, секторна діаграма “Цілі розвитку тисячоліття”, побудована за допомогою програмного забезпечення “Millennium Development Goals Dashboard”, дозволяє відобразити стан реалізації 8-ми цілей та 21-ї підцілі – орієнтира за майже 60-ма показниками. Узагальнений індекс результативності політики щодо реалізації цілей тисячоліття для України становить 742 бали, тобто це 68-ме місце серед 213-ти країн. Загалом наша держава демонструє задовільний рівень виконання визначених цілей. За окремими ж цілями (секторами) позиції України значно варіюють – від 16-го місця (подолання бідності та голоду) до 139-го (обмеження поширення ВІЛ / СНІД, туберкульозу, малярії тощо) [12].

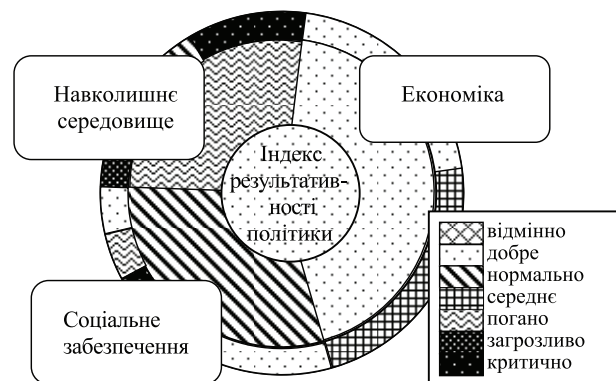

Рис. 1. Секторна діаграма “Dashboard of Sustainability” для представлення узагальненої картини країни

Світовий і європейський досвід формування наборів індикаторів сталого сільського розвитку має важливе значення для України як підґрунтя для формування національної системи відповідних індикаторів, що має бути гармонізованою з відомими світовими і європейською системами. До зазначених вище проблем, зумовлених неможливістю ідентифікації та застосування окремих індикаторів сільського розвитку на українських теренах, додаються відмінності в обсягах і видах офіційної статистичної інформації щодо сільського населення та сільських територій на різних

ієрархічних рівнях – національному, регіональному й місцевому.

Джерелом відомостей про сільські території є матеріали періодичних (раз на 5 років) суцільних обстежень соціально-економічного становища сільських населених пунктів, що проводяться з 1995 року Держкомстатом. Проте офіційна статистика за результатами цих обстежень подається в регіональному розрізі без деталізації за нижчими рівнями. Дослідники проблематики сільських територій стверджують, що специфіка останніх найсуттєвіше проявляється на рівні сільрад (виходячи з існуючої системи адміністративно-територіального поділу України), але її практично неможливо відстежити у загальнодержавному масштабі через відсутність необхідної інформації [13]. З переходом на наступний ієрархічний рівень інформація про сільські території розширюється, але відповідні показники усереднюються, внаслідок чого територіальні відмінності згладжуються.

Офіційні дані щодо сільської місцевості у регіональному розрізі дозволяють аналізувати лише окремі аспекти сталого сільського розвитку, а саме: демографічні, поселенські та інфраструктурні характеристики, зайнятість населення, доходи і споживання домогосподарств. За регіональними

показниками стану навколишнього середовища (серед яких викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, скидання забрудненої води природні поверхневі водні об'єкти, обсяги пред'явлених екологічних зборів) сільська місцевість не виділяється; наявні дані стосуються переважно деградації сільськогосподарських угідь. Водночас рівень економічного розвитку сільських територій за регіонами оцінити практично неможливо, оскільки ні його узагальнюючі показники (наприклад, обсяг ВДВ), ні показники роботи галузей економіки (у тому числі сільського господарства) для сільської місцевості не подаються. Отже, на регіональному рівні соціальна складова сталого сільського розвитку представлена в основному добре, екологічна – вкрай обмежено, а економічна складова практично не відображається.

Таким чином, з огляду на особливості нашої країни при формуванні національної системи індикаторів сталого сільського розвитку важливо узгодити її з відомими світовими (зокрема європейською) системами.

Список використаних джерел

1. Програма дій "Порядок денний на XXI століття" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soborna.org.ua/files/materials/1293/Ag21_txt.pdf.
2. Згуровський М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку [Електронний ресурс] / Згуровський М. // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19 (598). – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3100/53397/>
3. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: [кол. моногр.] / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
4. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села / за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 311 с.
5. Шубравська О. В. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери / О. В. Шубравська, Л. М. Корсак // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 15–20.
6. Попова О. Л. Сталый розвиток агросфери України: політика і механізми / Попова О. Л. – К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2009. – 352 с.
7. Rural Households Livelihood and Well-Being. Statistics on Rural Development and Agriculture Household Income. The Wye Group H / UNECE, Eurostat, FAO, OECD, The World Bank. – New York, Geneva: United Nations Publication, 2007. – 549 p.
8. OECD. Creating rural indicators for shaping territorial policy. – Paris: OECD Publishing, 1996.
9. Rural Development in the European Union. Statistical and economic information. Report 2008 [Electronic resource] / European Union, Directorate General for Agriculture and Rural Development. – Access mode: http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/rurdev2008/index_en.htm
10. Основи сталого розвитку аграрного сектора. Досвід та знання Франції, Чеської Республіки, України: [підруч.] / за заг. ред. Я. Сансебе, Т. М. Димань. – Біла Церква: Білоцерківський національний аграрний університет, 2010. – 308 с.
11. Какие программные задачи следует учитывать и как их описывать: показатели, обеспечивающие увязку Лиссабонской стратегии устойчивого развития и целей развития, сформулированные в Декларации тысячелетия [Електронний ресурс] / Экономический и социальный совет ООН, CES/2005/22. – Режим доступу: <http://www.unece.org/stats/documents/ces/2005/22.r.pdf>
12. Millennium Development Goals Indicators [Electronic resource]. – Access mode: <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Home.aspx>
13. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–59.

Демографічна ситуація в Україні як чинник впливу на соціальну безпеку

Визначено ступінь впливу демографічної ситуації в державі на соціальну безпеку. Спрогнозовано зміни основних складових демографічного розвитку та можливості досягнення ними рівня загроз соціальній безпеці. Обґрунтовано напрями вдосконалення механізму державного регулювання окремих аспектів соціальної безпеки у системі національної безпеки.

Ключові слова: демографічна ситуація, державне управління, соціальна загроза, механізм державного регулювання, соціальна безпека, національна безпека.

На нинішньому етапі державотворення стає очевидною неспроможність країни за допомогою застарілих, суто адміністративних механізмів розв'язати соціальні проблеми суспільства. Істотне відставання в державному управлінні соціальною сферою, її реформуванні з огляду на сучасні вимоги ринкової економіки значною мірою зумовлює загострення соціальної та, як наслідок, демографічної ситуації в державі. Мова йде не тільки про відтворення населення, загальну якість життя, а й про назрілу необхідність внесення змін у чинне законодавство України щодо вироблення дієвих механізмів державного регулювання у системі забезпечення соціальної безпеки загалом та її демографічної складової зокрема.

Дослідженням зазначеної проблематики в Україні займаються багато науковців, серед яких І. Гнибіденко, В. Гошовська, Л. Дорошенко, О. Колот, І. Курило, Е. Лібанова, О. Новікова, О. Палій, О. Рогожин, Г. Ситник, В. Скуратівський, В. Трощинський, П. Шевчук та ін. Серед зарубіжних дослідників демографічних аспектів соціальної безпеки слід назвати А. Волкова, О. Гідденса, В. Толстих, В. Серебрянникова, А. Хлоп'єва та ін.

Метою роботи є оцінювання стану і тенденцій демографічного розвитку України, визначення їх вагомості у контексті соціальної безпеки; обґрунтування напрямів удосконалення механізму державного регулювання окремих аспектів соціальної безпеки у системі національної безпеки.

Історичні події ХХ ст. негативно вплинули на демографічну ситуацію в Україні. Дві світові війни, індустріалізація, колективізація, Голодомор, депортація, репресії, Чорнобильська катастрофа, криза 1990-х років призвели до значних змін не лише чисельності, а й якості населення України. Дисбаланс показників смертності та народжуваності став помітним уже з 60-х років минулого століття, зменшився також середній вік українців. Були періоди стрімкого короткочасного зростання народжуваності в Україні, якому значною мірою сприяли державні цільові програми. Однак слід зауважити, що процес погіршення якісного складу населення продовжується донині.

За висновками експертів, демографічна ситуація в Україні насамперед тісно пов'язана з економічною кризою. Варто зазначити, що нестача

більшості в економіці, політиці прямо й опосередковано позначається на соціальній, економічній та духовній сферах суспільства, зокрема спричинює невпевненість пересічного громадянина в завтрашньому дні. Демографічні процеси в Україні давно не є суто внутрішньою проблемою держави. Відкритість кордонів, можливість реалізації трудової діяльності з метою пошуку кращого життя зумовили значні масштаби трудової міграції населення.

Віднедавна в Україні більшість робочих місць знаходиться у містах, де зосереджено виробництво та послуги, а не у селах. Наявність робочих місць у великих містах, престижність і вища оплата праці стали вагомими чинниками прийняття людиною рішення щодо місця проживання та праці. Це у першу чергу впливає на розподілення населення на території держави, тому регіональні центри країни краще розвинені. Відомо, що внаслідок таких процесів значна частина сіл занепадає та вимирає, у невеликих містах поступово зменшується кількість населення через смертність, помірну народжуваність та відплив молоді до великих міст.

Проаналізуємо ринок праці України за січень – квітень 2010 року. Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості, на 1 травня 2010 р. становила 472,4 тис. осіб. За допомогою у працевлаштуванні до цієї установи упродовж квітня 2010 р. звернулося 103,1 тис. незайнятих громадян порівняно з 96,3 тис. у попередньому місяці. Кількість зареєстрованих безробітних на 1 травня 2010 р. становила 455,0 тис. осіб, або 23,3% усіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією Міжнародної організації праці. Серед них 10,7% втратили роботу з економічних причин. Допомогу по безробіттю отримували 72,9% осіб, які мали статус безробітного [5], тобто 27,1% зареєстрованих безробітних не отримували її взагалі. Кожний другий безробітний раніше займав місце робітника, кожний третій – посаду службовця, а решта безробітних не мали професійної підготовки.

Невідповідність попиту на робочу силу її позиції у професійно-кваліфікаційному та територіальному розрізі зумовлює значну міжрегіональну диференціацію зареєстрованого безробіття, найвищий рівень якого спостерігався у Житомирській і Полтавській областях (2,8%), а найнижчий – у

м. Києві (0,3%) [6]. Скорочення обсягів зареєстрованого безробіття у квітні 2010 р., що мало місце в усіх регіонах країни, поряд із діючими раніше факторами, пояснюється також змінами в організації контролю та обліку безробітних. Згідно з чинним законодавством, кожен зареєстрований безробітний має проходити щотижневий контроль у службі зайнятості. У разі порушення встановлених правил особа втрачає статус безробітного, а отже, і щомісячну матеріальну допомогу по безробіттю, нижча межа якої наразі складає 500 грн. Така соціальна незахищеність впливає на рівень соціальної безпеки населення.

Слід зазначити, що у першому кварталі 2010 р. середня тривалість зареєстрованого безробіття порівняно з відповідним періодом 2009 р. збільшилася на 1 місяць та на кінець березня становила 6 місяців. Проте кількість безробітних, які перебували на обліку в Державній службі зайнятості 12 місяців і більше, у січні – березні 2010 р. зменшилася на 36,2% і на кінець березня становила 40,5 тис. осіб, або 8,0% від загальної чисельності зареєстрованих безробітних [5]. Пояснити це можна лише тим, що після закінчення року перебування на обліку у центрі зайнятості безробітному припиняється виплата допомоги по безробіттю, а знову отримати статус безробітного він може тільки після дворічної перерви у разі працевлаштування в цей період.

За даними Держкомстату, попит на робочу силу продовжує зростати, хоча поки не вдалося досягти його минулорічного рівня. Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами й організаціями до служби зайнятості, у квітні 2010 р. збільшилася на 3,5 тис., або на 4,7%, і на кінець місяця становила 76,6 тис. (у квітні 2009 р. – 85,1 тис.). Із зазначеної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) 46,1% передбачалося для робітників, 37,0% – для службовців, решта – для осіб, які не мають професії. Із загальної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) кожне шосте було на підприємствах переробної промисловості, восьме – на підприємствах сільського господарства, мисливства та лісового господарства та в державному управлінні, кожне дев'яте – на підприємствах торгівлі та ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку [5]. Тобто із 472,4 тис. осіб, які перебували на обліку на момент подання

заявок підприємствами, установами й організаціями, працевлаштованими за певних умов могли бути лише близько 16%.

На кінець квітня навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку в Державній службі зайнятості, у цілому по Україні становило 62 особи на 10 вільних робочих місць (вакантних посад). При цьому спостерігається значна диференціація зазначеного показника у регіональному розрізі: від 3-х осіб у м. Києві до 375-ти осіб у Хмельницькій області. Серед працевлаштованих за сприяння Державної служби зайнятості у квітні 2010 р. жінки становили 41,0%, молодь віком до 35 років – 42,6%, більше половини зайняли місця робітників, 24,5% – посади службовців, 17,8% – місця, що не потребують спеціальної професійної підготовки. Розмір допомоги по безробіттю в середньому на одного безробітного становив 661 грн. та на третину перевищував її мінімальне значення (500 грн.) [5].

Ще однією з характеристик демографічної ситуації є природне скорочення населення. Існує ряд причин, що зумовлюють стійке зниження чисельності населення України, до яких належать: економічна криза, погіршення стану довкілля, криміногенна ситуація, зовнішня міграція, соціальна і духовна депресивність населення та ін. За даними Держкомстату, станом на 1 квітня 2010 р. в Україні проживало 45905,3 тис. осіб. Упродовж січня – березня 2010 р. чисельність населення зменшилася на 57,6 тис. осіб, або на 5,1 особи у розрахунку на 1000 жителів. Народжуваність за цей період зменшилася порівняно з відповідним періодом минулого року з 11,1 до 10,7 живонароджених у розрахунку на 1000 жителів, а смертність – з 17,0 до 16,2 особи. Наразі середня очікувана тривалість життя для чоловіків складає 63 роки, для жінок – 74 [5].

Темп природного скорочення чисельності населення за період 2006–2009 рр. демонстрував тенденцію до зменшення, проте вже за перший квартал поточного року порівняно з показником за минулий рік цей показник склав 35,8%. Тобто на кінець 2010 року можна прогнозувати скорочення чисельності населення на 230,4 тис. осіб, а на кінець 2015 року, за умов збереження чинної тенденції до скорочення, загальна чисельність українців може скласти 44641,6 тис. осіб (табл. 1, за даними [6] та розрахунками автора).

Таблиця 1

Скорочення чисельності населення України за 2006–2010 рр. та прогноз до кінця 2015 року

(тис. осіб)

Показник	Дата	1 грудня 2006 р.	1 грудня 2007 р.	1 грудня 2008 р.	1 грудня 2009 р.	1 квітня 2010 р.	1 грудня 2010 р. (прогноз)	Кінець 2015 р. (прогноз)
Загальна чисельність населення		46667,6	46398,1	46162,8	45982,9	45905,3	45752,5	44641,6
Скорочення чисельності щодо попередньої дати		261,9	247,9	209,9	160,8	57,6	230,4	1110,9

Значні резерви можливого зниження смертності у допрацездатних і особливо працездатних вікових групах, подолання затяжної економічної кризи, успіхи медицини у лікуванні широкого кола захворювань дають підстави розраховувати на ймовірність зниження показників смертності в Україні. Нині питома вага осіб віком 60 років і старше в загальній чисельності населення становить 21,4% і є однією з найбільших у світі. Якщо вікова піраміда міського населення характеризується більш-менш рівномірним розподілом допрацездатних, працездатних і післяпрацездатних контингентів, то у віковій піраміді сільського населення чітко виокремлюються дві групи – покоління людей, які народилися у період короткочасного підвищення народжуваності (середина 1980-х років), і покоління народжених у середині 1930-х. Більша частка дітей у сільському населенні порівняно з міським сприятиме певному омолодженню сільського населення у майбутньому [2]. Нині, як зазначає директор Інституту демографії та соціальних досліджень Е. Лібанова, для відтворення нації 10 українських жінок повинні народжувати 23–24 дитини, а фактично народжується лише 13. “Українська жінка не хоче народжувати – вона вийшла за межі родини і прагне соціально реалізуватися”, – вважає науковець [1].

Аналізуючи чинники впливу на демографічні процеси в державі, демографи пов’язують рівень народжуваності в Україні з рівнем матеріального достатку сімей. У теперішній час доходи сімей за збалансованого підходу до видатків не завжди задовольняють необхідні потреби сім’ї за наявної кількості її членів, що зумовлює необхідність планування дітонародження для української сім’ї [8]. Державна програма надання матеріальної допомоги у зв’язку з народженням дитини розміром 12 тисяч 240 гривень на першу дитину, 25 тисяч гривень – на другу та 50 тисяч – на третю дитину (та наступних) сприяла збільшенню народжуваності у сім’ях, що відкладали народження дітей до поліпшення економічної ситуації. Проте виплата зазначеної матеріальної допомоги наразі призупинена через нестачу бюджетних коштів. Українська економіка не може витримати соціально спрямований бюджет. А тому очікувати великих зрушень у фінансуванні програм, розроблених з метою розв’язання демографічних проблем, не варто.

Як показують результати досліджень, пізні діти у сім’ях українців та відкладення народження дітей пов’язані, насамперед, із житловими проблемами. За нинішніх економічних умов деякі сім’ї свідомо відмовляються народжувати другу дитину, пов’язуючи цю подію з покращанням економічного добробуту, зростанням доходів, збільшенням житлової площі. Державна програма з кредитування житла для молодих родин є недоступною для більшості громадян з різних причин, тому її заходи майже не впливають на рівень народжуваності. На

нашу думку, ефективно вирішення на державному рівні житлових проблем молоді сприятиме значному підвищенню дітонароджуваності в Україні [6].

В Інституті демографії та соціальних досліджень були виконані прогностичні розрахунки чисельності населення України за умови, що кожна жінка народжуватиме двох дітей (зазначимо, що в жодній країні Європи такого високого показника немає), а середня тривалість життя збільшиться на 13 років (тобто до рівня цього показника для Японії). І навіть за таких умов населення України скорочуватиметься. Таким чином, потенціал демографічного зростання у нас вичерпаний, зокрема через те, що серед українського населення багато осіб похилого віку та мало молоді (нині п’ятирічних дівчаток менше, ніж 75-річних жінок) [1].

За різними даними, щороку здійснюється близько 300 тисяч операцій з переривання вагітності. Сумарна кількість ненароджених (абортів) немовлят і народжених свідчить: Україна може вийти на показник народжуваності, що незначно перевищить смертність. Переривання вагітності є наслідком небажання народжувати дитину за несприятливих умов. Відіграє роль чинник незапланованості та неготовності народжувати через матеріальні труднощі, зокрема погіршення матеріального добробуту у зв’язку з народженням дитини, юний вік майбутньої матері, а також той фактор, що жінка не перебуває у шлюбі. Проте економічний чинник залишається найважливішим під час прийняття рішення про народження дитини. Державі слід взяти під контроль ситуацію з абортами у країні та регулювати їх на законодавчому рівні, відновити виплати матеріальної допомоги у зв’язку з народженням дитини, підвищувати культуру здоров’я жінок та населення у цілому [4].

Лише 9% вагітних жінок виношують дитину без ускладнень. Більшість із них отримують направлення лікаря для підтримання здоров’я під час вагітності в медичному стаціонарі. Погіршення стану здоров’я осіб жіночої статі спостерігається ще з дитячого віку. Лише 7% жінок віком 17–20 років можна вважати цілком здоровими. Отже, для забезпечення позитивних демографічних змін державі уже зараз слід подбати про якість здоров’я населення репродуктивного віку.

У контексті демографічної кризи варто окреслити і проблему розірвання шлюбів. За даними обстеження “Шлюб, сім’я та дітородні орієнтації населення України”, причиною розпаду шлюбу 27% респондентів називають конфлікт інтересів та відчуженість, 22% – нерозв’язані житлові та матеріальні проблеми. Чимало родин розпадається через зловживання алкоголем і вживання наркотичних речовин, насильство у сім’ї – у цьому зізналися 25% опитаних. Серед інших причин розлучень – подружня зрада, ревності, незадоволення інтимними стосунками (18%). У 2010 році спостерігається скорочення кількості укладених шлюбів

(на 10,7%), а також розлучень (на 5,5%) [6]. Українські шлюби з року в рік “дорослішають”. Такими є результати дослідження, здійсненого Інститутом демографії та соціальних досліджень, Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка за ініціативи Благодійного фонду “Розвиток України” у квітні 2010 року (опитано 3200 респондентів у всіх регіонах України віком від 15-ти до 50-ти років) [3].

На загальній демографічній ситуації та працересурсному потенціалі населення також позначаються наслідки міграції здорового населення до інших країн. Безумовно, вплив людського потенціалу з України є негативним наслідком несприятливих умов, що в ній склалися. До інших країн від’їжджають працювати та на постійне місце проживання переважно здорові, молоді громадяни. Лише незначна кількість мігрантів повертається у зрілому віці без наміру створення в Україні сім’ї. Таким чином, українські мігранти сприяють розвитку економіки інших країн і там народжують

дітей. Країнами – споживачами трудових ресурсів України є: Росія, Польща, Німеччина, США, Португалія, Італія, Канада. Вважаємо, що утримати трудові ресурси в межах країни можна шляхом підвищення загального економічного рівня держави та добробуту населення [8].

За даними офіційної статистики, рівень міграційного приросту населення в Україні у першому кварталі 2010 р. порівняно з відповідним періодом минулого року зріс із 0,3 до 0,4 особи у розрахунку на 1000 жителів. Серед прибулих в Україну впродовж січня – березня 2010 р. іммігранти з країн СНД становили 78,4%. Серед вибулих із України 55,4% виїхали до країн СНД (табл. 2, за даними [5]). Можна спрогнозувати, що чисельність населення упродовж наступних п’яти років збільшиться за рахунок прибулих в Україну лише на 0,1%, хоча абсолютна кількість іммігрантів за вказаний період зросте приблизно в чотири рази. Водночас чисельність корінного населення України зменшиться на 554,6 тис. осіб, або на 1,2%.

Динаміка зовнішніх міграційних процесів за період 2006–2010 рр.

Таблиця 1
(%)

Дата	Показник	Частка прибулих (у загальній кількості прибулих)		Частка вибулих (у загальній кількості вибулих)	
		із країн СНД	із інших країн	до країн СНД	до інших країн
1 грудня 2006 р.		78,0	22,0	79,0	21,0
1 грудня 2007 р.		77,5	22,5	68,4	31,6
1 грудня 2008 р.		80,2	19,8	65,6	34,4
1 грудня 2009 р.		81,5	19,5	60,4	39,6
1 квітня 2010 р.		78,4	21,6	56,5	43,5

За даними таблиці можна спрогнозувати, що чисельність населення України впродовж наступних п’яти років збільшиться за рахунок прибулих в Україну лише на 0,1%. При цьому чисельність корінного населення України зменшиться відповідно на 554,6 тис. осіб, або на 0,12%. У найближчі 30 років перед Україною може постати проблема недостатньої якості та кількості трудових ресурсів. Як зазначає Е. Лібанова, “за останнє десятиріччя на 70% збільшились обсяги підготовки фахівців з вищою освітою, однак питома вага молодих фахівців з вищою освітою в державі знижується. Це відбуватиметься доти, доки конкурентною перевагою в Україні буде не якісна робоча сила, а її низька ціна. Якщо так триватиме, то через років п’ять у нас буде дефіцит не тільки кваліфікованої, а й будь-якої робочої сили” [2].

Інтенсивна зовнішня і внутрішня міграція українців безумовно позначаються на демографічній ситуації. За наявних низьких показників народжуваності як альтернативу для відтворення населення з метою забезпечення безпеки вчені-демографи пропонують часткове заміщення демографічного дефіциту населення майбутньої держави за рахунок зовнішньої міграції. Україна залишається привабливою для вихідців із менш розвинених держав середньоазійського регіону та

колишніх країн СНД: Молдови, Грузії, Узбекистану. Небезпека цього підходу до вирішення демографічних проблем полягає в тому, що маргіналізація представників інших національностей негативно позначається на збереженні та цілісності історичної української культури й традицій. Нелегалом із цих країн, насамперед азійських, притаманна дуже відмінна від європейської система цінностей. Іммігранти не розчиняються в корінному етносі, натомість створюють замкнені етнічні угруповання, що стають джерелом злочинності, наркоманії та інших негативних явищ. Їх перебування в Україні часто супроводжується порушеннями чинного законодавства, з ними пов’язують поширення небезпечних захворювань – ВІЛ / СНІДу, туберкульозу та ін. [4]. Країни Європи фактично пройшли цей шлях. Наслідки змішання культур, традицій, менталітетів значною частиною корінних мешканців цих країн наразі вважають негативними.

Ще однією небезпекою є низька якість трудових ресурсів, що прибувають. Водночас за низької оплати праці іммігрантів роботодавці з метою економії коштів обирають дешевшу робочу силу, залишаючи без роботи вітчизняних спеціалістів. Виходом із кризової ситуації, що склалася, може бути створення державної цільової програми регу-

лювання міграції за умови залучення науковців і фахівців-практиків до її розробки.

Запорукою якісного відтворення населення та подовження тривалості життя є здоров'я населення держави. В Україні набули значного поширення хвороби ХХІ століття – ВІЛ/СНІД та туберкульоз, наша держава посідає одне з перших місць із цих захворювань у Європі. Найгіршим є те, що діти, народжені з цими недугами, не зможуть бути потенційно здоровими батьками наступного покоління. Здоровому відтворенню нації також не сприяють такі негативні явища, як дитяча безпритульність, соціальне сирітство (покинуті діти) тощо [1]. Нині українці не є здоровою нацією. Шкідливі звички, соціальні хвороби – алкоголізм і наркоманія – відбирають здоров'я та життя переважно молодого покоління. За висновками науковців, українці вживають неякісну їжу та воду, недоїдають (останнє стосується переважно малозабезпечених громадян). Наслідком цього є народження ослаблених дітей, зростання рівня дитячої захворюваності, скорочення тривалості життя. Віднедавна на прилавках продуктових магазинів з'явилися харчові продукти, що містять генетично модифіковані організми. Вплив таких продуктів при регулярному їх вживанні на репродуктивну систему людини ще не досліджено, проте результати впливу на генотип інших живих організмів є негативним. Тому в разі поширення використання таких продуктів можна очікувати катастрофічних масштабних наслідків для населення держави. Розвинені країни відмовилися від вживання населенням таких продуктів та заборонили ввезення і вирощування їх на своїй території. На думку Л. Черенько, для забезпечення державної безпеки необхідно заборонити ввезення, вирощування та поширення товарів із вмістом ГМО на теренах України [7].

Заслуговує на увагу проблема високого рівня смертності молоді, що особливо стосується чоловічого населення України. Однією з основних причин смертності цієї категорії населення є травматизм як на робочому місці, так і в побуті. Нещасні випадки не виробничого характеру значно впливають на демографічну ситуацію в державі. Так, за даними Держкомстату, в Україні через цю причину

щороку гине близько 70 тис. осіб та травмується понад 2 млн. осіб, з яких близько 365 тис. стають інвалідами. Щорічні втрати національної економіки, за оцінкою фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, тільки внаслідок загибелі та травмування громадян у побуті перевищують 10 млрд. гривень, що складає більше ніж 2,5% валового внутрішнього продукту України [5]. Масштаби смертності від нещасних випадків невиробничого характеру в Україні втричі вищі, ніж у країнах Європейського Союзу та в інших розвинених країнах, і у 70 разів більші, ніж на виробництві, що становить значну загрозу національній безпеці в соціальній та економічній сферах, призводить до поглиблення демографічної кризи.

Отже, в Україні склалася вкрай негативна демографічна ситуація, що становить загрозу соціальній безпеці держави. Позитивне вирішення цього питання можливе шляхом упровадження концептуально нової державної сімейної політики, спрямованої на поліпшення становища сім'ї, повноцінного її розвитку, створення державою умов для виконання покладених на неї функцій. Слід запровадити нові державні та ринкові механізми щодо підвищення рівня та якості життя молодих сімей з дітьми, зокрема забезпечення гідної праці та її відповідної оплати, отримання й утримання житла, доступного і якісного медичного обслуговування та освіти, розширення меж пільгового кредитування, сприяння жінкам у поєднанні професійної діяльності і материнства тощо. Потребують також перегляду регулятивні механізми нинішньої міграційної політики України.

Перспективи подальших розвідок цього наукового дослідження полягають у розробці відповідних механізмів, що забезпечуватимуть зменшення соціальної та економічної нерівності населення, поліпшення житлових умов та стимулювання покращання демографічної ситуації в державі. Вони можуть стати підґрунтям для створення нових законодавчих проєктів або вдосконалення існуючих нормативно-правових актів, що регулюватимуть окремі аспекти соціальної безпеки населення України.

Список використаних джерел

1. Демографічні чинники бідності : [кол. моногр.] / за ред. Е. М. Лібанової. — К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. — 184 с.
2. Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України в першій декаді ХХІ століття [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова // Парадигма соціальної політики України на зламі тисячоліть : міжнар. наук.-практ. конф., 30 жовт. 2007 р. : тези доп. — Режим доступу : www.usg.org.ua — Назва з титул. екрана.
3. Лібанова Е. М. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації населення України [Електронний ресурс] / Е. М. Лібанова ; Український центр соціальних реформ. — Режим доступу : www.ditu.ks.ua/2010-02-09-20-04-07/2010-02.../25
4. Мельник І. Демографічні фактори бідності / І. Мельник // Часопис соціально-економічної географії. — 2008. — Вип. 4 (1). — С. 147–152.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Соціально-економічне становище України за січень – квітень 2010 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> — Назва з титул. екрана.

6. Філіпенко І. Що цінує українська родина? [Електронний ресурс] / Філіпенко І. — Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/203408/>
7. Черенько Л. М. Рівень життя населення України / Черенько Л. М. — К. : ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. — 428 с.
8. Шаповал А. Комплексні чинники впливу на демографічні перспективи народонаселення України в період демографічно-економічної кризи [Електронний ресурс] / Шаповал А., Мартиненко Ю. — Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1916/>

УДК 316.7:316.342.6

М. В. Ворона,
головний спеціаліст,

Міністерство праці та соціальної політики

Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки

Досліджено гендерні стереотипи та їх вплив на сучасне суспільство. Проведено причинно-наслідковий аналіз зв'язку між гендерними стереотипами та явищами, що вони породжують. На основі проведеного дослідження запропоновано ряд заходів, що забезпечуватимуть реалізацію загальнодержавної політики у частині впровадження принципів гендерного паритету.

Ключові слова: *гендерний стереотип, гендерна професійна сегрегація, гендерні ролі.*

Кожне суспільство має свою сукупність традицій, моральних принципів та цінностей, що передаються від покоління до покоління та детермінують систему суспільних норм і моделей поведінки. Це явище об'єднує дві гендерні категорії та визначає соціальні статуси та ролі жінок і чоловіків.

Соціальні статуси – невід'ємна характеристика суспільства, що розглядається, зокрема, як соціальний розподіл громадян за штучно сконструйованими класами, що визначають позицію людини у процесі взаємодії з іншими людьми. Гендерні ролі передбачають соціально сконструйовану поведінку жінок та чоловіків, зумовлену соціально-культурними, а не біологічними чинниками.

Загальні норми поведінки чоловіків та жінок є складовими культури кожного суспільства, та містяться в уяві кожного соціалізованого в ньому індивіда. Ці усталені уявлення стосовно того, що мають відчувати та робити чоловіки й жінки, називають гендерними стереотипами. Дослідники зазначають такі два безперечні факти: існування сильних гендерних стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів є значно більшою, ніж інших стереотипів за ознаками етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання та ін. [5].

Питання гендерних стереотипів, їх впливу на сучасне суспільство досліджуються багатьма фахівцями та вченими, однак наразі розробка як теоретичних, так і практичних аспектів цієї проблематики не є вичерпною і достатньо системною. У більшості робіт і російських, і українських дослідників розглядаються деякі аспекти становища жінки у суспільстві, зокрема сучасні проблеми жіночої зайнятості та залучення жінок до системи ринкових відносин (роботи Є. Бузницької, Т. Мельник, Л. Ржаніченої, Г. Сілласте). Ця проблема також є об'єктом наукових інтересів багатьох відомих українських та зарубіжних психологів і соціологів, таких як М. Арутюнян, М. Баскова,

© М. В. Ворона, 2010

С. Бем, Т. Гурко, К. Джеклін, А. Ерхард, І. Кленіна, Л. Колберг, Н. Лавриненко, Е. Маккобі, Н. Смелзер та ін.

Метою роботи є сутнісно-змістовний аналіз гендерних стереотипів, дослідження їх функцій та впливу на розвиток соціально-трудова відносин.

Дослідниця гендерної проблематики Л. Павлюк тлумачить гендерні стереотипи як стійкі уявлення про риси, якості, можливості та поведінку статей. Стереотипи тісно пов'язані з гендерними ролями, закріпленими через систему культурних норм як функціональні спеціалізації чоловіка і жінки у суспільстві [8]. У певному сенсі поняття “гендерні стереотипи” обґрунтовує саму концепцію гендера, що відкрито (імпліцитно) спирається на конструктивістську логіку. Гендер, на відміну від статі, яка є сукупністю біологічно заданих констант, характеризує “соціальні очікування” щодо представників групи за статтю. До найрадикальніших конструктивістських елементів гендерної теорії належить твердження про те, що трансформація біологічного у соціальне здійснюється через “набір умовностей”, а отже, сам гендер, або “соціальна стать”, – це продукт “договору”, “гри”, “випадку”, конвенційності, навіть історичної потреби, але у жодному разі не біологічної неминучості [8].

Гендерні стереотипи не завжди можна однозначно визначити як конструктивні чи деструктивні, оскільки їхні прояви можуть бути як позитивними, так і негативними за своїми наслідками для суспільства в цілому та його окремих членів. Як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок ці стереотипи проявляються насамперед як гендерно-рольові, що стосуються прийнятності різноманітних ролей та видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам [7].

Стереотип є важливим фактором детермінації життєдіяльності окремих індивідів та їх спільнот [1]. Він виступає реальним засобом відтворен-

ня певного типу гендерних відносин, оскільки на мовленнєвому, ментальному і поведінковому рівні фіксує “очікування” соціуму та нормативну відповідь індивідів. Якщо змінити стереотипи, то зміниться і гендерна перспектива. Переконаність у “соціальної сконструйованості” ситуації має своїм наслідком віру у можливість її реконструкції.

Зміни та перетворення у системі гендерних відносин, що відбувалися протягом розвитку людського соціуму, вплинули на формування гендерної картини сучасного суспільства, під якою розуміється впорядкована, відносно однорідна та внутрішньо пов'язана сукупність ідеалів, орієнтацій, установок, що відображають соціокультурну диференціацію статей.

Гендерні стереотипи більш рельєфно проявляють свою суть у функціях, що вони виконують. На думку О. Вілкової, гендерний стереотип виконує такі функції:

- а) регулятивна – підтримка ідентифікації особистості та групи;
- б) трансляційна – передавання досвіду взаємодії представників різних гендерів від покоління до покоління;
- в) соціалізаційна – засвоєння та збереження знань, досвіду, норм, цінностей щодо представників власного та іншого гендера, включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, які так чи інакше детермінуються прийнятим у суспільстві гендерним розподілом;
- г) стратифікаційна – сприяння утворенню ієрархічної структури суспільних відносин;
- д) комунікативна – регулювання процесу передавання й обміну інформацією між представниками різних гендерів та соціальною системою загалом [3].

Конкретного забарвлення функціональні характеристики гендерного стереотипу набувають залежно від багатьох умов, а саме: політичного устрою, рівня економічного розвитку, виваженості та розробленості механізмів запровадження гендерної політики, наслідків впливу гендерних стереотипів на жіночу та чоловічу суб'єктивність, самореалізацію та самоактивацію, оскільки всі ці ознаки притаманні гендерному стереотипу як соціальному явищу, що формується в певному соціумі та впливає на його ефективне функціонування та розвиток. І лише шляхом оптимізації проявів конструктивного та деструктивного характеру функцій гендерного стереотипу він може бути визначений або як конструктивне явище для певного суспільства, або як нейтральне, що не гальмує поступ.

Оцінка ролі гендерного стереотипу має дуалістичний характер. З одного боку, гендерні стереотипи призводять до викривлення та спрощення соціального середовища, заважають його адекватній оцінці, обмежують поведінку особи низкою гендерних ролей та очікувань. З іншого боку, вар-

то зважати на конструктивні прояви гендерного стереотипу, що полягають в упорядкуванні та систематизації інформації про нову реальність і суб'єктів цієї реальності у суспільстві, яке трансформується.

Стереотипу притаманна константна особливість, або його стійке сприйняття гендерними групами. Тобто людина має усталені уявлення про навколишній світ. Зокрема, нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні, мають свою логіку та не здатні мислити раціонально, бути лідерами та керівниками, а чоловіки позбавлені чуттєвості й терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Важливим атрибутом стереотипних тверджень є те, що особливості характеру конкретної особи у них не враховуються. Формулюється стала теза про те, що чоловік і жінка займаються притаманною їм діяльністю як вдома, так і на роботі, мають своєрідні погляди на життя та демонструють особливості поведінки, іманентні статі.

Таким чином, гендерні стереотипи конструюються та засвоюються через систему соціалізації, розподілу праці й культурні норми, при цьому вони детермінують гендерні ролі та ідеали, що існують у суспільстві, а їх функціональні характеристики набувають забарвлення залежно від того, чи реалізується та або інша функція гендерного стереотипу в умовах конкретного суспільства з притаманними йому ознаками та запитамі.

Узагальнюючи погляди дослідників гендерної проблематики стосовно трудової діяльності, можна стверджувати, що гендерні стереотипи породжують ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків, який зображено на рис. 1.

Рис. 1. Причинно-наслідковий зв'язок гендерних стереотипів

Стосовно гендерних ролей та їх асиметричного розподілу дослідники стверджують, що гендерно-рольові стереотипи виникають на підґрунті різних статусів і ролей, які чоловіки й жінки набувають та відіграють у суспільстві [2]. Переважна кількість соціальних ролей, притаманних суспільству, мають гендерний компонент. Зокрема, види трудової діяльності, якими займаються жінки та чоловіки за стереотипною належністю, різняться престижністю, оплатою, повноваженнями.

Асиметричний розподіл гендерних ролей у домашньому господарстві детермінує нерівність у всіх сферах соціально-трудова відносин. Таким чином, формується нерівність щодо розподілу жі-

нок і чоловіків за видами трудової діяльності, тобто гендерна диспропорція у сфері зайнятості.

Існує оплачувана та неоплачувана діяльність, якій не можна дати традиційне визначення праці. Практичним інструментом, на основі якого можна визначити, чи належить діяльність до трудової сфери, є правило “третьої сторони”, згідно з яким діяльність є працею, якщо ви готові заплатити будь-якій людині (третьій стороні) за те, що вона виконає за вас певну роботу [4, с. 117]. З цієї позиції догляд за дітьми, їх виховання, приготування їжі – це праця, а сон, навчання, розваги – діяльність.

Неоплачувані послуги, наприклад ведення домашнього господарства, не включаються до розрахунку ВВП. Темпи економічного зростання знижуватимуться, якщо члени домогосподарства будуть самостійно виконувати роботу, яку за них робили інші люди за плату. Той факт, що домашня робота не охоплюється статистичною звітністю, впливає на оцінку фактичного економічного внеску жінок та чоловіків. Невизнання домашньої праці жінок соціально значущою призводить до втрат жінками доходів (насамперед, меншої порівняно з чоловіками заробітної плати та пенсії).

Стабільна гендерна нерівність у розподілі домашньої праці впливає на економічний та демографічний розвиток сучасного суспільства. Існує два типи моделей, що пояснюють цю закономірність. Перший тип охоплює неокласичні або інституціональні моделі економічного (квазіекономічного) обміну, в яких враховується різниця у заробітній платі чоловіків та жінок, величина грошового внеску кожного з подружжя в бюджет сім'ї. У таких моделях домашня праця (як правило, жіноча) пропонується в обмін на матеріальну підтримку (як правило, чоловічу). До другого типу належить альтернативна модель “гендерного дисплею”, в якій гендерні відносини регулюють символічні прояви фемінності та маскулітності через жорсткий розподіл ролей у домогосподарстві [4].

Відповідно до вищевказаної причинно-наслідкової схеми, одним із наслідків стереотипів є гендерна сегрегація. Поняття “сегрегація” у буквальному розумінні означає “поділ”, “розподіл”. Термін “гендерна сегрегація” позначає явище, пов'язане з окремим існуванням індивідів, які належать до різних гендерних груп у сфері життєдіяльності людини [6, с. 9]. Так, в економіці гендерна сегрегація є однією з характеристик ринку праці. Існує декілька форм прояву гендерної сегрегації, однак увагу більшості дослідників привертає перш за все професійна сегрегація – асиметричний розподіл чоловіків та жінок за професіями.

Наявність гендерної сегрегації значною мірою пояснюється саме стереотипами суспільства щодо співвідношення місця та ролі жінок і чоловіків в економіці країн, що призводить до формування у роботодавців і працівників уявлення про “чоло-

вічі” та “жіночі” професії. Прийнято виділяти два види гендерної сегрегації: горизонтальну та вертикальну. Остання має місце за нерівномірного розподілу представників різної статі у рамках посадової ієрархії. Під горизонтальною сегрегацією розуміють професійну, а також галузеву сегрегацію, тобто розподіл чоловіків та жінок за професіями та галузями.

На думку Р. Анкера, можна виділити три групи стереотипів щодо жінок, які впливають на гендерну сегрегацію. Позитивні стереотипи (схильність до піклування про інших, пристосованість до виконання ручної праці тощо) закріплюють у суспільстві, зокрема серед роботодавців, переконання, що жінкам притаманні сфери діяльності, пов'язані із вихованням, навчанням, а також професії, які потребують розвинутої моторики. Упереджене ставлення до ризику, менші (порівняно з чоловіками) витривалість, фізична сила та здібності до точних наук об'єднані в негативні стереотипи. Відповідно до них, жінки не повинні претендувати на керівні посади та роботу в тяжких і небезпечних умовах, а також займатися діяльністю, що потребує логіки та зосередженості. Третя група стереотипів, які науковець відніс до інших, відображає положення про більш високу схильність жінок до виконавчої діяльності, меншу потребу в отриманні високого доходу, підвищену зацікавленість у домашній праці [10]. Однак на думку І. Мальцевої та С. Рощина, ця група не однопорядкова з першими двома, а є їх прямим наслідком [6, с. 21]. У свою чергу, стереотипність свідомості щодо розподілу видів діяльності на чоловічі та жіночі впливає як на працівників обох статей, так і на роботодавців.

Існує також інша класифікація стереотипів, за якою виділяють стереотипи положення та стереотипи поведінки [10]. Перші також називають стереотипами роботодавця, який сприймає жінок як менш корисну робочу силу, оскільки їм потрібно поєднувати трудову діяльність із сімейними обов'язками, тобто від них меншою мірою слід чекати орієнтації на кар'єрне зростання та ін. Така установка роботодавця є дискримінаційною. Стереотип поведінки – це стереотип працівників. Оскільки жінки знають ставлення роботодавця до них і те, що змагатися з чоловіками у них практично немає можливості, вони вибирають діяльність, пов'язану з меншими трудовими зусиллями. Ці види стереотипів мають вплив як на вертикальну, так і на горизонтальну гендерну сегрегацію, що, у свою чергу, детермінує розміри оплати праці чоловіків і жінок.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що гендерний стереотип є однією з причин існування асиметрії гендерних ролей, а це призводить до негативних наслідків у сфері їх діяльності. Подолання деструктивного впливу гендерного стереотипу можливе лише за умови опанування нового системного підходу до аналізу

реального стану суспільства в контексті гендерної рівності, опрацювання отриманих результатів, розробки та здійснення виваженої загальнодержавної політики, що охоплює стратегічні завдання з упровадження принципів гендерного паритету. Це дасть змогу, по-перше, підвищити обізнаність суспільства щодо гендерної проблематики та розуміння нагальних потреб, оскільки саме нерозуміння детермінує декларативний характер державної гендерної політики; по-друге, створити умови для поєднання професійних і сімейних обов'язків, подолання гендерних стереотипів.

Реалізації загальнодержавної політики, на нашу думку, сприятиме ряд заходів, а саме:

– проведення гендерної експертизи демографічної та соціальної політики, державних і регіональних програм, рішень органів виконавчої та місцевої влади для виявлення можливого деструктивного впливу стереотипів та негативно-го впливу деяких заходів політики на конкурентоздатність жінок та чоловіків на ринку праці з метою його недопущення;

– глибинні та системні наукові дослідження щодо виникнення, розвитку та виявлення як позитивних, так і негативних наслідків гендерних стереотипів, а також шляхів реалізації гендерно чутливої політики у цьому напрямі;

– всебічна просвітницька робота зі створення регіональних гендерних центрів при обласних державних адміністраціях. Завданнями регіональних гендерних центрів має бути: інформаційно-роз'яснювальна робота; аналіз сучасного стану впровадження принципів гендерної рівності в регіоні; виокремлення наявних проблем, пошук шляхів їх вирішення; розроблення регіональної програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Діяльність центрів має бути узгодженою та відбуватися на засадах державної гендерної політики;

– створення інституту радників із гендерних питань, що дозволить інтегрувати принципи та засади політики гендерного паритету в роботу органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, підприємств.

Список використаних джерел

1. Балицкий А. Г. Социальные стереотипы и социальная самореализация // *Философия истории: диалог культур* / Балицкий А. Г., Сабурова Л. А. — М. : Филос. общество СССР, 1989. — С. 13–15.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Берн Ш. — СПб. : Прайм – Еврознак, 2001. — 243 с.
3. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів : дис. ... кандидата соціологічних наук : 22.00.04 / Вілкова Олена Юріївна. — К., 2005. — 231 с.
4. Калабихина И. Е. Гендерный фактор в экономическом развитии России : [моногр.] / Калабихина И. Е. — М. : МАКС Пресс, 2009. — 240 с.
5. Майерс Д. Социальная психология. Интенсивный курс / Майерс Д. — СПб. : Прайм – Еврознак, 2002. — 512 с.
6. Мальцева И. О. Гендерная сегрегация и мобильность на российском рынке труда / Мальцева И. О., Рошин С. Ю. ; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. — [2-е изд.]. — М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2007. — 295 с.
7. Основи теорії гендеру : [навч. посіб.] / [Агеєва В. П., Близнюк В. В., Головашенко І. А. та ін.]. — К. : К.І.С., 2004. — 536 с.
8. Павлюк Л. Гендерні стереотипи і гендерна чутливість комунікації (частина перша) [Електронний ресурс] / Павлюк Л. — Режим доступу : <http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytika/henderni-stereotypy-i-henderna-chutlyvist-komunikatsiyi.html>
9. Рошин С. Ю. Гендерное равенство и расширение прав и возможностей женщин в России в контексте целей развития тысячелетия [Электронный ресурс] / Рошин С. Ю., Зубаревич Н. В. // Доклад. Бюро Постоянного координатора Системы ООН в РФ, ПРООН, ЮНФПА, Бюро ЮНЕСКО, ЮНИФЕМ. — Режим доступа : http://www.undp.ru/Gender_MDG_rus.pdf
10. Anker R. Theories of Occupational Segregation by Sex: An Overview / R. Anker // *International Labor Review*. — 1997. — Vol. 136, № 3. — P. 107–142.

Принципи державного управління в галузі охорони здоров'я

На основі аналізу та узагальнення наукових джерел подано авторське визначення поняття “принципи державного управління в галузі охорони здоров'я” та розкрито його сутність.

Ключові слова: державне управління, принципи державного управління, охорона здоров'я, сфера охорони здоров'я.

У багатьох країнах світу в основу здійснюваних трансформацій парадигми державного управління покладено зміну засад, ролі та формату впливу держави на всі сфери суспільного життя. Не стала винятком і вітчизняна галузь охорони здоров'я, перед якою сучасність ставить нові серйозні виклики. При цьому розвиток галузі суттєво ускладнюється через невирішеність таких проблем, як низький рівень якості медичної допомоги, погіршення стану здоров'я населення, безпрецедентна депопуляція, постійне недофінансування та ін. Беззаперечним є той факт, що перехід до сучасної фази суспільного розвитку вимагає не тільки оновленого розуміння суті та масштабів впливу держави на цю сферу, але й модернізації принципів державного управління охороною здоров'я, які б дозволили досягти найбільш ефективних та дієвих результатів. Окреслення, наукове обґрунтування та впровадження адекватних сучасним реаліям суспільного розвитку засад управлінського впливу держави на систему охорони здоров'я зумовлено необхідністю реагування з боку країни на світові процеси глобалізації та інтеграції, що відчутно інтенсифікувались упродовж останніх десятиліть. Зазначене актуалізує потребу у вивченні державно-управлінського аспекту засад охорони здоров'я.

Метою статті є визначення поняття “принципи державного управління в галузі охорони здоров'я”. Для її реалізації в дослідженні поставлено завдання – на основі аналізу та узагальнення наукових джерел сформулювати зазначену дефініцію та розкрити її сутність.

Перш ніж розглянути поняття “принципи державного управління в галузі охорони здоров'я”, проаналізуємо подані у науковій літературі трактування термінів “принципи державного управління”, “охорона здоров'я”, “галузь охорони здоров'я”.

Будь-яка діяльність, зокрема управлінська, здійснюється на певному підґрунті. Державне управління в Україні реалізується відповідно до принципів (засад), під якими в науковій літературі розуміють теоретичні положення, концепції, ідеї, що відображають об'єктивні закономірності розвитку суспільства і держави [1, с. 12]. У теорії державного управління принцип – це поняття, що окреслює закономірності, взаємовідношення, взаємозв'язок між складовими державно-управлінської системи. Водночас це

© В. М. Ключко, 2010

специфічне поняття охоплює не стільки власне закономірності, відношення, взаємозв'язки, скільки знання про них.

Принцип – це фіксація результатів наукового пізнання, наголошує Г. Атаманчук [2, с. 141]. В. Князев під принципом розуміє будь-яке правило, що сприяє удосконаленню здійснення управлінських процесів і прийняття управлінських рішень та може залишатись актуальним до спростування його досвідом [5, с. 153].

Принципи управління є результатом узагальнення суспільством об'єктивно діючих законів та закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів та ознак, що стають загальною підставою для його діяльності. Водночас науково-теоретичне узагальнення та вироблення людьми принципів не означає, що вони мають лише суб'єктивний характер [10, с. 54].

Аналіз наукових першоджерел [1, с. 12–14; 2, с. 119; 6, с. 37–38; 7, с. 152; 10, с. 58–60] дає підстави стверджувати, що принципи державного управління є: віддзеркаленням закономірностей розвитку управлінських відносин у державі; детермінантою державно-управлінської практики; каталізатором удосконалення процесу прийняття управлінських рішень. Резюмуючи, визначимо принципи державного управління як фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення, норми поведінки, що відображають закони розвитку відносин управління, сформульовані як певне наукове положення, закріплене переважно у правовій формі, на основі якого будується та функціонує апарат державного управління. Таким чином, принципи державного управління – це взаємозв'язки суспільно-політичного характеру, що базуються на об'єктивних закономірностях організації та реалізації державного управління і мають практичне застосування у цій сфері.

Проблематика розроблення та реалізації принципів державного управління розглядається у ряді публікацій вітчизняних науковців і дослідників. Зокрема, В. Князев звертає увагу на відсутність загальноприйнятих принципів і підходів до управління соціальними системами, а також їх систематизації, включаючи галузь державного управління. Він виокремлює такі принципи управління, як універсальність та раціональність організації процесів і структури, а також відносить цілокладання до групи загально-управлінських принципів [5, с. 154].

У монографії В. Цветкова і В. Горбатенко проаналізовано сутність державного управління, його місце і роль у перехідний до ринкової економіки період. Принципи державного управління автори розглядають як основні чинники та передумови підвищення ефективності управління. У праці звертається увага на потребу в науковому обґрунтуванні сутності державно-управлінських принципів та сучасні особливості їх реалізації [13].

Н. Нижник і О. Машков у навчальному посібнику “Системний підхід в організації державного управління” досліджують державне управління як систему, розглядаючи його структуру, елементи, формування та еволюцію поглядів. Автори констатують, що “... стрижневою проблемою сучасного державного управління в Україні є проблема вироблення та становлення сучасних принципів державного управління”. У посібнику зазначається, що ця проблема наразі часто ігнорується, а більшість трансформацій у сфері державного управління здійснюються з позицій суб’єктивізму. Так, у ході реструктуризації державних органів нехтують цілісним, комплексним підходом та установленими принципами державного управління, що в сукупності з іншими факторами негативно позначається на суспільному розвитку. Науковці звертають увагу на важливість упровадження у практику науково обґрунтованих принципів державного управління [10, с. 50].

У публікації Н. Нижник наголошує, що значні теоретичні та практичні протиріччя спостерігаються у питаннях, які стосуються проблем принципів державного управління [9, с. 14]. Наслідками ігнорування проблеми окреслення принципів державного управління, зазначає автор, є криза виробництва та кореспондуюче з нею зростання злочинності. Обґрунтування принципів державного управління в Україні, їх систематизація є науковою проблематикою, що потребує глибоких досліджень. Розв’язання цього питання надасть державному управлінню необхідні системні характеристики, забезпечить його раціональність, дієвість та ефективність [9, с. 17].

В. Бакуменко у словнику-довіднику з державного управління дає визначення принципів державного управління [7]. Проте змістовне наповнення цього поняття, а також питання практичної реалізації принципів державного управління у сфері охорони здоров’я в сучасних реаліях суспільного розвитку залишилися нерозкритими.

Результати проаналізованих вище наукових праць дають авторів підстави віднести аспекти теоретичного обґрунтування та практичної реалізації державно-управлінських принципів до актуальних питань наукових досліджень. У вітчизняній науці державного управління відсутнє визначення поняття “принципи державного управління в галузі охорони здоров’я”. Це, в свою чергу, актуалізувало

і детермінувало потребу у проведенні дослідження зазначеного аспекту.

Охорона і зміцнення здоров’я населення належать до найважливіших внутрішніх функцій сучасної держави та пріоритетних напрямів політики багатьох країн світу. Охорона здоров’я є важливою складовою економічного і соціального розвитку, підвищення якості й рівня життя людини. На всіх етапах суспільного буття людство вимушено постійно дбати про сферу охорони здоров’я як важливу умову забезпечення свого подальшого існування та розвитку. Стан здоров’я населення належить до ключових чинників життєдіяльності суспільства, оскільки його рівень детермінує соціально-економічний розвиток і добробут громадян будь-якої країни. Саме тому держава конституційно гарантує право людини на охорону здоров’я. У Великій радянській енциклопедії термін “охорона здоров’я” (рос. – “здравоохранение”) тлумачиться як комплекс державних, соціальних, економічних, медичних та інших заходів, які вживає суспільство для охорони й поліпшення здоров’я його членів [4]. У Великій медичній енциклопедії поняття “охорона здоров’я” трактується як система соціально-економічних і медичних заходів, спрямованих на підвищення рівня здоров’я кожної людини і населення в цілому [3]. Незважаючи на значний проміжок часу після видання цих двох енциклопедій, а також з огляду на специфіку підходів до окреслення категорій у науці державного управління, варто підкреслити актуальність визначення аналізованого терміна. Зокрема, в основі цього поняття лежать здійснювані державними і недержавними закладами заходи, спрямовані на покращання стану здоров’я громадян, продовження їх активного довголіття.

Відповідно до ст. 3 “Основ законодавства України про охорону здоров’я” [8, с.15], охорона здоров’я – це система заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за умови максимальної біологічної можливої тривалості життя.

Під сферою охорони здоров’я у чинному законодавстві розуміють сукупність закладів, установ, органів управління охороною здоров’я та їх працівників, які безпосередньо забезпечують надання послуг з охорони здоров’я населенню. На нашу думку, ця дефініція, подана у законопроекті “Основні засади діяльності у сфері охорони здоров’я” [11], найбільш повно характеризує специфіку діяльності галузі з огляду на сучасні реалії розвитку.

Історичні аспекти і тенденції розвитку державного управління охороною здоров’я в Україні розглядаються у роботі Я. Радиша [12]. На підставі отриманих результатів дослідження автор стверджує, що надмірно централізований, адміністративно-командний управлінський стиль,

успадкований Україною після 70-річного перебування у складі Радянського Союзу, продовжує негативно впливати на вітчизняне державне управління в галузі охорони здоров'я. Науковець відносить цю галузь до важливих складових державного управління в Україні та звертає увагу на недосконалість її правового регулювання. З-поміж причин, що призвели до правових прогалин, автор виокремлює невідповідність принципів і термінологічної бази державного управління охороною здоров'я сучасним вимогам суспільного розвитку. Науково-теоретичне обґрунтування принципів державного управління в аналізованій галузі та засад їх практичної реалізації Я. Радиш вважає складними та багатограничними проблемами сьогодення, що потребують термінового розв'язання у контексті здійснюваних в Україні реформ.

У результаті проведеного дослідження нами запропоновано власне визначення поняття “принципи державного управління в галузі охорони здоров'я”, під яким слід розуміти сукупність на-

уково обґрунтованих положень, правил організації здійснення управлінського впливу держави на систему охорони здоров'я, які відображають закономірності, відносини, взаємозв'язки у цій сфері, а також враховують зовнішні виклики і внутрішні умови суспільного розвитку.

Сутність управлінського впливу держави на систему охорони здоров'я полягає у забезпеченні діяльності органів державного управління щодо розроблення й реалізації комплексу економічних, соціальних, медичних та інших заходів, що насамперед спрямовані на надання всім громадянам медичної допомоги гарантованого рівня, а також на збереження, охорону та зміцнення їхнього здоров'я.

До перспективних напрямів подальших досліджень можна віднести питання типології, історичної генези, вивчення зарубіжного досвіду розроблення і реалізації принципів державного управління у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України : [підруч.] / [Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дяченко О. В. та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 544 с.
2. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : [курс лекций] / Атаманчук Г. В. — [4-е изд., стер.]. — М. : Омега-Л, 2006. — 584 с.
3. Большая медицинская энциклопедия : Здравоохранение [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://proc.com.ua/2008/03/08/bolshaja_medicinskaja_jenciklopedija.html — Название с титул. экрана.
4. Большая советская энциклопедия : Здравоохранение [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://bse.sci-lib.com/article045265.html>
5. Державне управління в умовах інтеграції України в Європейський Союз : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, (Київ, 29 трав. 2003 р.) : у 2 т. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. — К. : Вид-во УАДУ, 2002. — Т. 1. — 2002. — 360 с.
6. Державне управління : [навч. посіб.] / [Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю.] ; за ред. А. Ф. Мельник. — К. : Знання-Прес, 2003. — 343 с.
7. Державне управління : словник-довідник / [уклад. В. Д. Бакуменко та ін.] ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. — К. : Вид-во УАДУ, 2002. — 228 с.
8. Закон України “Основи законодавства України про охорону здоров'я” від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ в ред. від 13.10.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2801-12>
9. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : [навч. посіб.] / Нижник Н. Р., Машков О. А. ; за заг. ред. Н. Р. Нижник. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — 160 с.
10. Нижник Н. Р. Проблеми сьогодення державного управління в Україні / Н. Р. Нижник // Університетські наукові записки. — 2007. — № 3 (23). — С. 14—19.
11. Проект Закону України “Основні засади діяльності у сфері охорони здоров'я” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.moz.gov.ua/ua/main/docs/?docID=20774#2>
12. Радиш Я. Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку : дис. ... доктора наук з держ. упр. : 25.00.01 / Радиш Я. Ф. — К., 2003. — 450 с.
13. Цветков В. В. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : [моногр.] / Цветков В. В., Горбатенко В. П. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.

Особливості реалізації державної екологічної політики в Україні

Визначено основні екологічні загрози у сучасному світі та досліджено проблеми державного управління в екологічній сфері. Проведено статистичний аналіз основних показників забруднення довкілля. Розглянуто основні заходи щодо формування ефективної стратегії державної екологічної політики.

Ключові слова: державна екологічна політика, зміна клімату, шкідливі речовини, утилізація відходів, радіаційне забруднення, зелена енергія, сонячна енергетика, “зелений” тариф, екологічне законодавство.

На початку ХХІ ст. стан довкілля планети неухильно погіршується. Людство не здатне швидко адаптуватися до прискорених глобальних змін. У теперішній час найбільшими екологічними загрозами для України стали: забруднення повітря, вод і ґрунтів, зокрема радіоактивне забруднення; від-

сутність досконалих технологій утилізації побутових та промислових відходів; зменшення площі лісів (унаслідок чого зменшується кількість видів флори та фауни); вживання генетично модифікованих продуктів (рис. 1).

Рис. 1. Екологічні загрози для України

Демографічний вибух за обмеженості природних ресурсів в умовах глобальних змін у біосфері стає все гострішою проблемою людства. У першій половині ХХІ ст., за прогнозами науковців, населення Землі становитиме 11 млрд. осіб. При цьому, всупереч світовій тенденції, населення України зменшується. Демографічні проблеми тісно пов'язані з екологічними.

З метою проведення ефективної державної політики щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів в Україні діють такі програми:

1) загальнодержавна Програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр., затверджена Законом України від 21.09.2000 р. № 1989–ІІІ;

2) загальнодержавна Програма поводження з токсичними відходами, затверджена Законом України від 14.09.2000 р. № 1947–ІІІ;

3) загальнодержавна Програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, затверджена Законом України від 22.03.2001 р. № 2333–ІІІ та ін.

Із 2007 року обговорюється Проект Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року, що у формі проекту закону

України схвалений Кабінетом Міністрів України 13.01.2010 року.

Із нормативно-правових документів щодо енергоефективності та енергозбереження в Україні найбільш вагомими є: Розпорядження Кабінету Міністрів України “Енергетична стратегія України на період до 2030 року” від 15.03.2006 р. № 145–р.; Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів” від 28.02.2008 р. № 174 / 2008; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про стан реалізації державної політики щодо забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів” від 30.05.2008 р.; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про програми підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів” від 17.12.2008 р. № 1567–р.; Постанова Кабінету Міністрів України “Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010–2015 роки” від 01.03.2010 р. № 243; “Про програми підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів” 17.12.2008 р. № 1567; Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про електроенергетику” щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії від 01.04.2009 р. № 1220–VІ.

Екологічні аспекти розвитку економіки досліджувались у працях таких українських науковців: О. Веклич, С. Генсірук, А. Качинський, В. Костецький, О. Лазор, Л. Мельник, О. Покотило, Т. Тимочко, С. Харічков, М. Шапочка, В. Шевчук та ін.

Усі екологічні проблеми важливі та взаємопов'язані. Проте на рівні держави недостатньо уваги приділяється питанням збереження екологічної системи України як складової світової екосистеми. Потребують узгодження з законодавством Європейського Союзу нормативно-правові документи законодавства України щодо державного регулювання охорони навколишнього природного середовища. Необхідним є визначення напрямів взаємодії екологічних та економічних механізмів реалізації державної екологічної політики в умовах гео економічних зрушень.

Державна екологічна політика – це система заходів, здійснюваних економічним суб'єктом вищого рівня (державою, міждержавним утворенням), що окреслює напрями природокористування, екологічну спрямованість діяльності окремих складових господарського суб'єкта згідно з його цілями, завданнями та інтересами. З екологічною політикою щільно пов'язані структурна, інвестиційна, фінансово-кредитна, соціальна, зовнішньоекономічна, науково-технічна, податкова, бюджетна

політика суб'єкта господарювання. Державна екологічна політика реалізується на національному, регіональному та місцевому рівнях. В управлінні природокористуванням беруть участь усі гілки влади: законодавча, виконавча і судова. Організаційна структура управління природокористуванням ґрунтується на територіальному та відомчому принципах. Загальнодержавне управління поширюється на всі об'єкти та суб'єкти природи країни у цілому. Органи місцевої влади реалізують територіальний принцип управління. Відомче управління охоплює об'єкти природи: повітря, воду, землю, флору та фауну. Основні напрями державної екологічної політики визначаються Верховною Радою України. Центральним органом державної виконавчої влади в Україні є Міністерство охорони навколишнього природного середовища.

Обсяги викидів шкідливих речовин в Україні є стабільно високими (табл. 1, за даними [1]). Протягом розглянутого періоду вони коливалися від 5,85 млн. т до 7,38 млн. т. Обсяги викидів стаціонарними джерелами переважають обсяги викидів пересувними джерелами, однак динаміка змін цих показників є різною: для стаціонарних джерел ці зміни знаходяться у межах 20%; для пересувних джерел темпи приросту викидів шкідливих речовин зросли майже на 85%.

Таблиця 1

Обсяги і темпи приросту викидів шкідливих речовин в Україні

Роки	Обсяги шкідливих речовин, тис. тонн			Темпи приросту викидів шкідливих речовин, %		
	усього	у тому числі		усього, до попереднього року	у тому числі	
		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами
1996	6342,30	4763,80	1578,50	-15,2	-16,2	-12,1
1997	5966,20	4533,20	1433,00	-5,9	-4,8	-9,2
1998	6040,80	4156,30	1884,50	1,3	-8,3	39,5
1999	5853,40	4106,40	1747,00	-3,1	-1,2	-7,3
2000	5908,60	3959,40	1949,20	0,9	-3,6	11,6
2001	6049,50	4054,80	1994,70	2,4	2,4	2,3
2002	6101,90	4087,80	2026,90	0,9	0,8	1,6
2003	6191,30	4075,00	2103,50	1,5	-0,3	3,8
2004	6325,90	4151,90	2174,00	2,2	1,9	3,4
2005	6615,60	4464,10	2151,50	4,6	7,5	-1,0
2006	7027,60	4822,20	2205,40	6,2	8,0	2,5
2007	7380,00	4813,30	2566,70	5,0	-0,2	16,4
2008	7210,30	4524,90	2685,40	-2,3	-6,0	4,6
2009	6442,90	3928,10	2514,80	-10,6	-13,2	-6,4

За зміною темпів приросту обсягів викидів шкідливих речовин стаціонарними джерелами (див. табл. 1) можна простежити кризові явища в економіці України. Зменшення викидів у 1996 році на 16,2% свідчить про продовження кризових явищ, що виникли у 90-х роках минулого століття, та відсутність законодавчої бази у сфері охорони навколишнього природного середовища. Від'ємні темпи приросту обсягів викидів шкідливих речо-

вин стаціонарними джерелами у 2008 та 2009 роках (відповідно, -6,0% та -3,2%) ілюструють наростаючі наслідки економічної кризи в Україні, пов'язані насамперед зі спаданням обсягів виробництва у металургійній та хімічній промисловості.

У природі, як і в економіці, не існує безоплатних ресурсів. Усе, що було взято людством у природи, має бути їй компенсоване. Невиконання

зазначеного закону неминуче призводить до екологічної кризи. Існує правило, за яким кількість сміття, що виробляється країною, є пропорційною її валовому внутрішньому продукту (далі – ВВП): чим вищий добробут людей – тим більша кількість

сміття [1, с. 30]. Проведений статистичний аналіз щодо показників ВВП та викидів шкідливих речовин у цілому підтверджує цю закономірність для України (рис. 2, за даними [1]). Показники обчислено до відповідного періоду попереднього року).

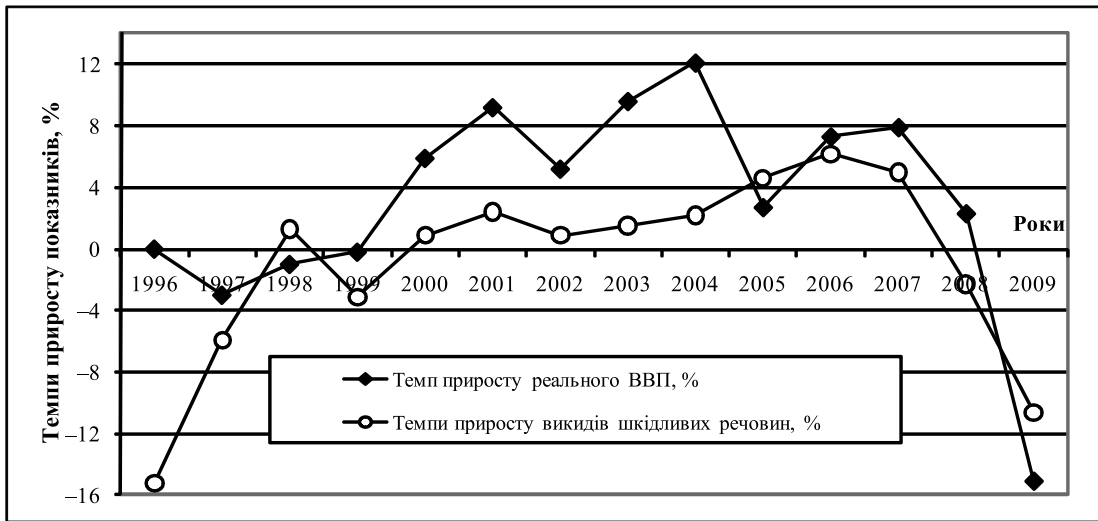

Рис. 2. Темпи приросту ВВП та викидів шкідливих речовин в Україні

Під егідою ООН для створення механізмів захисту від екологічних загроз на рівні міжнародного співробітництва розроблено ряд документів, серед яких:

1. Декларація “Порядок денний на XXI століття” (Конференції ООН з проблем довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро, 1992 р.).

2. Кіотський протокол, що встановлює зобов’язання розвинених промислових країн щодо обмеження обсягів викидів “парникових” газів з метою уникнення порушення клімату, (Конференція сторін Рамкової конвенції ООН, Кіото, 1997 р.). Наразі Конвенцію ратифікували 191 країна, у тому числі одна організація економічної інтеграції – Європейський Союз.

За оцінками фахівців Світового банку, до 2012 року Україна відповідно до Кіотського протоколу може одержати 15–17 млрд. дол. США, оскільки посідає друге місце після Росії за потенціалом вільних квот. Кошти, за інформацією Національного агентства екологічних інвестицій, будуть витрачені виключно на реалізацію екологічних проєктів [3].

Необхідність формування та реалізації ефективної державної екологічної політики України зумовлена низкою міжнародних зобов’язань, до яких належать: досягнення Цілей розвитку тисячоліття (Світовий саміт тисячоліття, ООН, 2000 р.); виконання Плану впровадження рішень Всесвітнього саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002 р.) та Екологічної стратегії для країн Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії (Київ, 2003 р.); упровадження Положень міжнародних глобальних конвенцій у природоохоронній сфері. 21 квітня 2010 року Україна офіційно приєдналася до “Копенгагенської домовленості”, що

була оформлена у рамках 15-ї Конференції Сторін Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату (Копенгаген, 2009 р.).

Одним зі шляхів скорочення викидів парникових газів є промислове застосування альтернативних відновлювальних джерел енергії (далі – ВДЕ). Найбільш ефективними напрямками розвитку альтернативної енергетики є використання енергії сонця, вітру та води. У світі подібна практика є досить поширеною. Так, існує “велика вітроенергетична вісімка”, до складу якої входять Велика Британія, Данія, Індія, Іспанія, Китай, Нідерланди, Німеччина, США. Крім охорони повітря, екологи вважають пріоритетними такі завдання: очищення води; раціональне використання землі та мінеральних ресурсів; збереження заповідників; утилізація та переробка відходів [4]. З метою підвищення енергетичної безпеки Європейський Союз ухвалив рішення про використання щонайменше 20% енергії з відновлювальних джерел у 2020 році. У Китаї частку такої енергії заплановано довести до 15%, в Україні – до 7%.

Розвиток альтернативних джерел енергії є пріоритетом у багатьох країнах. Ефективними засобами при цьому є: використання адміністративних важелів для стимуляції заснування нових енергетичних компаній, державна підтримка виробництва енергії з альтернативних джерел, упровадження “зелених” тарифів.

Уперше термін “зелений тариф” було вжито у Законі України “Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення “зеленого” тарифу”. Згідно з Законом, “зелений” тариф – це спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об’єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії

(крім доменного та коксівного газів, а з використанням гідроенергії – вироблена лише малими гідроелектростанціями). “Зелений” тариф затверджується Національною комісією регулювання електроенергетики України та поширюється на електричну енергію, вироблену суб’єктами господарювання на об’єктах електроенергетики [5, Ст. 17–1]. У вказаному Законі визначено такі заходи щодо стимулювання розвитку альтернативної енергетики:

- порядок стимулювання виробництва електроенергії з альтернативних джерел;
- формування роздрібних цін на електричну енергію;
- встановлення фіксованого мінімального розміру “зеленого” тарифу;
- здійснення діяльності енергопостачальниками;
- формування та ведення реєстру об’єктів електроенергетики, що виникають з альтернативних джерел енергії [5, Ст. 12–1].

Основними чинниками, що зумовлюють використання ВДЕ в Україні, є: вичерпання власних енергоресурсів, енергодефіцитність, екологічні наслідки виробництва енергії на теплових електростанціях, радіоактивне забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС. Для підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів і досягнення енергетичної незалежності України Кабінетом Міністрів України було ухвалено Державну цільову економічну програму енергоефективності на 2010–2015 рр., якою передбачено такі заходи:

- упровадження новітніх технологій виробництва та споживання енергетичних ресурсів, когенераційних технологій;
- використання теплової енергії сонця та геотермальної енергії;
- видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ як альтернативного виду палива;
- виробництво та використання біопалива;
- розвиток вітроенергетики;
- модернізація газотранспортної системи, систем тепло- та водопостачання, теплових електростанцій;
- зниження рівня забруднення навколишнього природного середовища;
- зменшення обсягу викидів забруднювальних речовин;
- оптимізація структури енергетичного балансу держави;
- адаптація національного законодавства у сфері енергоефективності, енергозбереження та альтернативної енергетики до відповідного законодавства Європейського Союзу тощо [6].

Найбільш забрудненими регіонами України, зазначають екологи, наразі є Донецька, Дніпропетровська, Луганська області, а також території навколо Запоріжжя, Маріуполя, Кіровограда,

Керчі та Армянська. Крім зазначених регіонів, занепокоєння викликає екологічна ситуація у Києві, Харкові, Сумах, Полтаві, Житомирі, Луцьку, Рівному, на переважній частині Криму, узбережжях Чорного й Азовського морів. Фахівці Всеукраїнської екологічної ліги, оприлюднюючи дані свого дослідження, акцентували увагу на стані водних ресурсів країни: у теперішній час 61% із них не відповідає встановленим нормам і стандартам [7]. Щороку внаслідок вживання неякісної води на Землі помирає близько 3,5 млн. осіб. У 2008 році, за оцінками фахівців, до 60% населення планети відчували дефіцит питної води задовільної якості. Ці показники стосуються не тільки країн Африки та Азії, де питна вода завжди була дефіцитом, а й України. Тільки у 2006 році в Україні через брудну воду сталося вісім спалахів інфекцій [8].

Споживання свіжої води в Україні скорочується. До її водоймищ щороку потрапляє близько 5 млн. т солей та значний обсяг стоків від тваринницьких господарств. Майже 50% мінеральних добрив і отрутохімікатів змивається з полів у ріки. Рівень очищення води в Україні надзвичайно низький. Існуючі застарілі очисні споруди вилучають лише 10–40% неорганічних речовин і майже не затримують солі важких металів.

Бурхливий розвиток пакувальної галузі за останні десятиліття призвів до трикратного зростання обсягу побутових відходів у світі на людину порівняно з 1980 роком. Утилізація відходів – одне з найбільших надбань сучасної науки та техніки. Нині переважають такі способи збуту сміття, як захоронення у землі (іноді у воді в контейнерах) та спалювання. Обсяги звалищ стрімко зростають і не завжди контролюються владою. Велику потенційну загрозу несуть також медичні відходи, що можуть стати джерелом різноманітних інфекцій. Скоротити викиди шкідливих речовин у навколишнє середовище допомагає сортування або роздільне збирання побутових відходів.

У теперішній час полігони відходів на території України займають, на думку експертів, 130 тис. гектарів. Назвати точну кількість токсичних відходів, що зберігаються в Україні, не може ніхто. За оцінками українських екологів і фахівців закордонних комісій, цей показник становить 50–60 млн. т небезпечних речовин та охоплює обсяги незаконних звалищ ввезених відходів і вироблених в Україні речовин з урахуванням офіційних даних щодо експорту та імпорту небезпечних речовин [9].

Щороку в Україні утилізується більше 1 млн. т відходів I–III класів безпеки. У 2009 році було утилізовано 794,4 тис. т, знешкоджено (знищено) 47,3 тис. т, видалено (захоронено) 333,2 тис. т зазначених відходів. На кінець року таких відходів у спеціально відведених місцях чи на об’єктах підприємств було більше 20 млн. т, що удвічі менше, ніж у 1990 році. Найбільша кількість відходів за

останні двадцять років була зареєстрована у 1997 році – понад 70 млн. т. Результати аналізу динаміки утворення відходів та поводження з ними свідчать, що найменший показник утворення відходів – 1230,3 тис. т – відповідає кризовому 2009 року

(рис. 3, за даними [1]). На показники поводження з відходами (їх утилізацію, знешкодження, видалення) впливають обсяги виділення бюджетних коштів, національне законодавство та політичні рішення.

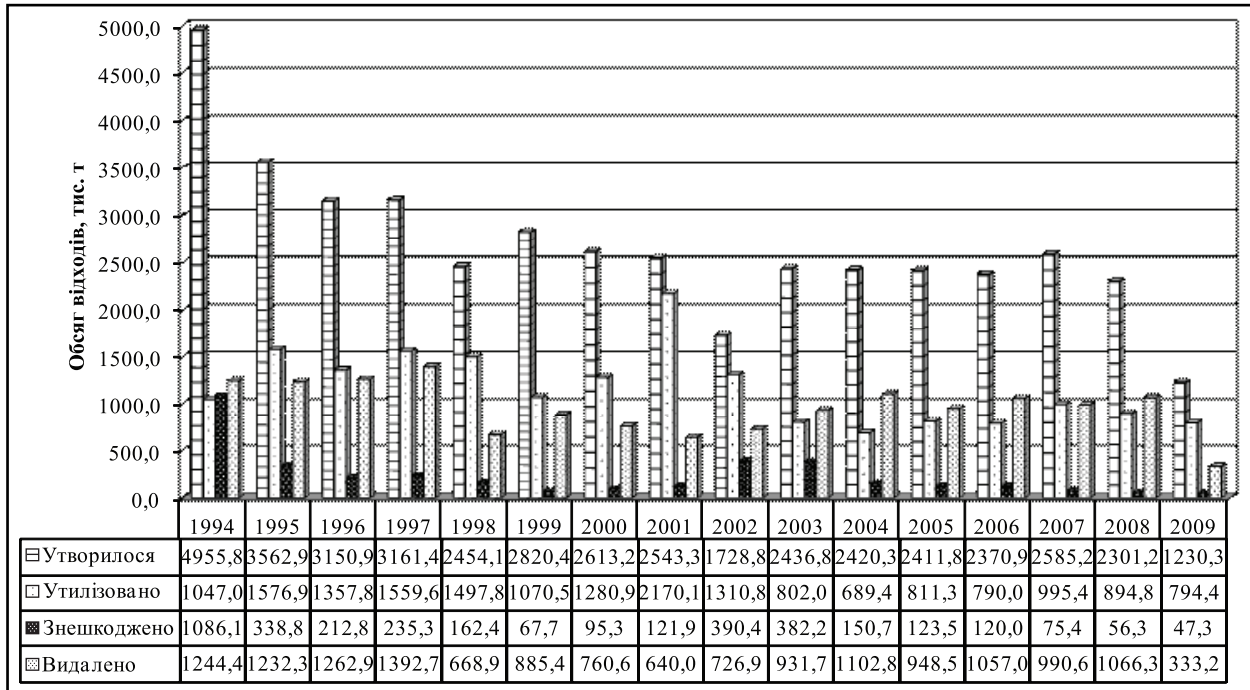

Рис. 3. Динаміка утворення відходів та поводження з ними

На території шести регіонів країни зберігається 95% відходів, що належать до I–III класів небезпеки, зокрема, у Запорізькій (40%, або 8,3 млн. т), Донецькій (30%, або 6,3 млн. т), Сумській (9%, або 1,9 млн. т) областях, в Автономній Республіці Крим (8%, або 1,7 млн. т), Дніпропетровській і Луганській (по 4%, або 0,8 та 0,9 млн. т). Понад 70% відходів I класу небезпеки знаходяться у місцях видалення в Івано-Франківській та Луганській областях [1]. Протягом 2009 року в повітряний басейн, водні та земельні ресурси країни потрапило 11,3 млн. т небезпечних забруднювальних речовин, із яких 57% припадає на шкідливі викиди в атмосферу, 40% – у поверхневі водойми, 3% – у земельні ресурси. У місцях видалення відходів зберігається 20,9 млн. т відходів I–III класів небезпеки. У розрахунку на 1 км² території країни припадає близько 11 т викинутих в атмосферу шкідливих речовин та 35 т відходів I–III класів небезпеки.

На охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями й установами у 2009 році було витрачено 11,1 млрд. грн., з яких 72% (8,0 млрд. грн.) – поточні витрати на охорону природи, пов'язані з експлуатацією та обслуговуванням засобів природоохоронного призначення, 23% (2,5 млрд. грн.) – інвестиції в основний капітал, спрямовані на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування, 5% (0,6 млрд. грн.) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного облад-

нання. Переважну частину капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища було спрямовано на очищення зворотних вод (47% у загальному обсязі), а також на поводження з відходами та охорону атмосферного повітря і клімату (по 20%).

Для України залишаються невирішеними проблеми усунення наслідків радіоактивного забруднення територій, що зазнали впливу у результаті аварії на Чорнобильській АЕС. Питання радіоактивного забруднення земної поверхні продуктами, що утворюються у результаті ядерних вибухів, знаходяться у площині національної безпеки. І якщо проблема захисту населення та сільськогосподарських тварин від зовнішнього випромінювання у цілому може бути вирішена, то запобігти опромінюванню природних спільнот живих організмів практично неможливо. Тому науковий пошук слід спрямовувати на розробку заходів, що дозволили б звести до мінімуму потенційні наслідки забруднення біосфери радіоактивними речовинами. Відповідно до Закону України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006–2010 роки” необхідно реалізувати заходи щодо подальшої соціальної, медичної і психологічної реабілітації населення та його протирадіаційного захисту, в основному завершити економічне відродження населених пунктів і територій за межами зони відчуження, що зазнали радіоактивного забруднення, а також місць компактного проживання переселених громадян,

забезпечити збереження їх культурно-історичної спадщини [10].

Перспективи формування та реалізації національної екологічної політики мають визначитися на основі принципів сталого розвитку. Стратегія Національної екологічної політики передбачає впровадження підходів концепції сталого розвитку, а також ураховує сучасний стан навколишнього природного середовища, рівень розвитку економіки та соціальної сфери, технологій, суспільної свідомості, екологічної освіченості населення, необхідність удосконалення системи доступу до природних ресурсів, розподілу одержаних від їх експлуатації витрат і доходів між різними верствами населення [11]. У сфері охорони навколишнього середовища забезпечення засад сталого розвитку охоплює: включення питань захисту навколишнього середовища до політики в інших сферах, зокрема у галузі промисловості, енергетики, транспорту, регіонального розвитку та сільського господарства; підвищення якості продуктів харчування для споживачів та спрощення торгівлі шляхом проведення реформ та модернізації санітарної та фітосанітарної сфери; ефективне використання відновлювальних джерел енергії тощо [12].

Міжнародне співробітництво у сфері охорони навколишнього природного середовища посідає одне з важливих місць у зовнішньополітичному курсі України. Серед вимог входження до ЄС є така: частка ВДЕ у національному енерговиробництві для країн-кандидатів має становити більше 6%. Відносини Європейського Союзу та України слід розвивати у напрямі подальшого зміцнення стратегічного партнерства. У межах міжнародного співробітництва в досліджуваній галузі вирішуються найбільш складні проблеми і розглядаються конкретні проекти. Прийнято рішення про надання Європейською комісією бюджетної підтримки природоохоронному сектору України розміром 35 млн. євро, а також міжнародної технічної допомоги. Зростання відкритості національної економіки останніми роками зумовило посилення впливу участі нашої держави у міжнародному поділі праці на економічні та соціальні процеси в Україні в цілому, формування відповідної моделі соціально-економічного розвитку. Процеси, що відбувалися в Україні протягом 2005–2009 рр., продемонстру-

вали також високий ступінь залежності розвитку національної економіки від світових економічних тенденцій.

Наприкінці жовтня 2010 року у Києві відбувся Міжнародний екологічний форум “Довкілля 2010”, у рамках якого проведено Всеукраїнську екологічну конференцію “Збалансований розвиток України – пріоритет державної політики”, Міжнародну практичну конференцію “Національна екологічна політика в контексті європейської інтеграції України”, Форум громадських екологічних організацій та Бізнес-форум. Свідченням актуальності екологічних проблем є залучення до участі у заходах представників центральних органів влади, бізнесу, громадськості та науковців. Учасники форуму наголошували на необхідності нового стратегічного документа, що враховував би сучасні соціально-економічні процеси на глобальному й національному рівнях та відповідав інтересам українського суспільства.

Важливою складовою державної екологічної політики може стати ефективна податкова політика, реалізована на основі екологічних податків, запропонованих у Податковому кодексі України. Удосконалення механізмів державного управління процесами природокористування й охорони навколишнього середовища має базуватися на засадах передбачуваності прийнятих рішень, збалансованого використання економічних та адміністративних методів впливу на суб’єкти та об’єкти природокористування.

В умовах гео економічних зрушень державна екологічна політика має бути спрямована на вирішення таких питань: упровадження новітніх технологій щодо енергозбереження; забезпечення населення якісною питною водою та продуктами харчування; захист лісових насаджень, сільськогосподарських угідь, флори та фауни від споживацького ставлення людини до природного середовища; розвиток ефективної інноваційної підприємницької діяльності; використання альтернативних джерел енергії; протидія глобалізаційним тенденціям щодо подальшої концентрації екологічно небезпечних виробництв в Україні. Подальші дослідження автора будуть спрямовані на пошук дієвих механізмів формування та реалізації ефективної державної екологічної політики.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Статистичні дані [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010>
2. Офіційний сайт Національного агентства екологічних інвестицій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.neia.gov.ua/nature/control/uk/index>
3. Малиш Н. А. Організаційно-економічні засади управління екологічною політикою / Н. А. Малиш // Ефективність державного управління : зб. наук. праць Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 3 (20). – С. 78–87.
4. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про електроенергетику” щодо стимулювання використання альтернативних джерел енергії” від 01.04.2009 р. №1220–VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 32–33. – Ст. 496.

5. Малиш Н. А. Економічні засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики / Н. А. Малиш // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. — Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. — Вип. 3 (26). — С. 229–240.
6. Покотило О. Захоронення природи / О. Покотило // День. — 2007. — № 16. — С. 2.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про Проект Стратегії національної екологічної політики України на період до 2020 року” від 17.10.2007 р. № 880-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.gdo.kiev.ua/files/db.php?god=2007&st=2961>
8. Постанова Кабінету Міністрів України “Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010–2015 роки” від 01.03.2010 р. № 243 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/newsnpd?fromDate=26.10.2006&npdList_stind=2481
9. Стратегія екологічної безпеки України у контексті міжнародного досвіду [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Juli08/21.htm>
10. Закон України “Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006–2010 роки” від 14.03.2006 р. № 3522–IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3522-15>
11. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. Л. Г. Мельника, М. К. Шапочки. — Суми : ВТД “Університетська книга”, 2007. — 759 с.
12. Офіційний сайт Всеукраїнської екологічної ліги. Інформаційні матеріали [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ecoleague.net> — Назва з титул. екрана.

УДК 35.088.6

Н. Г. Морозова,
аспірантка,
НАДУ при Президентіві України

Теоретико-методологічні засади дослідження проблем зайнятості на державній службі

Узагальнено теоретико-методологічні засади дослідження проблем зайнятості населення в системі державної служби. Особливу увагу приділено складникам соціально орієнтованої державної політики у сфері праці та зайнятості в інституті державної служби, а також соціальним питанням ринку праці державних службовців.

Ключові слова: державна служба, державна політика зайнятості, соціально орієнтований ринок праці, соціальна політика, регулювання ринку праці державних службовців, попит і пропозиція робочої сили.

Глибока соціально-структурна криза, спричинена розбалансуванням національної економіки, призвела до різкого зниження життєвого рівня більшості громадян країни, розшарування суспільства, безробіття. У зв'язку з радикальними суспільними трансформаціями відбулося реформування державної служби, що загострило проблеми зайнятості у цій сфері. В Україні система забезпечення державної служби кадрами, які б відповідали сучасним вимогам, потребує докорінних змін. Застосування неефективних радянських методів роботи з персоналом, недосконалість володіння сучасними технологіями формування людського капіталу та відсутність адекватної державної політики зайнятості в системі ринку праці у сфері державно-службових відносин призвели до формування недовіри до державної служби та її непривабливості серед громадян.

Проблеми зайнятості населення завжди перебували у центрі уваги досліджень сучасних учених-економістів. Вагомий внесок у розвиток науки про зайнятість населення, трудовий потенціал, ринок праці зробили Д. Богиня, І. Бондар, В. Васильченко, О. Волкова, О. Грішнова, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Ю. Краснов, О. Кузнецова, Е. Лібанова,

© Н. Г. Морозова, 2010

О. Новикова, О. Рудченко та ін. Шляхи подолання недоліків нормативно-правового регулювання у системі кадрового забезпечення державної служби окреслено в дослідженнях відомих науковців: В. Авер'янова, В. Атаманчука, В. Лугового, В. Майбороди, П. Надолішнього, І. Надольного, Н. Нижник, І. Розпутенка, В. Скурагівського, В. Трощинського та ін. Водночас недостатньо дослідженими залишаються такі проблеми ринку праці: сфера здійснення зайнятості в системі державного управління та перспективи ефективного реформування державної служби.

В умовах політичної поляризації суспільства, соціальної й економічної напруженості у країні донині залишається недостатньо опрацьованою та потребує наукового дослідження проблема зменшення плинності кадрів на ринку праці державних службовців. Нинішній стан справ щодо забезпечення державної служби кадрами характеризується насамперед неефективним і недовірливим плануванням людських ресурсів.

Мета статті – узагальнити теоретико-методологічні підходи до розв'язання проблеми державної політики зайнятості у сфері державної служби, визначити та сформулювати мету, завдання, об'єкт, суб'єкт та окреслити принципи і мето-

ди державного впливу на ринок праці у системі державно-управлінських відносин в умовах радикальних суспільних трансформацій та адаптації інституту державної служби України до стандартів Європейського Союзу.

Право на працю справедливо вважається основоположним правом людини і громадянина, що гарантується конституцією будь-якої цивілізованої держави. Тому наявні соціальні передумови його реалізації та засоби впровадження в конкретне соціокультурне середовище або в соціальну практику постійно викликають значний інтерес науковців та представників владних структур. Найбільш поширеними і визнаними серед фахівців вважаються три теорії зайнятості, що ґрунтуються на здобутках світової економічної думки, – класична, марксистська та кейнсіанська.

Класична теорія зайнятості, як відомо, заснована А. Смітом та вдосконалена у наукових працях Д. Рікардо, Т. Мальгуса та ін. Вона ґрунтується на такому положенні: економічні закони, що стосуються, зокрема, індивідуальних “еґоїстичних” інтересів і конкуренції, зумовлюють ціни і винагороду за вироблені товари чи надані послуги, при цьому найкращим механізмом розподілу ресурсів є цінова система. Праця, вважає А. Сміт, є священним видом власності, яким може розпоряджатися людина вільно, на свій розсуд. Учений обґрунтовує і захищає власний погляд щодо політики невтручання держави у вирішенні питань зайнятості. Він категорично заперечує думку про те, що висока заробітна плата робить працівників ледачими, зменшує схильність до праці, не є стимулом до зростання продуктивності праці. На думку А. Сміта, жодне суспільство (переважну частину якого складають наймані працівники) не може процвітати, бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна та нещасна. Проста справедливість вимагає, щоб люди, які годують, одягають та будують житло для всього народу, отримували таку частину продуктів своєї власної праці, щоб самі могли мати стерпну їжу, одяг та житло” [8, с. 73].

Іншою відомою теорією зайнятості є марксистська теорія, викладена в “Капіталі” та в інших творах К. Маркса [7, с. 12]. В узагальненому вигляді її можна представити так: по-перше, рух зайнятості є функцією накопичення капіталу, тобто чистих інвестицій; по-друге, важливим чинником цього руху зайнятості є попит на робочу силу; по-третє, з накопиченням капіталу відбувається абсолютне підвищення зайнятості як при постійній, так і при змінній побудові капіталу. Зі зростанням капіталу в довгостроковому аспекті завжди підвищується кількість зайнятих, про що свідчить соціальна дійсність (досі українські науковці не акцентували увагу на факті абсолютного підвищення зайнятості, звертаючись лише до аналізу відносного зниження попиту на робочу силу внаслідок зростання органічної будови капіталу).

Марксистська теорія зайнятості заснована на державному авторитаризмі, що виключає приватну власність і ринкову конкуренцію, але декларує захист суспільних інтересів та активність усіх членів суспільства [7, с. 318]. Мова йде про суспільство, де всі громадяни стають службовцями і працівниками одного всенародного, державного “синдикату”.

Особливий інтерес для нашого дослідження становить кейнсіанська теорія зайнятості [6]. Її стрижнем є визнання фіскальної та монетарної політики як стимуляторів розширення ефективного сукупного попиту. Тобто зменшений фонд споживання у національному доході слід компенсувати зростанням інвестицій та підвищенням державних бюджетних витрат, наприклад на організацію громадських робіт. Дж. Кейнс пропонував навіть організувати “безглузді” роботи, зокрема наповнювати пляшки грошима і закопувати їх у землю, щоб безробітні їх потім розшукували.

Першим на державному рівні рішуче втрутився в економіку, передусім у вирішення питань регулювання зайнятості, президент США Ф. Рузвельт, який “одержав у спадщину” майже 17 мільйонів безробітних. З метою покращання ситуації щодо безробіття ним уперше були застосовані державні громадські роботи (будівля автострад, залізниць, трубопроводів, мостів), що забезпечило робочими місцями як низько-, так і висококваліфікованих працівників та багатьох спеціалістів [2, с. 3].

Основи повномасштабного державного регулювання ринку робочої сили були закладені Л. Ерхардом, видатним німецьким економістом і державним діячем, міністром економіки спочатку землі Баварія, а потім ФРН, “батьком німецького дива”. Державне регулювання зайнятості набуло поширення в Австралії, Австрії, Бельгії, Білорусі, Данії, Норвегії, Франції, Фінляндії, Швеції та в багатьох інших країнах. Однак наприкінці ХХ ст. у деяких розвинених країнах з приходом до влади консервативних урядів на державне регулювання зайнятості вплинула неокласична концепція, зокрема так звана “теорія економіки пропозицій”. Це призвело до скорочення державних витрат на відтворення робочої сили [3, с. 23].

Концепція зайнятості у сфері державної служби не є незмінною. Вона відповідає конкретному етапу соціально-економічного розвитку суспільства, тому її пріоритети, напрями еволюції та інші характеристики можуть змінюватися, залишаючи незмінною соціально-економічну сутність зайнятості в системі державно-управлінських взаємовідносин.

Соціально-економічна сутність зайнятості знаходить своє відображення в Законі України “Про зайнятість населення”, де зазначено: “Зайнятість населення – це діяльність громадян, пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошо-

вій або іншій формі” [5]. Суб’єктами державного регулювання зайнятості населення є:

- носії соціально-трудова інтересів, якими є окремі громадяни і групи громадян, поєднані спільними соціально-трудова інтересами;

- виразники соціально-трудова інтересів, а саме: профспілки, страйками, спілки підприємців та фермерів тощо;

- виконавці, тобто державні органи законодавчої, виконавчої й судової влади різного рівня.

Об’єктом державного регулювання є індивідуальні та сукупні попити й пропозиції робочої сили, її ціна і вартість, доходи населення, процеси впливу на вказані категорії та результати цього впливу, використання позитивних і недопущення впливу негативних тенденцій глобалізації на зайнятість та інші елементи соціально-трудова відносин [2, с. 17].

Однією з підсистем державної політики зайнятості є політика зайнятості у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування (далі – політика зайнятості у сфері державної служби). Визначимо суб’єкти та об’єкти реалізації політики зайнятості у сфері державної служби. Серед суб’єктів ринку праці слід виділити: органи державної влади та місцевого самоврядування, громадські організації, навчальні заклади, політичні партії, трудові колективи підприємства усіх форм власності. Об’єктом реалізації політики у сфері зайнятості на ринку праці в системі державного управління є як державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, так і громадяни, які працюють або навчаються і за рядом ознак (рівень освіти та професійної підготовки; ділові та морально-етичні якості; наявність бажання та покликання працювати на державній службі) потенційно можуть бути залучені на державну службу.

Державна служба в сучасному розумінні розглядається не як служіння державі, а як професійна діяльність щодо забезпечення виконання функцій та повноважень держави. Лише праця як свідомо, цілеспрямована й організована діяльність є основою та джерелом існування людини і суспільства, а також формою самовираження і самоствердження особи та громадянина. Праця здійснюється через зайнятість окремої особи або певної частини населення (соціальної категорії, зокрема державних службовців у системі державного управління) країни якоюсь справою [3, с. 189].

Стосовно державного управління як сфери реалізації професійних знань та навичок державних службовців, то критерії професійного відбору тут формуються залежно від норм наукової раціональності, а також під впливом суспільно-державних цінностей, домінуючих політичних орієнтирів та особистісних переваг. Праця державного службовця має професійні особливості, до яких належать: участь у владних і управлінських структурах, а отже, можливість впливу на прийняття і реаліза-

цію рішень від імені держави; знання законодавства; необхідність дотримання вимог державної дисципліни, регламентованість апаратної роботи; вміння знаходити оригінальні рішення, а також виконувати потрібні дії; стійкість до морально-психологічних навантажень, пов’язаних з умовами служби; публічно-правовий характер відносин із громадянами та організаціями, з якими державні службовці взаємодіють у процесі виконання функцій державного управління [4, с. 281].

Аналізуючи особливості прикладання знань, енергії та праці людей, які належать до персоналу державного управління, Г. Атаманчук зазначає, що їх праця – інтелектуальна, психологічно навантажена, дуже відповідальна – ґрунтується в основному на осмисленні і продукуванні важливої управлінської інформації та впливі на людей; праця, що виконується персоналом державного управління, є високопрофесійною та ставить перед кожним із її суб’єктів (виконавців) жорсткі вимоги до підготовки, особистих якостей, поведінки у спілкуванні з людьми [1, с. 204].

Зайнятість як у приватному, так і в державному секторах економіки визначає головний напрям соціального розвитку окремої людини та всього суспільства як задоволення їх потреб у сфері праці та у зв’язку з працею. Кожному етапу розвитку суспільства відповідає певна концепція зайнятості, що враховує особливості процесів функціонування суспільства. Соціальна й економічна політика держави – це система заходів цілеспрямованої діяльності суб’єктів цієї політики на конкретному етапі розвитку держави, що розробляються і здійснюються на основі певних принципів. Зайнятість є головною складовою соціально-економічної політики суспільства, оскільки щодо населення в цілому вона належить до основних макроекономічних показників, а стосовно кожної окремої людини є, з одного боку, джерелом відтворення робочої сили, а з іншого – можливістю самовираження особи [2, с. 10].

Державна політика зайнятості у сфері державної служби включає соціальний, гуманітарний та інші напрями. Однак незалежно від цих параметрів, а також характеристик та пріоритетів, нагальною проблемою є розробка комплексу заходів державного регулювання всіх сфер суспільного життя, у тому числі в системі державно-управлінських відносин. На нашу думку, основною метою державного управління у сфері зайнятості в системі державного управління є створення відповідних умов для забезпечення:

- максимальної рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили;
- оптимальної величини заробітної плати;
- залучення компетентних людей із приватного сектору економіки;
- соціального захисту працівників і прав людини;

– ефективної системи роботи з персоналом, яка б відповідала стандартам правової держави із соціально орієнтованою ринковою економікою;

– відтворення конкурентоздатного людського капіталу з урахуванням міжнародного розподілу праці та вимог нового плану дій Україна – ЄС.

Відповідно до цього, напрямами державної політики зайнятості у сфері державної служби є: забезпечення функціонування всіх інститутів, що визначаються як суб'єкти цієї політики (державні установи, організації та посадові особи); здійснення науково обґрунтованого прогнозування процесів, що відбуваються на ринку праці в системі державного управління; своєчасне забезпечення персоналом певної якості та кількості відповідно до стратегії розвитку інституту державної служби; створення умов реалізації прав і обов'язків, передбачених законодавством та підзаконними нормативними актами; формування і підтримка ефективної роботи управлінських органів, що безпосередньо залежить від здібностей персоналу, його мотивації, лідерських якостей.

При цьому одним із основних завдань є розробка та впровадження заходів щодо входження України як гідного партнера у світовий ринок праці. Необхідно також забезпечити повну відповідність національного законодавства щодо праці й зайнятості міжнародним нормам. Мета державної політики зайнятості в системі державно-управлінських відносин вимагає здійснення заходів стосовно підвищення якості та конкурентоспроможності робочої сили у державному і приватному секторах.

Важливою передумовою ефективного втручання держави в регулювання окремих соціально-економічних процесів, у тому числі на ринку праці державних службовців, є дотримання відповідних принципів державного регулювання. Принципи управління – це керівні правила, основні положення, норми поведінки, що відображають найбільш стійкі закони та закономірності управління, яких необхідно дотримуватися в управлінській діяльності.

Державна політика зайнятості повинна базуватися на певних принципах, упровадження яких є обов'язковим для всіх інститутів держави, у тому числі і для інституту державної служби. Стаття 3 Закону України "Про зайнятість населення" містить основні принципи державної політики зайнятості. До них належать: забезпечення рівних умов усім громадянам незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, віку, політичних переконань, ставлення до релігії в реалізації права на вільний вибір діяльності відповідно до здібностей та професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб; сприяння забезпеченню ефективної зайнятості, запобіганню безробіття, створенню нових робочих місць та умов розвитку підприємництва; координація діяльності у сфері

зайнятості з іншими напрямами економічної та соціальної політики на основі державної та регіональних програм зайнятості; співробітництво професійних спілок, асоціації (спілок) підприємців, власників підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів у взаємодії з органами державного управління в розробці та реалізації заходів щодо забезпечення зайнятості населення; міжнародне співробітництво щодо вирішення проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні [5].

Наведені принципи державної політики зайнятості відповідають Конституції України та міжнародним нормам, установленим Міжнародною організацією праці. Державне регулювання зайнятості як у приватному, так і в державному секторах є елементом взаємовідносин державних органів влади з носіями і виразниками соціально-трудових інтересів, а отже, дієвим заходом практичного вирішення багатьох соціально-економічних проблем. Зазначені принципи спрямовані на вирішення найважливіших завдань – досягнення та підтримки соціально-економічної рівноваги в суспільстві. Ці завдання зумовлені специфікою ринку праці державних службовців, що охоплює соціально-трудові, соціально-економічні відносини та пов'язані з ними проблеми, які виникають в умовах радикальних соціально-економічних і політичних перетворень в Україні, глобалізації (безробіття, соціальна незахищеність, інфляція та ін.) та потребують вирішення.

Виходячи з вищезазначеного, основними завданнями державного управління у сфері зайнятості в інституті державної служби є такі: виявлення та розв'язання протиріч на ринку праці; сприяння подоланню дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили; проведення реалістичної політики оптимізації зайнятості в галузі державного управління, соціального захисту, соціальної підтримки і соціального забезпечення; створення умов для зростання попиту на висококваліфікованих працівників (із забезпеченням престижної заробітної плати) у сфері державного управління; створення державної системи моніторингу та прогнозування потреб інституту державної служби (залежно від ситуаційних моделей розвитку) у професійно-кваліфікаційному складі робочої сили; адаптація ринку праці державних службовців і в цілому соціально-трудових відносин в Україні до стандартів ЄС.

Отже, до аналізу державної політики зайнятості у сфері державної служби необхідно застосувати комплексний, системний, методологічний підхід, що включає: визначення попиту і пропозиції на ринку праці державних службовців; розкриття його основних характеристик; формулювання мети, визначення суб'єктів, об'єктів, принципів, окреслення завдань, методів державної політики

зайнятості у досліджуваній сфері. Узагальнюючи наявні трактування державного регулювання ринку праці як сфери реалізації зайнятості в системі державного управління, можна зробити висновок, що державне регулювання зайнятості у сфері державної служби – це цілеспрямовані дії держави та її владних структур, спрямовані на забезпечення оптимізаційної моделі зайнятості; усунення дисбалансу між попитом і пропозицією, що спричинено зростаючою конкуренцією за компетентний персонал між державним і приватним секторами; узгодження соціально-трудова відносин; забезпечення прав і свобод людини, у т. ч. соціальне забезпечення, соціальний захист, надання інших соціальних благ, що зумовлюють підвищення якісного складу людського потенціалу у сфері державної служби.

Таким чином, кожний зі структурних елементів державної політики зайнятості у сфері державної служби, взятий окремо від системи, не може характеризувати зайнятість у цілому, але відіграє в ній певну роль. Ситуація, що склалася на ринку

праці України, потребує проведення ефективної, обґрунтованої політики зайнятості, що базуватиметься на комплексному використанні ринкових та державних регуляторів.

Незважаючи на проведення попереджувальних заходів щодо врівноваження попиту і пропозиції робочої сили, забезпечення поліпшення її якості та підвищення конкурентоспроможності у сфері державної служби, державні службовці ще не готові до модернізації та впровадження нових методик добору на державну службу. Застосування останніх на внутрішньому ринку праці може гальмуватися державними службовцями, які працюють у теперішній час, тому що не всі вони були відібрані на державну службу з урахуванням необхідних знань, здібностей, умінь та навиків. Оскільки проведення маркетингу ринку праці державних службовців наразі є неефективним, а державні кадрові служби залишаються інертними й не готовими до змін, то виникає дисбаланс між наявною робочою силою і робочими місцями. Ці проблеми є предметом подальшого наукового аналізу.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : [курс лекцій] / Атаманчук Г. В. — М. : Юридическая литература, 1997. — 400 с.
2. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості : [навч. посіб.] / Васильченко В. С. — К. : КНЕУ, 2003. — 252 с.
3. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини : [навч. посіб.] / Грішнова О. А. — К. : Знання, 2004. — 536 с.
4. Державне управління: основи теорії, історія і практика : [навч. посіб.] / [Бакуменко В. Д., Надолішній П. І., Іжа М. М., Арабаджи Г. І.] ; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. — 394 с.
5. Закон України “Про зайнятість населення” від 01.03.1991 р. № 803–ХІІ із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>
6. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег : [уч. пособ.] / Кейнс Дж. — М. : Прогресс, 1978. — 494 с.
7. Маркс К. Сочинения : в 50 т. / Маркс К., Энгельс Ф. — М. : Изд-во полит. литературы, 1974. — [2-е изд.] — Т. 42. — 1974. — 536 с.
8. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Сміт А. ; [пер. з англ. О. Васильєва, М. Мережкіної, А. Малівського] ; під ред. Є. Литвина. — К. : Port-Royal, 2001. — 594 с.

Олександр Григорович Осауленку - 60

2 січня приймав вітання з нагоди свого ювілею Олександр Григорович Осауленко, Голова Державної служби статистики України, доктор наук з державного управління, професор, член-кореспондент НАН України, визнаний фахівець у сфері статистики.

У 1974 р. О. Г. Осауленко закінчив з відзнакою Київський інститут народного господарства ім. Д. С. Коротченка. Основна частина його трудової діяльності пов'язана з роботою в системі національної статистики, де він пройшов шлях від рядового працівника до Керівника Державної служби статистики.

Під багаторічним керівництвом О. Г. Осауленка вітчизняна статистика зазнала докорінних позитивних змін. В основу державного управління статистикою були покладені принципи стратегічного планування та послідовно реалізовано три довгострокові програми розвитку державної статистики. Зараз виконується четверта – Стратегія розвитку державної статистики на період до 2012 року. Це дало можливість сформулювати принципово нову систему державної статистики, яка в цілому відповідає вимогам розвитку ринкової економіки та міжнародним стандартам у галузі статистики.

Розроблено та впроваджено національні Принципи діяльності органів державної статистики, що відповідають Кодексу діяльності європейської статистики, дотримання стандартів та виконання вимог якого гарантує користувачам високу якість і надійність статистичної інформації. У процесі підготовки Принципів було здійснено функціональне обстеження органів державної статистики, розроблено систему управління якістю та проведено самооцінку діяльності для визначення ступеня відповідності української статистичної системи європейським вимогам.

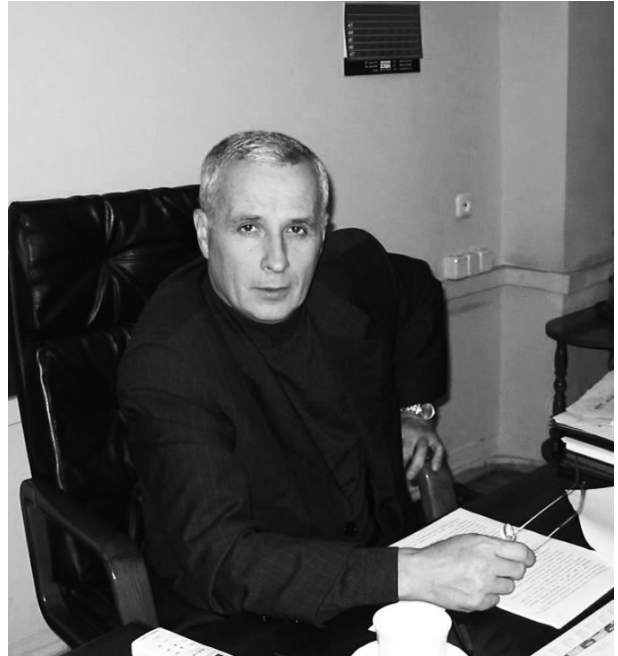
Компетентний, цілеспрямований і досвідчений професіонал О. Г. Осауленко успішно поєднує практичну роботу з науковою діяльністю. У 1983 р. Олександр Григорович після закінчення аспірантури захистив кандидатську дисертацію, у 2002 р. – докторську, у 2009 р. його обрано членом-кореспондентом Національної академії наук України.

О. Г. Осауленко є автором понад 160-ти наукових праць, у яких досліджено актуальні проблеми розвитку національної статистики, започатковано створення наукових засад забезпечення ефективного її реформування з урахуванням міжнародних вимог і стандартів. В опублікованих працях представлено результати розробки перспективної моделі національної статистичної системи, обґрунтовано базові параметри її методологічного, організаційного та нормативно-правового компонентів, запропоновано комплексну систему статистичних показників для інформаційного забезпечення політики сталого соціально-економічного розвитку. Автором розроблено також теоретичні засади створення ефективної системи управління розвитком і функціонуванням державної статистики в сучасних умовах, методичні рекомендації щодо удосконалення поточного планування та управління статистичною діяльністю, запропоновано відповідні форми і методи організації цього процесу.

Праці О. Г. Осауленка мають велике як наукове, так і практичне значення. Вони стали теоретичною основою для розробки довгострокових програм розвитку вітчизняної статистики: Програми реформування державної статистики на період до 2002 року, Стратегії розвитку державної статистики на період до 2008 року та Стратегії розвитку державної статистики на період до 2012 року.

Під керівництвом та за безпосередньої участі О. Г. Осауленка створено науково-методологічне забезпечення всеукраїнських переписів населення як найбільш масштабних соціально-демографічних статистичних обстежень.

Значний внесок зроблено О. Г. Осауленком у розбудову інфраструктури статистичної науки. Він був одним із авторів ідеї та організаторів створення (спільно із НАН України) Інституту демографії та соціальних досліджень, за його ініціативи та під безпосереднім керівництвом створено Науково-технічний комплекс статистичних досліджень (у складі Науково-дослідного інституту статистики та Науково-

проектного інституту статистичних технологій), а також Національну академію статистики, обліку та аудиту. Наразі ці заклади є базовими в національній статистичній науці.

Олександр Григорович є членом вчених рад Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Науково-технічного комплексу статистичних досліджень, спеціалізованої вченої ради Національної академії статистики, обліку та аудиту, входить до складу редакційних колегій провідних фахових видань – журналів “Статистика України” та “Економіка України”. Усі головні публікації Держкомстату готуються за його безпосередньою редакцією.

О. Г. Осауленко також успішно працює як педагог. Будучи професором кафедри економічної статистики, він використовує результати своїх наукових досліджень під час підготовки фахівців зі статистики. Під його науковим керівництвом підготовлено та захищено ряд дисертацій за спеціальністю “статистика”, зокрема 4 докторські.

О. Г. Осауленко є визнаним міжнародним експертом у сфері статистики. У 2004–2007 рр. він був офіційним представником України у Статистичній комісії ООН, з серпня 2005 р. – офіційним представником України у Комісії ООН з народонаселення та розвитку, у червні 2007 р. обраний Головою Ради керівників статистичних служб держав – учасниць СНД. У 2009 р. під час 57-ої сесії Конференції європейських статистиків відповідно до встановленої процедури Голову Держкомстату О. Г. Осауленка було обрано членом Бюро Конференції.

За багаторічну плідну діяльність в органах державної статистики, високий професіоналізм, значний особистий внесок у розбудову національної статистики Олександр Григорович Осауленко відзначений державними нагородами: орденами “За заслуги” III (1999 р.), II (2003 р.) та I (2006 р.) ступенів; у 2000 р. йому присвоєно почесне звання “Заслужений економіст України”, у 2005 р. нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

Вітаючи шановного Олександра Григоровича з ювілеєм, бажаємо йому радості й добра, щастя та здоров'я, сімейного благополуччя, натхнення і нових вагомих здобутків у його відповідальній державницькій діяльності та на науково-педагогічній ниві.

Колектив Державного комітету статистики України.

Рада засновників, редколегія журналу “Статистика України”, колективи НТК статистичних досліджень та Національної академії статистики, обліку та аудиту також вітають Олександра Григоровича Осауленка з ювілеєм і бажають йому міцного здоров'я, невичерпної енергії, подальшої плідної праці на благо національної статистики.

Анатолію Варфоломійовичу Головачу – 80

Нещодавно відомого вченого-статистика, визнаного в Україні та далеко за її межами, талановитого педагога, безмежно відданого статистичній науці, Анатолія Варфоломійовича Головача вітає нагоди подвійного ювілею – вісімдесятиріччя з дня народження та шістдесятиріччя його професійної діяльності.

Відомий науковець, автор базових робіт (монографій, підручників) у різних галузях статистики, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи Анатолій Варфоломійович належить до когорти учених, які відіграють значну роль у розвитку та вдосконаленні статистичної науки. Його життєвий шлях є прикладом сумлінного служіння науці, творчого підходу до роботи, відповідальності, вимогливості, принциповості, поваги до колег та учнів.

Анатолій Варфоломійович Головач народився 23 грудня 1930 року в м. Дніпропетровськ у родині педагогів. Під час війни, коли сім'я перебувала в евакуації, підліток працював на сільгоспроботах нарівні з дорослими. Протягом 1948–1952 рр. навчався у Всесоюзному заочному інституті радянської торгівлі, після закінчення якого отримав диплом з відзнакою за спеціальністю “економіст”.

Трудову діяльність майбутній учений розпочав у 1950 р. на посаді референта Інституту економіки АН УРСР, а у 1952 р. перейшов до Держплану УРСР. У 1954 р. А. В. Головач очолив сектор у Науково-дослідному інституті торгівлі і громадського харчування. Вже тоді він успішно поєднував практичну роботу з педагогічною діяльністю.

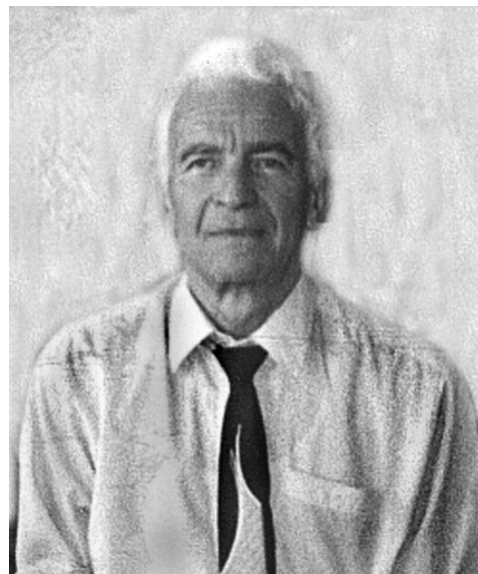
У 1961 р. Анатолій Варфоломійович захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук, а через три роки отримав звання старшого наукового співробітника.

Протягом 1963–1964 рр. А. В. Головач працював старшим викладачем Київської філії Донецького інституту радянської торгівлі, а з 1965 р. – у Київському інституті народного господарства (нині – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана). Майже сорок п'ять років присвятив Анатолій Варфоломійович цьому навчальному закладу. У 1973 р. учений захистив докторську дисертацію і вже наступного року отримав звання професора. Протягом майже двадцяти років він очолював кафедру статистики. Саме тоді яскраво виявилися притаманні йому організаторські здібності, ініціативність, енергійність, людяність та порядність.

Неоціненним є внесок А. В. Головача у розвиток радянської та української статистичної науки. Він – автор понад ста тридцяти наукових праць, монографій, підручників і навчальних посібників. Праці науковця мають новаторський характер, багато з них стали базовими для розвитку нових напрямів статистичної науки, зокрема кон'юнктурної статистики, збалансованості попиту і пропозиції. Вагомим внеском у розвиток статистичної науки та статистико-економічного аналізу стали наукові праці ученого, насамперед монографія “Критерии математической статистики в экономических исследованиях”, створена у співавторстві з А. М. Єріною та В. П. Трофімовим, що вже стала класичним виданням.

Під керівництвом А. В. Головача на основі фундаментальних досліджень у галузі теорії статистики розвинуто школу прикладної статистики економічного напрямку. Зокрема, він започаткував новий напрям прикладної статистики – статистичне забезпечення управління економікою, що охоплює визначення сутності категорій управління як об'єктів статистичного дослідження, структуру і засади формування інформаційного та методичного забезпечення, розробку управлінських рішень за результатами статистичних досліджень.

Обґрунтовані науковцем принципи прикладної статистики покладено в основу багатьох навчальних курсів зі статистики, серед яких – “Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика”. Також за ініціативою А. В. Головача було започатковано серію навчальних посібників із банківської статистики. Органічне поєднання статистичної методології з теорією та практикою управління забезпечує міцну методологічну основу прикладної статистики, що дозволяє використовувати її у процесі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни й уможливорює її застосування як економістами, так і тими, хто за специфікою своєї роботи вирішує управлінські завдання у різних сферах.

У 80-х роках минулого століття під керівництвом професора А. В. Головача при Міністерстві освіти України було створено лабораторію з аналізу і планування потреб економіки у спеціалістах із вищою освітою. Дослідження здійснювалися ученими України разом із фахівцями Росії, Естонії, Вірменії, Грузії та інших країн. За цим напрямом було розроблено низку науково-практичних методик, проведено наукові дослідження, опубліковано монографію та кілька десятків статей, у тому числі в зарубіжних наукових виданнях.

Протягом більше двадцяти років А. В. Головач очолював спеціалізовану вчену раду із захисту докторських і кандидатських дисертацій Київського національного економічного університету та був членом спеціалізованої вченої ради Київського національного торговельно-економічного університету. Впродовж цього часу близько 250-ти науковців захистили докторські та кандидатські дисертації. Під керівництвом Анатолія Варфоломійовича підготовлено двадцять науковців вищого рівня. Його учні вже багато років працюють у провідних навчальних закладах України, наукових установах, обіймають керівні посади в органах державної статистики України, інших органах державного управління, багатьох державних і комерційних установах нашої країни.

Високий професіоналізм, компетентність, принциповість, бажання та вміння передавати знання й досвід здобули Анатолію Варфоломійовичу любов і повагу колег-однодумців та студентів. Багато науковців у своїй діяльності використовують глибокі, обґрунтовані, мудрі поради А. В. Головача, з теплотою та вдячністю згадують його влучні, часто дотепні, але завжди корисні зауваження та пропозиції.

Багаторічна плідна праця А. В. Головача неодноразово відзначалася грамотами й подяками Міністерства освіти України та керівництва Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана. Анатолія Варфоломійовича нагороджено орденом “Знак пошани” та багатьма медалями, з яких найвагомішими є “Ветеран праці”, “Захиснику Вітчизни”, “За доблестний труд в Великій Отеченній війні 1941–1945 гг.”.

За вагомий внесок у розвиток національної освіти, впровадження сучасних методів навчання і виховання молоді А. В. Головач був нагороджений почесними знаками “Відмінник освіти України” та “Заслужений працівник КНЕУ”, нагрудним знаком “Почесний працівник статистики України”.

Колективи кафедри статистики Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Державного комітету статистики України, НТК статистичних досліджень, кафедри статистики Національної академії статистики, обліку та аудиту, уся статистична спільнота щиро вітають ювіляра, зичать міцного здоров'я і довголіття, невичерпної енергії, гарного настрою, уваги рідних і друзів.

Рада засновників та редакційна колегія журналу “Статистика України” також вітають Анатолія Варфоломійовича з ювілеєм і бажають йому здоров'я, активного творчого довголіття, щастя, благополуччя.

Дмитро Петрович Журавський (1810–1856 рр.)

Виповнилося 200 років з дня народження Дмитра Петровича Журавського – видатного ученого, економіста, статистика, автора монументального дослідження з крайової географії “Статистическое описание Киевской губернии” та інших робіт, що стали значним внеском у науку завдяки великому обсягу залучених матеріалів та надзвичайно сміливому характеру їх змісту. Д. П. Журавський був першим, хто сформував прогресивні для того часу теоретичні основи статистики як самостійної науки, розробив систему показників для вивчення всіх сфер суспільного життя.

Народився Д. П. Журавський у 1810 р. в Могильовській губернії. Навчався у Першому кадетському корпусі в Петербурзі, який закінчив у 1829 р. До 1831 р. був на військовій службі. З 1831 до 1839 р. жив і працював у Петербурзі, де його діяльність була пов'язана з кодифікацією воєнних законів і постанов. Наприкінці свого перебування у Петербурзі Д. П. Журавський почав працювати в “Энциклопедическом лексиконе” А. О. Плюшара, де опублікував ряд статей. У 1839 р. він перейшов до новоствореного Міністерства державного майна й оселився у Кам'янець-Подільську, а пізніше переїхав до Одеси. У 1840 р. він багато подорожував, бував у Франції, Австрії.

Протягом 1841–1842 рр. Д. П. Журавський жив у Варшаві та працював у комісії фінансів і казначейства Царства Польського. Саме тоді він почав цікавитися статистичними дослідженнями. У 1843–1844 рр. Дмитро Петрович, працюючи управляючим великим маєтком Л. О. Нарішкіна у Балашовському повіті Саратовської губернії, мав можливість досконало ознайомитися з життям кріпосного селянства. До цього періоду належать його дослідження соціального становища кріпосних селян, однак результати цих напрацювань залишилися неопублікованими.

У 1845 р. Д. П. Журавський переїхав до Києва та оселився на хуторі в Куренівці. Тут він написав великий твір “Об источниках и употреблении статистических сведений”, який було опубліковано у 1846 р. У цьому ж році Д. П. Журавський опублікував у “Киевских губернских ведомостях” ґрунтовну статтю економіко-географічного характеру “О прибрежном населении и судоходстве по р. Днепру на протяжении Киевской губернии”.

У Києві Д. П. Журавський очолив роботу зі складання повного опису губернії, яку проводили при київському губернаторі І. І. Фундуклеєві. У цій роботі він не тільки був організатором і розпорядником щодо збирання та обробки матеріалів, але й написав майже всі розділи (за винятком деяких про природу губернії) тритомного дослідження “Статистическое описание Киевской губернии”, виданого у 1852 р.

У 1851 р. Д. П. Журавського запросили на посаду вченого секретаря створеної при Київському університеті комісії з опису губерній Київського навчального округу. Він склав план опису та почав опрацьовувати дані дев'ятої ревізії населення. Однак у зв'язку з погіршенням стану здоров'я Д. П. Журавський був змушений перервати свою діяльність у Києві та поїхати до Криму на лікування. У 1854 р., повернувшись до Києва, Дмитро Петрович продовжив працювати як учений секретар та керівник статистичного відділення комісії університету.

Суспільно-політичні погляди Д. П. Журавського формувалися під впливом передової російської суспільної думки. Він був високогуманною людиною, не байдужою до життя простих людей. У роботі “Об источниках и употреблении статистических сведений” простежується глибоке бажання автора допомогти народу. Вчений наводить результати обчислення видатків у бюджетах родин середнього та нижчого достатку та показує різницю не тільки в їх розмірах, але й у структурі. На його думку, розрахунки видатків за класами та їх порівняння дало б можливість побачити, як одні люди живуть за рахунок інших. Д. П. Журавський уважав необхідним приділяти особливу увагу бідним верствам населення. В умовах миколаївського режиму це була смілива позиція, що лише випадково не спричинило негативні наслідки для автора.

Д. П. Журавський був противником кріпацтва і завдання свого життя бачив у сприянні його ліквідації. Він жив на скромну зарплату, проте на відкладені гроші викупив з рабства більше десяти сімей і залишив на цю справу свій невеликий статок.

Помер Д. П. Журавський 23 листопада 1856 р. у Києві.

Усі праці вченого були новими, сміливими і не втратили актуальності в наш час. Монографія “Об источниках и употреблении статистических сведений” є оригінальним дослідженням, в якому з'ясовано вкрай незадовільний стан статистики в Росії та окреслено шляхи правильної організації вивчення країни. На думку Д. П. Журавського, статистика того періоду перебувала на дуже низькому рівні, вона ще не сформувалась як наука. У збиранні й використанні статистичних відомостей не існувало системи,

єдності, загального зв'язку. Науковець першим у вітчизняній статистиці поставив питання про достовірність і придатність статистичних даних. Він писав, що доки не буде забезпечена точність даних, доти статистичні дослідження будуть зовсім не потрібними для суспільства і наук. Д. П. Журавський визначив недоліки адміністративної статистики в Росії першої половини XIX ст. Учений ставив високі вимоги до статистичних джерел і методів обробки статистичних даних. Він висловлював думку про необхідність чіткої, продуманої загальної системи збирання статистичних даних, систематизації та обробки статистичної інформації, забезпечення її коректності, при цьому ставив під сумнів достовірність церковних книг, ревізій та деяких інших джерел інформації в Росії.

Д. П. Журавський вказував на важливість вивчення актуальних проблем суспільства, водночас наголошуючи, що за існуючими матеріалами офіційної статистики господарство країни вивчати неможливо. Вчений вірив, що прийде час, коли зміниться й оновиться погляд на науку.

В історію статистичної науки також по праву увійшла фундаментальна праця Д. П. Журавського “Статистическое описание Киевской губернии”, яку відомий російський письменник М. Г. Чернишевський назвав одним із найбільш цінних надбань науки XIX ст. Це дослідження за обсягом охоплення питань та оригінальністю використання зібраного матеріалу стало вагомим для статистичної науки того часу. Автор показав на практиці застосування своїх теоретичних постулатів. У процесі роботи Д. П. Журавський не тільки використовував наявні джерела інформації, а й проводив спеціальні дослідження. Він прагнув з'ясувати природу соціально-економічних явищ, не обмежуючись їх загальними характеристиками. Вперше у статистичній науці було приділено належну увагу засобам обробки статистичного матеріалу, а саме: побудові статистичних групувань, особливо типологічних; використанню узагальнюючих характеристик, відносних та середніх величин, табличного методу, інших методів і прийомів статистичного узагальнення й аналізу. У першому томі описано природу губернії, надано порівняльну характеристику території з іншими місцями України. Детально розглянуто народонаселення, з'ясовано його чисельність, рух, природний приріст і зокрема визначено, що для кріпаків середнє значення останнього показника складає 2,5%. Описано побут селян різних економічних груп – житло, одяг, їжу. Детально описано місто Київ, наведено характеристику забудови, промислових підприємств, торгівлі, шляхів сполучення. У другому томі, присвяченому сільському господарству, з'ясовано розподіл земельної власності між поміщиками і подано опис господарств поміщиків з обчисленням їх доходів. Зазначено, що у володінні поміщиків знаходиться більше 3/4 всієї площі губернії та понад 2/3 її населення. У всіх подробицях представлено господарство кріпосних селян, які несли тягар панщини. Третім том присвячено промисловості. Тут міститься опис галузей промисловості, окремих підприємств, сировини, палива, технічного обладнання. Розглянуто положення кріпосних та найманих робітників, окремо охарактеризовано дрібну промисловість. У спеціальному розділі третього тому описано торгівлю губернії. Уперше в історії науки було широко представлено соціальний аналіз народонаселення губернії та її господарства. Дослідження проводилось у територіальному розрізі методом порівняння показників для різних частин губернії.

На прикладі “Статистического описания Киевской губернии” Д. П. Журавський показав, як необхідно обробляти статистичний матеріал, групувати різноманітні дані, узагальнювати інформацію та робити обґрунтовані висновки. Виклад статистичного матеріалу за своєю деталізацією, глибиною, оригінальністю та ретельністю обробки був неперевершеним для свого часу. За цю роботу Російське географічне товариство, активним членом якого був Д. П. Журавський, надало йому премію.

Діяльність Д. П. Журавського свідчить про широту його інтересів, бажання дослідити усі сфери суспільно-політичного та економічного життя. Так, стаття “О прибрежном населении...” – цікавий досвід детального і всебічного економіко-географічного вивчення території. Науковець визначає щільність прибережного населення та з'ясовує, що цей показник відповідає зручностям чи незручностям судноплавства у різних частинах течії ріки. Він також порівнює щільність населення по берегах Дніпра та Дністра і робить висновок, що Дніпро дає більше економічних вигод для міського населення, а Дністер – для сільського. Д. П. Журавський детально описує судноплавство і вантажопотоки на Дніпрі. За побудовою, джерелами, конкретними даними та висновками ця робота була новаторською для того часу.

У 1856 році в статті “О кредитных сделках в Киевской губернии” Д. П. Журавський обчислює суми позик та результат обігу позикового капіталу за станами та званнями позикодавців і позичальників, а також визначає заставну вартість маєтків. У 1859 р., вже після смерті Д. П. Журавського, у “Военном сборнике” була опублікована його велика робота з військової статистики Росії – “Статистическое обозрение расходов на военные потребности (с 1711 по 1825 г.)”, де з'ясовуються військові видатки та кількість солдат російської армії, які брали участь у війнах цього періоду.

Усі роботи вченого вирізнялися зрілістю думки і притаманним йому характером правдивості, вони привертали увагу наукової спільноти та широкої громадськості. За словами академіка М. В. Птухи, оригінальні та глибокі ідеї Д. П. Журавського значно випередили час. Його внесок у формування і розвиток теоретичної та практичної статистики є неоціненним.

*Е. В. Галицька,
кандидат економічних наук,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”*

Юлій Едуардович Янсон (1835–1893 рр.)

Юлій Едуардович Янсон – видатний теоретик і практик статистики, наукова діяльність якого яскраво вирізняється в історії статистичної думки другої половини XIX ст. Його надзвичайна талановитість і багатогранність гармонійно поєднувалися з великою працездатністю, широкою ерудицією та глибокими професійними знаннями, винятковою інтуїцією та особливою науковою зацікавленістю у застосуванні статистичних методів в економічних дослідженнях.

Ю. Е. Янсон народився 15 (27) жовтня 1835 р. у м. Києві. У 1855 р. закінчив історико-філологічний факультет (де в той час викладали статистику) Київського університету св. Володимира із золотою медаллю. Згодом викладав у Горигорецькому землеробному інституті Могильовської губернії на кафедрі сільськогосподарської статистики та політичної економії. У 1864 р. він перейшов до Петербурзького землеробного інституту. У цьому ж році після захисту магістерської дисертації “О значении теории ренты Рикардо” Ю. Е. Янсон почав викладати статистику та політичну економію в Інституті інженерів шляхів сполучення, а з 1865 р. – у Петербурзькому університеті.

Упродовж 1867–1868 рр. молодий учений був активним учасником досліджень стану хлібної торгівлі та продуктивності в різних регіонах країни, результати яких були опубліковані у роботах: “Пинск и его районы”, “Статистическое исследование о хлебной торговле и производительности в Одесском районе”, “Хлебная торговля в Волинии”, “Крым, его хлебопашество и хлебная торговля”. Географічне товариство за ці роботи нагородило Ю. Е. Янсона золотою медаллю.

У 1871 р. Ю. Е. Янсон успішно захистив докторську дисертацію “Направления в научной обработке нравственной статистики. Вступление к сравнительной нравственной статистике. Вып. 1: Кетле – Вагнер – Дюфо – Герри”. Ця теоретико-статистична праця була високо оцінена спеціалістами. У цьому році Ю. Е. Янсон отримує звання екстраординарного професора, у 1873 р. – ординарного професора. З 1876 р. упродовж майже 12 років Ю. Е. Янсон був деканом юридичного факультету Петербурзького університету і кілька років виконував обов'язки ректора.

Основні праці вченого присвячені проблемам теорії статистики, її історії, демографічному аналізу. Ю. Е. Янсон не заперечував можливість використання математичних методів у статистиці. Однак він зазначав, що статистичні дані повинні відповідати якісному змісту явища, оскільки кожна цифра, перенесена з життя на папір, не стає лише математичною величиною, вона зберігає внутрішній зміст, завдяки якому її неможливо “зрушити з місця”.

Однією з найвідоміших робіт Ю. Е. Янсона є “Теория статистики”, яка з 1885 р. до 1913 р. витримала п'ять видань. Третє видання було нагороджено золотою медаллю та грошовою премією Російської академії наук. У цій роботі вчений розвинув і поглибив теоретичні та методологічні аспекти статистики (розробка яких була розпочата ще в дисертаційному дослідженні), виклав власні погляди на статистику як науку. На думку Ю. Е. Янсона, статистика є самостійною суспільною наукою, предмет якої – суспільні явища, а мета – не тільки констатувати наукові факти, але й встановлювати причини настання й існування явищ та визначати закони дії цих причин. Для аналізу суспільних явищ статистика застосовує особливий метод – кількісний, що становить, як уважав Ю. Е. Янсон, її характерну відмінну рису.

Праця “Теория статистики” побудована досить своєрідно як за структурою, так і за деталізацією окремих розділів. Автором охарактеризовано ключові моменти в історії наукової статистики від давніх часів до середини XIX ст.; велику увагу приділено питанням організації та методології збирання статистичних даних, методам статистичного спостереження; на високому теоретичному рівні викладено матеріал про системи і прийоми зведення, глибоко та детально висвітлено питання щодо графічного зображення статистичних даних; окреслено вимоги, що ставляться до статистичних видань, а також практичні вказівки щодо оформлення таблиць і цифрових даних, підготовлених до друку. У роботі проаналізовано організацію статистичних установ країн Європи з XVII ст. і до початку XIX ст., подано детальний огляд міжнародних статистичних органів. Упродовж певного періоду це було єдине вичерпне джерело, складене на основі первинних статистичних матеріалів.

Підручник Ю. Е. Янсона “Теория статистики” був високо оцінений науковцями. Вважалося, що для викладання статистичної методології в Росії не було авторитетнішої праці, а в частині опису статистичних установ та прийомів статистичної роботи важко було знайти що-небудь подібне і в західноєвропейській фаховій літературі.

Учений любив статистику, і цю любов він прагнув передати студентам, намагаючись усіма можливими засобами викликати зацікавленість до науки. Він започаткував проведення семінарських занять зі статистики в університеті, усвідомлюючи, що для обробки статистичного матеріалу недостатньо тільки теоретичних знань. Для проведення таких занять у 1872 р. професор Ю. Е. Янсон створив в університеті статистичний кабінет і став першим його завідувачем. Він уважав, що основне завдання семінарських (практичних) занять зі статистики – навчити студентів самостійно розробляти й аналізувати статистичні дані. При кабінеті Ю. Е. Янсон зібрав унікальні книги, яких не було в жодній бібліотеці Росії. Цьому кабінету він заповідав свою цінну бібліотеку.

У 1878–1880 рр. було видано велике дослідження вченого “Сравнительная статистика России и западноевропейских государств” у двох томах. Ця відома праця була присвячена аналізу економіки країни (т. I. – “Территория и население”; т. II. – “Статистика сельского хозяйства”). Завдяки великій кількості зібраних даних, високому рівню їх наукової обробки та систематизації, зрозумілому і чіткому викладенню матеріалу ця робота займає вагомe місце у світовій статистичній літературі.

Надзвичайна талановитість Ю. Е. Янсона поєднувалася з дивовижною працьовитістю, що дозволяло поряд з активною науково-педагогічною діяльністю займатися різносторонньою практичною роботою з організації статистичної справи. У 1881 р. учений домігся створення статистичного відділу при Петербурзькій міській управі (очолював його до 1893 р.) та заснування “Статистического ежегодника Санкт-Петербурга” (1882 р.). Найбільшим досягненням професора Ю. Е. Янсона було введення в Петербурзі карткової системи реєстрації народжень, смертей, шлюбів. Він добився впровадження обліку природного руху населення на наукових засадах, багато зробив у галузі санітарної статистики. Ю. Е. Янсон керував проведенням двох переписів населення Петербурга (1881 та 1890 рр.), які були зразком організації проведення міського перепису.

Ю. Е. Янсон – дійсний член Російського географічного та Вільного економічного товариств, з 1892 р. – член-кореспондент Російської академії наук. Наукові досягнення вченого отримали визнання не тільки в Росії, але й далеко за її межами. Він був обраний почесним членом багатьох зарубіжних міжнародних товариств. Брав активну участь в організації та проведенні міжнародних статистичних конгресів. У 1878 р. Ю. Е. Янсона було обрано членом-кореспондентом Шведського статистичного бюро у м. Стокгольм, з 1885 р. – дійсним членом Міжнародного статистичного інституту.

Помер Юлій Едуардович Янсон у Петербурзі 31 січня (12 лютого) 1893 р.

Ю. Е. Янсон був видатною особистістю в науці, вченим високого рівня з широким колом наукових інтересів. Його наукові праці вирізнялися новаторством, високою дослідницькою культурою. Щедрим талантом та своїми здобутками він гідно продовжив і розвинув теоретико-методологічні надбання статистичної науки.

Е. В. Галицька,
кандидат економічних наук,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”

Зарубіжні гості

З метою обговорення загальних питань державної статистичної методології, проблем у сфері збору та публікації статистичних даних, можливих шляхів їх вирішення 13 жовтня 2010 року у Держкомстаті перебували представники економічного проекту “Ініціатива по Чорному морю та Центральній Азії” Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Кольм Фой, Стефані Шар та Анна Чуб, які працювали з керівництвом Держкомстату, директором департаменту планування та організації статистичних спостережень О. Е. Остапчук і заступником директора департаменту зведеної інформації Н. П. Павленко.

З метою обміну досвідом та інформацією з питань поширення двосторонньої співпраці 15 жовтня 2010 року у Держкомстаті перебували представники Посольства Ісламської Республіки Іран в Україні Алі Аббасі Хотбех Сара та Хамед Мезерджі, які працювали з першим заступником Голови Держкомстату В. О. Піщейком.

З метою обговорення питань щодо аналізу проведених розрахунків вартості страхування і фрахту в імпорті товарів з 18 до 19 жовтня 2010 року у Держкомстаті перебували в.о. керівника статистичного офісу Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) у Люксембурзі Курт Васс, регіональний радник статистичного відділу Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) Габріель Гамез, експерти Центральних статистичних бюро (ЦСБ) Королівства Данія, Королівства Норвегія та Республіки Ісландія Томас Моен, Ганс Крістіана Остеренг, Сорен Бурман, Йон Гіслі Рогнарссон та Аудур Саварсдоттір, які працювали з начальником Головного міжрегіонального управління статистики у м. Києві А. І. Кокурінім і фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань щодо законодавчої бази статистики енергетики, організації та методології збору, обробки та поширення даних зі статистики, енергетики, існуючої системи показників статистичної звітності щодо виробництва, імпорту-експорту, залишків і використання палива, енергії в Україні 21 жовтня 2010 року у Держкомстаті перебував представник Європейського співтовариства з питань статистики енергетики Дамір Песут, який працював з керівництвом Держкомстату і фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань щодо статистики стаціонарної міграції населення України, використання адміністративних даних і збору даних міграційної статистики 22 жовтня 2010 року у Держкомстаті перебували представники Міжнародної організації праці (МОП) у Боснії та Герцеговині Алма Санже, Зелько Сікіма та Марк Ханбурі, які працювали з керівництвом Держкомстату і фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою і департаменту статистики праці.

З метою обговорення питань щодо умов проведення проекту дослідження зовнішньої трудової міграції України 10, 11 листопада 2010 року у

Держкомстаті перебували наукові співробітники Інституту економіки Академії наук Чеської Республіки Олександр Ніколайчук і Дмитро Вихров, які працювали з керівництвом Держкомстату і фахівцями департаменту статистики праці.

З метою обговорення питань щодо стану статистики енергетики в Україні, організації та методології збору, обробки й поширення даних зі статистики енергетики, системи показників статистичної звітності щодо виробництва, імпорту-експорту, залишків і використання палива й енергії в Україні 16 листопада 2010 року у Держкомстаті перебував консультант консалтингової компанії GORA Крістел Векенд, який працював з фахівцями департаменту статистики торгівлі.

З метою обговорення питань щодо планування та проведення перепису населення, обробки отриманих матеріалів та поширення результатів з 16 до 19 листопада 2010 року у Держкомстаті перебувала представник Фонду народонаселення ООН у Республіці Білорусь Світлана Новоселова, яка працювала з фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою.

З метою збору інформації та даних щодо регіональних диспропорцій у результатах функціонування ринку праці та руху населення в межах України 19 листопада 2010 року у Держкомстаті перебував фахівець Світового банку Йоханнес Коетл, який працював з керівництвом Держкомстату і фахівцями департаменту статистики населення та адміністративно-територіального устрою і департаменту статистики праці.

З метою обговорення та оцінки загального стану впровадження Проекту “Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень” та впровадження контракту на розробку інформаційної системи для Держкомстату з 29 листопада до 2 грудня 2010 року у Держкомстаті перебував представник наглядової місії Світового банку Міша Белкіндас, який працював з керівництвом Держкомстату і фахівцями управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва.

З метою обговорення питань щодо впровадження класифікації видів економічної діяльності та надання практичних рекомендацій з 29 листопада до 3 грудня 2010 року у Держкомстаті перебували представники Агенції з питань статистики Республіки Таджикистан Абдумаджид Сайдуллоєв, Шодмон Шокіров, Саймурод Зайнідінов, Хокімбек Накатов та Світлана Іваннікова, які працювали з керівництвом Держкомстату, керівниками самостійних структурних підрозділів Держкомстату і фахівцями департаменту планування та організації статистичних спостережень.

З метою обговорення питань щодо організації і методології збору, обробки та поширення даних зі статистики енергетики, формування енергетичних балансів та індикаторів енергоефективності в Україні 9 грудня 2010 року у Держкомстаті перебували представники делегації ЄС з питань статистики енергетики в Україні Габріел Бланк і Аренсібіа Ініго, які працювали з фахівцями департаменту статистики торгівлі.

Зарубіжні відрядження

З метою участі у роботі конференції Міжнародної асоціації офіційної статистики “Офіційна статистика навколишнього середовища: підходи, питання, виклики та взаємозв'язки” з 18 до 23 жовтня 2010 року у м. Сантьяго (Республіка Чилі) перебували Голова Держкомстату О. Г. Осауленко і начальник управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва Н. О. Бегма.

З метою участі у робочій зустрічі з питань статистики зовнішньої торгівлі товарами з 25 до 29 жовтня 2010 року у м. Варшава (Республіка Польща) перебували заступник директора департаменту статистики торгівлі – начальник відділу статистики зовнішньої торгівлі товарами Л. М. Матроніч, головний спеціаліст-економіст цього відділу О. Г. Галузинська і головний спеціаліст-економіст відділу міжнародного співробітництва та координації робіт по проекту, що реалізується за технічної та фінансової підтримки Світового банку, управління статистики зарубіжних країн та міжнародного співробітництва О. П. Александрова.

З метою участі у 2-й нараді експертної групи ООН з питань статистики енергетики з 1 до 6 листопада 2010 року у м. Нью-Йорк (Сполучені Штати Америки) перебував директор департаменту статистики торгівлі А. О. Фризоренко.

З метою участі у засіданні Бюро Конференції європейських статистиків з 2 до 5 листопада 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебував Голова Держкомстату О. Г. Осауленко.

З метою участі у роботі 44-го засідання Ради керівників статистичних служб країн-учасниць СНД і нараді щодо узгодження списку споживчих товарів для проведення міжнародного зіставлення ВВП країн регіону СНД за 2011 рік у рамках глобального раунду Міжнародної програми зіставлень ВВП з 6 до 10 листопада 2010 року у м. Астана (Республіка Казахстан) перебував Голова Держкомстату О. Г. Осауленко.

З метою участі у нараді щодо узгодження списку споживчих товарів-представників для проведення міжнародного зіставлення ВВП країн регіону СНД за 2011 рік у рамках глобального раунду Міжнародної програми зіставлень ВВП з 6 до 12 листопада 2010 року у м. Астана (Республіка Казахстан) перебувала начальник відділу організації спостережень за споживчими цінами департаменту статистики цін Н. В. Профацька.

З метою участі у регіональному семінарі з питань моніторингу індикаторів Цілей розвитку тисячоліття з 7 до 12 листопада 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебувала начальник відділу статистики послуг гуманітарної сфери департаменту статистики послуг О. О. Кармазіна.

З метою участі у четвертому навчальному турі щодо ознайомлення з системою соціального захисту та процесом її модернізації у країні, що є новим членом Європейського Союзу, з 7 до 13 ли-

стопада 2010 року у м. Бухарест (Румунія) перебував заступник начальника відділу моніторингу соціальних програм та одноразових обстежень департаменту статистики послуг А. В. Герасименко.

З метою участі у консультативній нараді з визначення пріоритетів упровадження Європейського інструменту сусідства та партнерства (ENPI) проекту Спільної системи екологічної інформації (SEIS) з 10 до 12 листопада 2010 року у м. Брюссель (Бельгія) перебував директор департаменту статистики сільського господарства та навколишнього середовища О. М. Прокопенко.

З метою участі у навчальних курсах “Розробка програми обстежень робочої сили та використання модулів до обстежень домогосподарств для вивчення питань щодо робочої сили та гідної праці” й “Аналіз даних обстежень для вивчення стану ринку праці та питань гідної праці” з 7 до 20 листопада 2010 року у м. Турин (Італійська Республіка) перебувала заступник директора департаменту статистики праці А. В. Солоп.

З метою участі у навчальному візиті до органів соціального захисту Ірландії в рамках реалізації проекту “Удосконалення системи соціальної допомоги” з 13 до 20 листопада 2010 року у м. Дублін (Ірландія) перебувала директор департаменту обстежень домогосподарств І. І. Осипова.

З метою участі у семінарі з питань статистики енергетики з 15 до 19 листопада 2010 року у м. Париж (Французька Республіка) перебувала начальник відділу статистики товарних ринків департаменту статистики торгівлі В. М. Божок.

З метою участі у навчальному візиті з питань збору й обробки статистичних даних зі статистики енергетики та моніторингу показників енергетичного балансу з 21 до 26 листопада у м. Стокгольм (Королівство Швеція) перебувала заступник директора департаменту статистики торгівлі В. В. Кругляк.

З метою участі у 8-му Всесвітньому форумі з питань статистики інформаційного суспільства з 23 до 28 листопада 2010 року у м. Женева (Швейцарська Конфедерація) перебувала директор департаменту статистики послуг І. В. Калачова.

З метою участі у зустрічі робочої групи з питань статистики енергетики з 28 листопада до 3 грудня 2010 року в м. Париж (Французька Республіка) перебував директор департаменту статистики торгівлі А. О. Фризоренко.

З метою участі у нараді спеціалістів статистичних служб країн СНД з питань підготовки даних щодо ВВП у національній валюті відповідно до положень СНР 1993 року для Міжнародної програми зіставлень 2011 року з 29 листопада до 3 грудня 2010 року у м. Москва (Російська Федерація) перебували начальник відділу організації спостережень за споживчими цінами департаменту статистики цін Н. В. Профацька та головний спеціаліст-економіст відділу річних національних рахунків департаменту макроекономічної статистики Ю. М. Мартиненко.

Аннотации

Н. А. Ващаева

Подход к оптимизации дизайна выборки для повышения надежности оценки показателей на региональном уровне

Рассмотрен подход к оптимизации дизайна выборки на основе перераспределения объема выборки для повышения надежности оценки отдельных показателей бедности на уровне регионов. Приведены результаты с учетом важности показателей, для которых нужно улучшить характеристики надежности.

М. В. Пугачева, Г. Нерб

Конъюнктурные обследования в моделях неравновесия для исследования состояния промышленности Украины и Германии

Представлен новый подход к получению более ранних сигналов об изменениях фазы цикла деловой активности, предусматривающий сегментацию предприятий на основе информации, полученной во время конъюнктурных обследований. Проанализирована ситуация в промышленности Украины и Германии, существенно изменившаяся под влиянием мирового финансово-экономического кризиса.

А. Ф. Ревенко

Разработка энергетического баланса Украины

Проанализировано состояние современной энергетической статистики Украины в контексте ее перевода на международные стандарты. Рассмотрены мероприятия, направленные на разработку энергетического баланса в формате Международного энергетического агентства. Показаны возможности применения энергетической статистики в макроэкономическом анализе.

Л. М. Белкин

Нормативно-статистический подход к обоснованию расходов на питание учащихся общеобразовательных школ Украины

Предложена методика обоснования расходов на питание учащихся общеобразовательных школ Украины на основе нормативов питания и статистических данных о ценах на продукты питания, необходимые для обеспечения указанных нормативов.

С. С. Герасименко, Е. А. Чуприна, Е. А. Чуприна

Украина в современном мире: сравнительная многомерная оценка

Использованы методы многомерной классификации для сравнительной оценки социально-экономического развития Украины. Обоснованы преимущества такого подхода в сравнении с применением наиболее известных интегральных показателей и рейтингов, с помощью которых принято оценивать определенные аспекты социально-экономической и политической жизни страны или региона.

У. П. Нечитайло, О. Р. Кардаш

Проблемы адаптации государственного статистического наблюдения за инвестиционными процессами к стандартам Европейского Союза

Проанализированы проблемы адаптации государственного статистического наблюдения за инвестиционными процессами к стандартам ЕС. Рассмотрены отдельные аспекты методологии статистического наблюдения в Украине за капитальными инвестициями, инвестициями внешнеэкономической деятельности и инвестиционными проектами. Очерчен процесс гармонизации системы показателей статистического наблюдения за капитальными инвестициями с действующими международными стандартами.

С. Ф. Васькив

Методические подходы к статистической оценке трансграничной торговли товарами

Рассмотрены актуальные вопросы внешнеэкономической деятельности на региональном уровне. Освещены статистические показатели определения экспортного потенциала региона. На примере западных областей Украины проанализирован трансграничный торговый обмен страны.

Н. В. Звирид

Количественные методы анализа влияния трудовой миграции на социально-экономическое развитие региона

Исследовано влияние трудовой миграции на социально-экономическое развитие региона. Рассмотрены количественные методы анализа влияния, в частности предложен подход к расчету издержек ВВП от трудовой миграции.

Т. В. Кобылинская

Охрана земельных ресурсов Житомирщины: статистический аспект

Освещены актуальные проблемы охраны земельных ресурсов Житомирщины. На основе официальной статистической информации проанализированы мероприятия, направленные на повышение качества почв.

И. А. Жукович, Ю. А. Рыжкова

Методологические основы расчета индекса научной продукции для Украины

Раскрыты теоретические и практические аспекты оценки реальных расходов на выполнение научных и научно-технических работ, а также порядок и особенности расчета индекса научной продукции для Украины. Представлены результаты проведенных расчетов.

О. Л. Попова

Система индикаторов устойчивого сельского развития

Рассмотрены индикаторы устойчивого сельского развития, определенные в рамках общей системы мониторинга в Европейском Союзе на период 2007–2013 гг., и оценены возможности их применения в Украине на основе существующей статистической базы.

Л. А. Весельская

Демографическая ситуация в Украине как фактор влияния на социальную безопасность

Определена степень влияния демографической ситуации в государстве на социальную безопасность. Спрогнозированы изменения основных составляющих демографического развития и возможности достижения ими уровня угроз социальной безопасности. Обоснованы направления усовершенствования механизма государственного регулирования отдельных аспектов социальной безопасности в системе национальной безопасности.

М. В. Вороная

Гендерные стереотипы: сущность, функции, последствия

Исследованы гендерные стереотипы и их влияние на современное общество. Проведен причинно-следственный анализ связи между гендерными стереотипами и явлениями, которые они порождают. На основе проведенного исследования предложен ряд мероприятий, которые обеспечат реализацию общегосударственной политики в части внедрения принципов гендерного паритета.

В. Н. Ключко

Принципы государственного управления в области здравоохранения

На основе анализа и обобщения научных источников дано авторское определение понятия “принципы государственного управления в области здравоохранения” и раскрыта его сущность.

Н. А. Малыш

Особенности реализации государственной экологической политики в Украине

Определены основные экологические угрозы в современном мире и исследованы проблемы государственного управления в экологической сфере. Проведен статистический анализ основных показателей загрязнения окружающей среды. Рассмотрены основные мероприятия по формированию эффективной стратегии государственной экологической политики.

Н. Г. Морозова

Теоретико-методологические основы исследования проблем занятости на государственной службе

Обобщены теоретико-методологические основы исследования проблем занятости населения в системе государственной службы. Особое внимание уделено составляющим социально ориентированной государственной политики в сфере труда и занятости в институте государственной службы, а также социальным вопросам рынка труда государственных служащих.

Abstracts

N. A. Vaschayeva

Approach to Sample Design Optimization for Reliability Growth of Data Estimation at the Regional Level

The article provides an approach to optimization of sample design based on redistribution of sample size for enhancing reliability of estimation of some poverty indicators at the level of regions. Importance of indicators,

for which it is necessary to improve the reliability characteristics, is taken into account in the results presented in the paper.

M. V. Pugachova, G. Nerb

Business Surveys in Disequilibrium Models for Studying the State of Industry of Ukraine and Germany

The paper presents a new approach to obtaining the earlier signals on the changes of a phase of business cycle, providing segmentation of enterprises based on business survey data. The authors analyze the situation in industry of Ukraine and Germany, changed essentially under the influence of global financial and economic crisis.

A. P. Revenko

Development of Energy Balance of Ukraine

The author analyses the state of current energy statistics of Ukraine in the context of its transition to international standards, and considers the measures, directed to the development of energy balance in a format of the International Energy Agency. The article shows the possibility of using energy statistics in macroeconomic analysis.

L. M. Belkin

Normative and Statistical Approach to Substantiation of Food Expenses for Pupils of General Education Schools of Ukraine

The author offers methods to substantiate food expenses for pupils of general education schools of Ukraine using food standards and statistical data on prices for necessary foodstuffs.

S. S. Gerasymenko, O. A. Chupryna, O. O. Chupryna

Ukraine in the Contemporary World: Comparative Multivariable Estimation

The authors use the multivariable classification methods for comparative estimation of the socio-economic development of Ukraine. They prove the advantages of such approach as compared with the most known integral indicators and ratings which are usually used to estimate the certain aspects of socio-economic and political life of the country or a region.

U. P. Nechytailo, O. R. Kardash

Problems of Adaptation of State Statistical Observation over Investment Processes to the EU Standards

The article analyses the problems of adaptation of state statistical observation over investment processes to EU standards. It considers some methodological aspects of statistical observation of capital investments, foreign economic activity investments and investment projects in Ukraine. The authors describe the process of harmonization of the system of indicators of statistical observation over capital investments with international standards.

S. F. Vaskiv

Methodical Approaches to Statistical Estimation of Transboundary Trade in Commodities

The article is devoted to the urgent questions of foreign economic activity at the regional level. It presents statistical indicators of determining the export potential of a region. Using the experience of the west regions of Ukraine, the author analyses transboundary exchange of the country.

N. V. Zvirid

Quantitative Analysis Methods of the Influence of Labour Migration on the Socio-Economic Development of a Region

The paper studies the influence of labour migration on the socio-economic development of a region. The author considers quantitative analysis methods; in particular, she offers an approach to calculation of the GDP costs of labour migration.

T. V. Kobylinska

Land Resources Protection in the Zhytomyr Region: Statistical Aspect

The article covers the urgent problems of land resources protection in the Zhytomyr region. Using official statistical data the author analyses the measures to be carried out for improving the soil.

I. A. Zhukovych, Yu. O. Ryzhkova

Construction of Price Indices of Research and Development Output for Ukraine: Methodological Basis

The article considers theoretical and practical aspects of estimation of real expenses for research and development, and also the procedure and peculiarities of calculation of price indices of research and development output for Ukraine. Results of the calculation are presented in the paper.

O. L. Popova

The System of Indicators of Steady Rural Development

The paper considers indicators of steady rural development, determined within the framework of the general system of monitoring in the European Union for the period of 2007-2013 and estimates possibilities of using these indicators in Ukraine, on the existing statistical base.

L. A. Veselska

Demographic Situation in Ukraine as a Factor of Effect on Social Safety

The article determines the level of influence of demographic situation on social safety. Changes of main components in demographic development were forecasted as well as possible social safety threats. The author substantiates the directions for improving mechanisms of state control of some aspects of social safety in the national security system.

M. V. Vorona

Gender Stereotypes: Essence, Functions, Consequences

The article studies gender stereotypes and their influence on the contemporary society. The author has carried out a cause-effect analysis of connection between gender stereotypes and the phenomena they generate. Using the research data she offers a number of measures for carrying out national policy regarding introduction of principles of gender parity.

V. M. Klyuzko

Public Administration Principles in Public Health Service

Analyzing and generalizing scientific sources the author presents his own definition of the concept "public administration principles in public health service" and shows its essence.

N. A. Malysh

Peculiarities of Realization of State Ecological Policy in Ukraine

The article determines main ecological threats in the contemporary world and studies the problems of public management in the ecological sphere. The author presents statistical analysis of basic indicators of environmental pollution and considers primary measures on formation of efficient strategy of state ecological policy.

N. G. Morozova

Theoretical and Methodological Basis for Studying the Problems of Employment in Public Service

The paper generalizes theoretical and methodological basis for studying the problems of employment in the Public Service System. A special attention is paid to the components of socially oriented state policy in the labor and employment sphere of the public service institution and to social problems of the labor market of state officials.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК ПРІЗВИЩ АВТОРІВ СТАТЕЙ, ОПУБЛІКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ "СТАТИСТИКА УКРАЇНИ" У 2010 РОЦІ

Прізвище, ім'я, по батькові	№	Стор.	Прізвище, ім'я, по батькові	№	Стор.
Белкін Л. М.	4	28	Нерб Г.	4	8
Бугаєнко Н. М.	1	92	Нечитайло У. П.	4	37
Бульчак Т. М.	2	52	Огай М. Ю.	2	14
Васильєва Н. М.	1	59	Олійник О. О.	2	45
Васьків С. Ф.	4	43	Онищенко Л. А.	2	85
Ващаєва Н. А.	4	4	Парфенцева Н. О.	2	62
Весельська Л. А.	4	66	Пономаренко К. О.	3	18
Володько В. В.	3	52	Пономаренко О. А.	1	18
Ворона М. В.	4	71	Попова В. В.	1	22
Вишнеvsька О. А.	3	72		2	62
Гавука І. С.	3	48	Попова О. Л.	4	61
Герасименко С. С.	4	31	Пугачова М. В.	4	8
Герман Г. Ю.	3	76	Ревенко А. П.	4	15
Гончар О. В.	3	7	Рижкова Ю. О.	3	59
Грабовецький Б. Є.	3	39		4	57
Гражевська Н. І.	1	12	Ровенчак О. А.	3	52
Данилко С. В.	2	19	Романюк О. П.	1	86
Данильчук І. А.	2	71	Ротар А. В.	1	39
Жмайло М. А.	1	46	Рудич О. А.	1	4
Жукович І. А.	3	59	Саліхова О. Б.	2	4
	4	57		3	12
Запорожець Т. В.	2	76	Сидоренко М. Г.	2	68
Звірід Н. В.	4	48	Сидорова А. В.	1	46
Кардаш О. Р.	4	37	Синицький О. М.	3	48
Калачова І. В.	1	4	Соловійов В. М.	1	116
Катихіна М. О.	3	81		2	90
Клімова С. М.	1	98	Терещенко Г. І.	3	23
Клюзко В. М.	4	75	Трофімчук Т. М.	1	73
Кобилінська Т. В.	4	53	Трохименко В. І.	2	26
Ковтун Н. В.	1	12	Усаченко Л. М.	1	119
Колеснік Я. В.	3	35	Фатюха Н. Г.	1	53
Королук Ю. Г.	1	103	Філоненко К. М.	2	31
Кравченко О. М.	1	108	Хвостенко О. А.	1	81
Крехівський І. О.	1	28	Чаплигіна О. В.	3	39
Крехівський О. В.	2	4	Чуприна О. А.	4	31
	3	12	Чуприна О. О.	4	31
Кузьміна О. В.	3	63	Шлапак М. Ю.	3	67
Кулинич Р. О.	3	44	Щурик М. В.	2	56
Леснікова М. В.	1	33	Яневич Т. О.	3	7
	3	18	Яшкіна О. І.	2	36
Левчук Н. М.	1	64	Ященко Л. О.	3	30
Малиш Н. А.	4	78			
Матковський С. О.	1	18			
	3	48			
Меджибовська Н. С.	2	9			
Микитенко М. Т.	3	18			
Морозова Н. Г.	2	81			
	4	84			
Мотузка О. М.	2	23			

Редакція відповідає за точність опублікованих офіційних статистичних даних.

Відповідальність за підбір, точність статистичних даних, цитат, дат, прізвищ, географічних назв та інших відомостей, наведених у опублікованих матеріалах, несуть їх автори, за зміст рекламних повідомлень – рекламодавці.

Передрукування матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяється тільки за згодою авторів та видавця. У випадку передруку цих матеріалів посилання на журнал “Статистика України” обов’язкове.

Редакція може не поділяти позиції й думки авторів, а також публікувати окремі матеріали у порядку обговорення.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право на додаткове рецензування, скорочення та відхилення статей.

Редагування	В. Чебанова Л. Голіченко
Коректура	О. Пирожок Д. Осадча
Переклад	Л. Покотило
Більд-редактор	А. Бараков
Художник	М. Магдич

Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 2427 від 18 лютого 1997 р.

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України:

з економічних наук – з 1999 р., перереєстровано постановою президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1–05/5;

з державного управління – з 2001 р., перереєстровано постановою президії ВАК України від 26.05.2010 р. № 1–05/4.

Рекомендовано до друку вченою радою НТК статистичних досліджень (Протокол № 3 від 20.10.2010 р.).

Підписано до друку 15.12.2010 р.
Формат 84x108/16. Папір офсетний.
Офсетний друк.
Умовн. друк. арк. 11,75.
Тираж 425 пр. Зам. № 2586.
Ціна договірна.

Оригінал-макет виготовлено у редакційно-видавничому відділі ТОВ “Конус-Ю”.

Надруковано в ТОВ “Конус-Ю”.
вул. П. Мирного, 26, м. Київ, 01601, Україна
тел./факс 254–41–82
E-mail: info@konus-u.com.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої діяльності ДК № 33 від 16.07.2002 р.

Вимоги

до змісту та оформлення статей для науково-інформаційного журналу “Статистика України”

1. **Зміст статті** має відповідати профілю та спрямованості журналу, сучасному науковому рівню.

Згідно з вимогами ВАК, стаття повинна мати такі складові:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки за результатами проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Необхідно уникати викладення загальновідомих положень. Також обов’язково треба посилається на джерела, матеріали або окремі результати з яких наводяться у статті. Список літератури (до 15 джерел) потрібно оформлювати, розміщуючи назви використаних джерел за алфавітом або в тому порядку, в якому вони згадуються в тексті. Вимоги до оформлення літератури див. у ДСТУ 7.1 – 2006 (Бюлетень ВАК України №3, 2008).

2. **Оформлення статті.** Обсяг статті – 8–10 сторінок (формат А-4, шрифт Times New Roman, 12 кегель, інтервал – 1,5, поля – 2 см).

Рисунки, схеми, таблиці, формули слід наводити у вигляді, що дозволяє їх коригування.

Розміри ілюстрацій не повинні перевищувати розмірів друкованої сторінки журналу.

Таблиці та рисунки повинні мати назву та порядковий номер. Одночасне використання таблиць і графіків для пояснення одних і тих самих положень не рекомендується.

Формули нумерують (з правого боку у круглих дужках) лише ті, на які є посилання в тексті.

Статтю підписують усі автори.

Стаття подається у двох примірниках, надрукованих на одній стороні стандартного аркуша паперу, а також в електронному вигляді.

До статті додаються:

- рецензія;
- індекс УДК;
- анотація на окремому аркуші (українською, російською та англійською мовами) та в електронному вигляді;
- ключові слова;
- відомості про автора (авторів): прізвище, ім’я та по батькові (повністю, українською та російською мовами), місце роботи, посада, науковий ступінь та звання, домашня та службова адреси, контактні телефони.